

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА «ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»

На правах рукопису

МОЩЕНКО Олександр Миколайович

УДК 327 (560-15) (043.3)

**БЛИЗЬКОСХІДНИЙ ВЕКТОР ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ
ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В ПОСТЫПОЛЯРНИЙ ПЕРІОД**

Спеціальність 23.00.04 – політичні проблеми
міжнародних систем та глобального розвитку

Дисертація

на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Науковий керівник:
кандидат політичних наук, с.н.с.,
Мхитарян Н. І.

Київ – 2017

Зміст

Список умовних скорочень.....	3
Вступ.....	5
Розділ I. Теоретико-методологічні засади і джерельна база дослідження	
1.1. Джерельна база та методологічні засади дослідження.....	15
1.2. Основні концепції формування регіональної зовнішньої політики Анкари.....	34
Розділ II. Зовнішня політика Турецької Республіки на Близькому Сході: становлення та розвиток	
2.1. Еволюція близькосхідного вектора зовнішньої політики Туреччини....	51
2.2. Близький Схід в сучасній зовнішньополітичній доктрині Турецької Республіки.....	70
Розділ III. Місце та роль Туреччини в роботі регіональних організацій	
3.1. Турецька Республіка і Організація економічного співробітництва.....	91
3.2. Участь Туреччини в Організації Ісламського співробітництва.....	102
3.3. Роль Туреччини в підтримці безпеки в регіоні Близького Сходу.....	115
Розділ IV. Відносини Турецької Республіки з ключовими країнами регіону	
4.1. Напрями співробітництва Туреччини з Ісламською Республікою Іран..	131
4.2. Перспективи розвитку взаємовідносин Туреччини з Ізраїлем.....	144
4.3. Туреччина та Сирія: ключові сфери двосторонньої взаємодії.....	155
Розділ V. Українсько-турецьке співробітництво.....	172
Висновки.....	189
Список використаних джерел і літератури.....	196

Список умовних скорочень

BLACKSEAFOR	Black Sea Naval Cooperation Task Group (Чорноморська військово-морська група оперативної взаємодії)
GAP	Güney Doğu Anadolu Projesi (Проект розвитку Південно-Східної Анатолії)
ISEDAK	Economical and Commercial Cooperation of the Organization of the Islamic Conference (Рада економічного та торговельного співробітництва ОІС)
TNC	Trade Negotiating Committee (Торговельний переговорний комітет)
TANAP	Trans Anadolu pipeline (Трансанатолійський газопровід)
АРА	Азійська парламентська асамблея
АРК	Автономна Республіка Крим
БС	Близький Схід
ВПС	Військово-повітряні сили
ВПК	Військово-промисловий комплекс
ГТС	Газотранспортна система
ДНП	Демократична партія народів
ЄЕС	Європейське економічне співтовариство
ЄС	Європейський Союз
ЗСУ	Збройні сили України
ЗП	Зовнішня політика
ІДІЛ	Ісламська держава Іраку та Леванту
ІРІ	Ісламська Республіка Іран
ІСЕМВ	Інститут світової економіки та міжнародних відносин
КНР	Китайська Народна Республіка
ЛАД	Ліга арабських держав
МЗС	Міністерство закордонних справ

НАТО	Організація Північноатлантичного договору
НІСД	Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України
ОЕС	Організація економічного співробітництва
ОІС	Організація ісламського співробітництва (до 28 червня 2011 року Організація «Ісламська Конференція»)
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ОЧЕС	Організація Чорноморського економічного співробітництва
ПСР	Партія справедливості та розвитку
ПЩ	Партія щастя
РБ ООН	Рада безпеки ООН
РМЗС	Рада міністрів закордонних справ
РСАДПЗ	Рада співробітництва арабських держав Перської затоки
РФ	Російська Федерація
РПК	Робітнича партія Курдистану
СЕНТО	Організація центрального договору (до серпня 1959 року Багдадський пакт)
СНД	Співдружність незалежних держав
США	Сполучені Штати Америки
ТР	Турецька Республіка
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
ХАМАС	Ісламський рух спротиву «ХАМАС»

ВСТУП

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що Близький Схід є, з одного боку, одним із політично і безпеково нестабільних і проблемних, а з іншого - найвпливовіших і найбагатших на паливно-енергетичні ресурси регіонів світу. Його проблемність посилюється не лише наявністю довготривалого і досі не вирішеного найскладнішого арабо-ізраїльського конфлікту, але і протистоянням політичних сил сунітського та шіїтського спрямування у різних країнах регіону. Сирійський конфлікт робить його, також, безперечним фокусом уваги міжнародних акторів, а саме, ООН, основних центрів глобального впливу (США, ЄС, РФ), а протікання конфлікту впливає на стабільність Близького Сходу і всього світу в цілому.

Зараз роль та місце, яке посідає Турецька Республіка в системі міжнародних відносин і в Близькосхідному регіоні, значно зросли. Анкара, відчуваючи свій економічний та політичний потенціал, проводить незалежну зовнішню політику, що спрямована, передусім, на реалізацію власних національних інтересів та закріплення статусу регіонального лідера. Туреччина поступово перестає йти в кільватері зовнішньополітичних планів країн Заходу та США, як це було раніше, і водночас проводить політику, в основі якої лежить сприяння стабільності та економічному розвитку Близькосхідного регіону. Це, зі свого боку, неминуче призведе до ще більшого посилення ролі Турецької Республіки на світовій політичній арені.

Визначальним фактором у розвитку країни стало її чергове «повернення» на Схід, яке відбулося в постбіполярний період і супроводжувалося, особливо активно це спостерігалось з 2002 року, зміцненням та налагодженням економічних, політичних, культурних та інших взаємовідносин зі всіма країнами регіону. В основі тогочасної регіональної політики Анкари лежала концепція «Нуль проблем із сусідами» запропонована колишнім прем'єр-міністром країни Ахметом Давутоглу, яка була основоположною протягом наступних років. Основною метою

Туреччини була і продовжує залишатися підтримка миру, безпеки та стабільності в регіоні Близького Сходу. Турецька Республіка в силу останніх подій, пов'язаних із «Арабською весною», починає все більше претендувати на роль гаранта безпеки і стабільності в регіоні. Не виключена і можливість того, що найближчим часом Анкара зможе побудувати нову, досить ефективну систему безпеки на основі військово-політичного союзу зі ще одним, досить потужним гравцем в регіональній політиці – Ісламською Республікою Іран.

За останні десятиліття Турецька Республіка, у зв'язку з кардинальними змінами у внутрішній політиці та якісним економічним поступом, перетворилася на регіонального лідера. Як потужна регіональна держава, Туреччина займає провідне місце в ряді регіональних організацій і, в значній мірі використовуючи членство в них, впливає на політичне життя Близькосхідного регіону. На розстановку сил у Близькосхідному регіоні, з одного боку, впливають зміни останніх декількох років, серед яких можна виділити зняття санкцій із Ісламської Республіки Іран, війну в Сирії, появу новоствореної ІДІЛ, втручання США та Росії у протікання сирійського конфлікту, зростання активності РПК. А з іншого боку, внутрішньополітичні перетворення в самій Туреччині, пов'язані з відставкою прем'єр-міністра країни Ахмета Давутоглу, все більше наближення до можливості розширення політичних повноважень нинішнього президента країни Реджепа Ердогана і зростаюче незадоволення військових країни політикою останнього, а також зміни в доктринальному забезпеченні зовнішньої політики Туреччини, які обумовлені більшою мірою ще масштабнішим втіленням в життя відомої геополітичної концепції – турецького євразійства, котре ґрунтується на синтезі ідей «неопантюркізму» та «неоосманізму», та посиленням його ролі у процесі формування зовнішньополітичних пріоритетів Анкари.

В силу зростання впливу та зміцнення позицій Анкари в регіоні, незалежна політика останньої на Близькому Сході все частіше не співпадає з інтересами США, які є основним стратегічним партнером Туреччини по НАТО і все більше намагаються впливати на перебіг подій в даному регіоні,

особливо на фоні втручання Російської Федерації в сирійський конфлікт, використовуючи Туреччину та військові бази в ній як плацдарм для розширення свого впливу в Близькосхідному ареалі.

Регіон Близького Сходу в цілому та Турецька Республіка зокрема є важливим та одним із перспективних і платоспроможних партнерів України. Досягнутий рівень відносин, який базується на давніх історичних контактах, істотно зміцнів за останнє десятиріччя, але так і не досяг формату глибокого, взаємовигідного стратегічного виміру.

Близькосхідна політика Турецької Республіки та зміни в її формуванні та імплементації в постбіполярний період не були об'єктом спеціального дослідження української політології, а місце та зростаюча роль Туреччини в регіоні Близького Сходу в постбіполярний період не вивчались цілісно та комплексно в вітчизняній політичній думці. З огляду на це, визначається наукова проблема, яка вирішується в дисертації: еволюція близькосхідного вектора зовнішньої політики Турецької Республіки; місце Близького Сходу в зовнішньополітичній доктрині країни в постбіполярний період; особливості членства та участі Анкари в ряді регіональних організацій; сучасний стан та основні напрямки двостороннього співробітництва із ключовими, на сьогоднішній день, для Туреччини та для регіону Близького Сходу країнами; Туреччина в системі регіональних інтересів України; перспективи, можливості та шляхи побудови стратегічного партнерства, яке відповідає б інтересам обох сторін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконувалася в межах наукової програми відділу Азії та Африки «Інституту світової економіки і міжнародних відносин Національної академії наук України» за 2010-2013 рр. – «Мультицивілізаційна регіоналізація Третього світу як фактор ствердження автономних версій прогресу людства в ХХІ ст.» (номер державної реєстрації – 0110U001995), а також державної планової тематики відділу історії країн Азії та Африки ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України» за 2014-2016 рр. –

«Історичний розвиток світової периферії як чинник суспільних трансформацій людства в ХХІ ст.» (номер державної реєстрації – 0114U000639).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у визначенні особливостей та зовнішньо і внутрішньополітичних передумов формування і реалізації зовнішньої політики Турецької Республіки в Близькосхідному регіоні в контексті зміни геополітичної ситуації в ньому в постбіполярний період. Виокремлена така складова, як аналіз сучасного стану, перспектив та проблемних питань співробітництва з Україною в ключових сферах.

Досягнення поставленої **мети** вимагає розв'язання таких основних дослідницьких **завдань**:

- систематизувати та охарактеризувати джерельну базу та методологію дослідження;
- окреслити основні етапи еволюції близькосхідного вектора зовнішньої політики Туреччини;
- визначити основоположні концепції, які лежать в основі та впливають на формування зовнішньополітичного курсу країни на Близькому Сході;
- встановити вплив на близькосхідну політику участі Турецької Республіки в регіональних організаціях та об'єднаннях;
- розкрити участь країни в становленні та формуванні системи регіональної безпеки;
- висвітлити рівень та основні напрямки двостороннього співробітництва Анкари із ключовими країнами регіону;
- визначити сучасний стан та основні вектори українсько-турецького співробітництва, спрогнозувати перспективи побудови стратегічного партнерства між країнами.

Об'єктом дослідження є зовнішня політика Турецької Республіки в постбіполярний період.

Предметом дослідження є близькосхідний вектор зовнішньої політики Турецької Республіки в постбіполярний період.

Методи дослідження. При вирішенні поставлених завдань у дисертаційному дослідженні автором використовувалися теоретичний, концептуальний та прикладний підходи, а також принципи історизму, об'єктивності, багатофакторності, системності, всебічності, логічності та методологічного плюралізму. Міждисциплінарний характер та тематика дослідження зумовили використання різних методів дослідження таких, як історичний, функціональний, інституційний, геополітичний, емпіричний, індукційний і дедукційний, історико-генетичний, структурно-функціональний, статистичний, порівняльний. Застосування історичного методу дозволило виділити загальні й найбільш значущі етапи розвитку та особливості формування зовнішньої політики Туреччини з моменту створення Республіки в цілому та в постбіполярний період, зокрема. За допомогою функціонального методу було визначено рівень розвитку взаємовідносин Турецької Республіки з окремими країнами Близькосхідного регіону, а саме із Сирією, Іраном та Ізраїлем. Інституційний метод відкрив можливості дослідити вплив провідних політиків країни, політичних партій та військових на формування зовнішньополітичних пріоритетів країни. Використання геополітичного методу дало змогу визначити ситуацію й розстановку сил в Близькосхідному регіоні з кінця 1980-х до початку 2016 рр. та місце Туреччини в ньому. Емпірична складова представлена у вигляді статистичних, соціологічних, фінансово-економічних даних, архівних матеріалів. У цілому, при дослідженні зовнішньополітичної стратегії Туреччини на Близькому Сході використовувався кожен з наведених методів, водночас лише їх комплексне застосування допомогло забезпечити всебічний та цілісний аналіз цієї проблеми.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертаційне дослідження є першою у вітчизняній політичній науці спробою

комплексного аналізу близькосхідного вектора зовнішньої політики Турецької Республіки в постбіполярний період.

Наукові положення, які найбільш повною мірою розкривають новизну дослідження, полягають у наступному:

вперше:

- комплексно розкрито особливості формування та реалізації близькосхідного вектора зовнішньої політики Туреччини в постбіполярний період;
- визначено гносеологічні та причинні підстави чергового, нині триваючого, «повернення» Турецької Республіки на Схід;
- досліджено та визначено основну стратегію участі Туреччини в ряді регіональних організацій;

удосконалено:

- дослідження значення та впливу Анкари на підтримку та гарантування миру, безпеки і стабільності на Близькому Сході;
- теоретичне обґрунтування механізмів поглиблення політичних, безпекових, торгово-економічних та фінансово-інвестиційних зв'язків між Україною і Туреччиною та можливості побудови стратегічного партнерства між країнами;

дістало подальшого розвитку:

- понятійно-категоріальний апарат, пов'язаний із тематикою проведеного дослідження;
- вивчення англомовних і туркомовних наукових джерел та здійснення їх кореляції з вітчизняним сходознавством і політологічною наукою в руслі триваючої інтернаціоналізації наукового процесу;
- аналіз праць вітчизняних та зарубіжних політологів, що акцентують увагу на вивченні особливостей зовнішньої політики Турецької Республіки на Близькому Сході не лише в постбіполярний період, але і крізь призму історії;

- обґрунтовано неефективність ключових принципів, які лежали в основі зовнішньополітичної доктрини країни на початку XXI ст., та визначено передумови формування й імплементації нових підходів та концепцій у формуванні близькосхідного вектора зовнішньої політики країни;
- досліджено участь країни у вирішенні конфліктних та проблемних питань на Близькому Сході, у тому числі курдської проблеми.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання запропонованого теоретичного аналізу, висновків та основних положень дослідження у практичній діяльності органів виконавчої влади, зокрема, МЗС України, у формуванні зовнішньополітичних та економічних стратегій нашої держави, у розбудові українсько-турецького співробітництва в цілому та формуванні відносин із регіональними акторами і позиції нашої країни щодо проблемних питань на Близькому Сході, з урахуванням позицій Анкари, зокрема. Комплексне дослідження близькосхідного вектора зовнішньої політики Турецької Республіки дозволяє визначити ключові положення, ініціативи та спрогнозувати подальший розвиток даного вектора зовнішньої політики країни крізь призму зміни геополітичної ситуації в регіоні, що може мати цінність для політиків, дипломатів та економістів. Фактологічний матеріал та висновки дисертації можуть бути використані для написання наукових праць з тематики регіональної інтеграції, регіональних конфліктів і міжнародних відносин на Близькому Сході, а також при підготовці навчальних програм з курсів «Міжнародні відносини», «Міжнародні організації», «Історія країн Азії та Африки», «Сучасний стан і основні тенденції розвитку ситуації на Близькому Сході», «Сучасний стан та перспективи розв'язання сирійського конфлікту», «Місце та роль Турецької Республіки в регіональній політиці» та при написанні підручників і навчальних посібників із політології, конфліктології, міжнародних відносин й новітньої історії.

Хронологічні рамки дослідження визначаються тематичною спрямованістю: *нижня межа* – кінець 1980-х років – пов'язана з тим, що саме

з даного проміжку часу яскраво простежується динаміка від посилення орієнтації зовнішньополітичного курсу Турецької Республіки на Захід, до поступового та вагомого переважання близькосхідного вектора зовнішньої політики країни і зрештою її повного, чергового «повернення» на Схід. Ці процеси супроводжуються цілим рядом внутрішньополітичних та економічних перетворень в країні. Серед яких можна відзначити прихід до влади Партії справедливості та розвитку, зростання економічних показників країни та зміцнення її позицій не лише в регіоні, але і на міжнародній політичній арені, а також динамічними змінами геополітичної ситуації в регіоні. *Верхня межа* – травень 2016 р. – обумовлена рядом внутрішньополітичних змін, передусім, відставкою прем'єр-міністра Турецької Республіки. З цього моменту історичний розвиток та зовнішня політика країни на Близькому Сході становить окремий дослідницький інтерес, а його наслідки не лише міняють розстановку сил на внутрішньополітичній арені в Туреччині, але і мають свій вплив на подальший розвиток та формування близькосхідного вектора зовнішньої політики країни.

Апробація результатів дослідження. Робота апробована у відділі Азії та Африки «Інституту світової економіки і міжнародних відносин Національної академії наук України» та відділі історії країн Азії та Африки ДУ «Інституту всесвітньої історії НАН України», основні положення дослідження доповідались в ході засідань таких міжнародних, всеукраїнських та студентських науково-практичних конференцій:

- Мощенко О.М. «Особливості співробітництва Турецької Республіки з Ісламською Республікою Іран: сучасний стан та перспективи співробітництва» / О.М. Мощенко // «Актуальні проблеми міжнародних відносин 2013»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 23 жовтня 2013 р.). – Київ: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2013.
- Мощенко О.М. «Близькосхідний вектор зовнішньої політики Турецької Республіки» / О.М. Мощенко // «Чинники розвитку

суспільних наук у XXI столітті»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, Україна, 25-26 жовтня 2013 р.). – Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2013.

- Мощенко О.М. «Потенціал Турецької Республіки в енергетичному секторі» / О.М. Мощенко // «Український соціум: соціально-політичний аналіз сучасності та прогноз майбутнього»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 1-2 листопада 2013 р.). – Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2013.
- Мощенко О.М. «Неоосманізм та неопантюркізм в сучасній зовнішній політиці Турецької Республіки» / О.М. Мощенко // «Український соціум: соціально-політичний аналіз сучасності та прогноз майбутнього»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 14-15 листопада 2014 р.). – Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2014. – С. 122-126.
- Мощенко О.М. «Особливості співробітництва Турецької Республіки з Ісламською Республікою Іран» / О.М. Мощенко // «Наукові завдання суспільних наук у XXI столітті»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 7-8 листопада 2014 р.). – Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2014. – С. 108-112.
- Мощенко О.М. «Парламентські вибори в Туреччині 2015 року та їх вплив на внутрішню та зовнішню політику країни» / О.М. Мощенко // «Актуальні тенденції розвитку суспільних наук в Україні»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 13-14 листопада 2015 р.). – Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2014. – С. 115-119.
- Мощенко О.М. «Участь Туреччини в ОІС, ЛАД, ОЕС та інших регіональних утвореннях як один із механізмів реалізації

близькосхідної політики країни» / О.М. Мощенко // «Суспільні науки сьогодні: постулати минулого і сучасні теорії»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, Україна, 6-7 листопада 2015 р.). – Дніпропетровськ: НО «Відкрите суспільство», 2015. – С. 100-105.

- Мощенко О.М. «Сучасний стан та перспективи розвитку українсько-турецького співробітництва» / О.М. Мощенко // «Суспільні науки XXI століття: перспективні та пріоритетні напрямки досліджень»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, Україна, 5-6 серпня 2016 р.). – Дніпро: НО «Відкрите суспільство», 2016. – С. 76-82.

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 15 наукових працях, зокрема у 7 статтях у наукових фахових виданнях (з них 6 опубліковано у вітчизняних фахових виданнях, 1 – у зарубіжному) та 8 матеріалах наукових конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, списку умовних скорочень, 5 розділів, 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури. Загальний обсяг дисертації – 225 стор., у т.ч. основна частина – 195 стор. Список використаних джерел і літератури має 261 найменування.

РОЗДІЛ I. Теоретико-методологічні засади і джерельна база дослідження

1.1. Джерельна база та методологічні засади дослідження

Дослідження зовнішньої політики Туреччини на Близькому Сході в постбіполярний період знайшло своє відображення в джерелах та науковій літературі. З огляду на те, що Туреччина на даному історичному етапі реалізує зовнішньополітичний курс, спрямований на зміцнення власних місця та ролі на Близькому Сході і на посилення статусу регіонального лідера, що якнайбільше відповідає її національним інтересам, потребує розгляду і розкриття нових концептів розвитку і ролі Турецької Республіки в Близькосхідному регіоні. Тому у даній роботі розглядаються не лише політичні концепції та доктрини, як цілісне і системне обґрунтування політики Туреччини, теоретико-методологічна основа стратегії, а й погляди (підходи) політичних діячів та фахівців з міжнародних відносин, вчених-туркологів, які займаються дослідженням даної тематики, або ж так чи інакше впливали на формування зовнішньополітичної стратегії Туреччини. Комплексний аналіз наукових праць та політологічних досліджень дозволяє об'єднати все це в окремий напрямок зовнішньополітичної думки.

Для систематизації джерельної бази дослідження доцільним є її поділ за проблемним принципом відповідно до тих теоретичних питань та моделей інтеграції, які ці джерела аналізують. Різні за характером і походженням джерела можна поділити на чотири групи: 1) загальнотеоретичні праці, використані при розробці концептуального виміру дослідження; 2) офіційні документи – договори, заяви, декларації, робочі плани, що були прийняті державними установами, міжнародними організаціями; 3) праці вітчизняних вчених, у яких досліджується питання зовнішньої політики Туреччини на Близькому Сході; 4) дослідження присвячені зовнішній політиці Турецької Республіки в регіоні Близького Сходу в працях зарубіжних вчених.

Першу групу джерел складають загальнотеоретичні праці, концепції відомих американських політологів З. Бжезінського, С. Хантінгтона і Г. Кісінджера [149], [253], [123]. Попри те, що у теоріях цих дослідників не розглядаються проблеми зовнішньої політики Туреччини на Близькому Сході, вони є важливим джерелом для розуміння специфіки сучасних міжнародних політичних та економічних відносин. Зокрема З. Бжезінський, аналізуючи євразійський геополітичний простір, виділяє п'ять ключових геостратегічних дійових осіб – Францію, Німеччину, Росію, Китай та Індію, а також п'ять геополітичних центрів – Україну, Азербайджан, Південну Корею, Туреччину та Іран. Прогнозуючи майбутнє, С. Хантінгтон приходять до висновку про неминучість конфлікту між західною і незахідними цивілізаціями. Політолог пропонує звернути увагу на так звані «розколоті країни», де уряди мають прозахідну орієнтацію, але традиції, культура й історія цих країн нічого спільного з Заходом не мають. До таких країн С. Хантінгтон відносить і Туреччину.

Важливе значення для дисертаційної роботи мали класичні праці з теорії міжнародних відносин Г. Моргентау та К. Уолтца [126], [135]. Ці роботи стали важливим підґрунтям в аналізі міжнародних відносин країн регіону, зовнішньої політики Туреччини на Близькому Сході в постбіполярний період, концепції «Нуль проблем з сусідами».

Американський вчений-політолог Д. Растоу, в свою чергу, у працях «Політична модернізація в Японії і Туреччини», «Переходи до демократії: спроба динамічної моделі» і «Туреччина, забутий союзник Америки» показує шлях Туреччини від орієнтації на США до пошуку власного курсу і регіонального лідерства на Близькому Сході [130], [131], [132, р. 69-107].

Другу групу джерел складають офіційні документи, у яких викладено основні напрямки зовнішньої політики Туреччини, а також країн Близькосхідного регіону.

Сюди входять офіційні документи Турецької Республіки, що характеризують інституціональну структуру і розвиток політичного режиму

Республіки Туреччина: тексти конституцій, прийнятих з моменту встановлення республіканської форми правління; конституційні поправки; документи; закони та розпорядження; звіти та виступи; витяги із статей, стенограм засідань та заяви Міністерства юстиції, Міністерства закордонних справ, Великих національних зборів Туреччини. Для аналізу ідейних засад Турецької Республіки та зовнішньої політики країни сьогодні використані праці, що містять біографічні дані і тексти виступів засновника Республіки Мустафи Кемаля Ататюрка та творця зовнішньополітичної доктрини Туреччини А. Давутоглу. Важливе значення для дослідження мали також програми основних політичних партій Туреччини: Партії справедливості та розвитку, Республіканської народної партії, Робітничої партії Курдистану, Партії свободи і солідарності, Партії націоналістичного руху тощо. Ці документи розглядалися, перш за все, в аспекті виділення внутрішніх політико-економічних цілей та зовнішньополітичних поглядів, а також ставленні до національних меншин, релігії, культури. При вивченні зовнішньої політики Туреччини, а саме в контексті співпраці Анкари з міжнародними організаціями, цінними є документи про участь Туреччини в різноманітних дипломатичних заходах, конференціях, самітах. Зокрема на основі даного виду джерел ми можемо простежити місце та роль Туреччини в Організації ісламського співробітництва, Організації економічного співробітництва, Організації Чорноморського економічного співробітництва, Азійській парламентській асамблеї (далі АРА), а також під час проведення інших заходів, круглих столів та міжнародних конференцій, що мали на меті розвиток регіонального співробітництва, інтеграції та забезпечення безпеки в регіоні Близького Сходу.

Використання зазначених груп джерел у комплексі дало можливість різнобічно дослідити близькосхідний вектор зовнішньої політики Турецької Республіки в постбіполярний період.

Третю групу джерел складають праці вітчизняних дослідників, у яких аналізуються питання зовнішньої політики Турецької Республіки в Близькосхідному регіоні в постбіполярний період.

Виходячи із важливості проведення аналізу зовнішньої політики Туреччини на Близькому Сході, слід розглянути ряд установ, у яких приділяється увага цій проблематиці. Перш за все, необхідно звернути увагу на Інститут сходознавства АН України ім. А.Ю. Кримського, який після свого заснування (22 жовтня 1991 р.) став центром відродження української сходознавчої науки. Не менш значущою установою є Інститут Всесвітньої історії НАН України, де проводяться аналітичні дослідження та, серед іншого, вивчається економічна співпраця обох держав у контексті дослідження політичних питань. В Інституті діє відділ історії країн Азії та Африки, який очолює В.О. Швед. Сучасні міжнародні процеси на Близькому Сході, міжарабська економічна співпраця та зовнішня політика Туреччини розглядалися дослідниками Інституту (Швед В.О., Мхитарян Н.І., Гуцало С.Є., Пророченко Н.О.). Результати досліджень відділу публікувалися у наукових збірниках: «Цивілізаційні чинники світобудови: джерела походження, потенціал взаємодії та виміри конструктивізму (країни Азії та Африки)», «Актуальні проблеми всесвітньої історії: стратегії партнерства і співробітництва в міжнародних відносинах»; журналі «Проблеми всесвітньої історії», у збірниках матеріалів щорічних наукових конференцій. До недавнього часу значну кількість проблем економіки та зовнішньої політики Туреччини розглядав відділ країн Азії і Африки Інституту світової економіки та міжнародних відносин (ІСЕМВ). Після його ліквідації відділ продовжив роботу у структурі Інституту світової історії НАН України. У рамках цієї наукової установи у 2014 р. співробітниками відділу було видано збірник наукових праць «Глобальна периферія в ХХІ ст.: засади, закономірності та умови цивілізаційного ренесансу», у якій висвітлено актуальні проблеми міжнародних відносин сучасності.

Також у Києві було відкрито та донині працює Центр турецької культури та мови, що, зі свого боку, засвідчувало присутність позитивних тенденцій щодо зміцнення та розвитку взаємовідносин між Україною та Туреччиною.

Політологічні дослідження проводить Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України (НІСД). Тут зокрема публікуються аналітичні доповіді, періодичні видання, проводяться круглі столи щодо питань співпраці Туреччини та України в рамках ОЧЕС, ядерної безпеки, транспортного сполучення, енергетичної сфери. Так, в рамках питання безпеки на Близькому Сході була опублікована аналітична записка Г.М. Яворської «Щодо сучасних тенденцій розвитку ситуації на Близькому Сході», де проаналізовано стан та перспективи розвитку сучасних подій на Близькому Сході (конфлікт у Сирії, черговий виток ізраїльсько-палестинського конфлікту, політична криза в Єгипті), що створюють серйозні безпекові виклики як на глобальному, так і на регіональному рівнях.

Кандидат історичних наук О. О. Волович присвятив висвітленню зовнішньої політики Туреччини декілька наукових статей. В ряді своїх праць дослідник зазначає, що «ідеологію неоосманізму започаткував экс-президент Туреччини Тургут Озал, а сьогодні головним ідеологом геополітичної концепції неоосманізму є А. Давутоглу» [158], [157], [159], [156] [49].

Кандидат політичних наук, старший науковий співробітник Стародуб Т.С. має схожі погляди на проблему неоосманізму, неопантюркізму та загалом зовнішню політику Туреччини. Так, дослідниця відзначає, що «... У зв'язку з акцентуацією європейського напрямку зовнішньої політики Туреччини протягом 90-х років ХХ ст. Анкара почала поступово втрачати свої позиції на Близькому та Середньому Сході, проте, з 2000 року ми можемо говорити про відродження ідеології пантюркізму» [234], [235].

Важливою є точка зору кандидата політичних наук, старшого наукового співробітника Державної установи «Інститут всесвітньої історії» НАН України Н.І. Мхитарян, що викладена в ряді статей, монографії, кандидатському дослідженні. Як зазначає дослідниця: «...Сучасні

зовнішньополітичні пріоритети Туреччини були сформовані на основі концепції «Стратегічної глибини», запропонованої колишнім міністром закордонних справ країни А. Давутоглу». Відповідно до цієї концепції, враховуючи, що країна була частиною Османської імперії, для неї залишається стратегічно важливим мати свій вплив та підтримувати вагому роль на Близькому Сході. Авторка підкреслює, що Близький Схід є цінним для інтересів Туреччини, але це не завжди було так. До 2002 р. Республіка йшла у фарватері зовнішньої політики США і фактично твердо не показувала власної позиції щодо Близького Сходу. Натомість зараз Туреччина виявляє певну автономність відносно політики США, активізується та виходить на новий конструктивний рівень політики на Близькому Сході [209], [215], [210], [207], [206], [211]. [213].

Український дослідник Р.М. Рукомеда вважає, що у постбіполярному світі Туреччина - це держава, що може самостійно розбудовувати нову систему міжнародних відносин завдяки її здатності до багаторівневого маневру. Важливим для неї є регіон Близького Сходу як місце розташування найбільших покладів нафти. Відповідно до цього Туреччина прагне до створення енергетичного хабу і таким чином бажає зростання своєї ролі в світовій політиці та економіці [223, с. 187-192].

Четверту групу джерел формують дослідження зарубіжних вчених, присвячені зовнішній політиці Турецької Республіки в регіоні Близького Сходу.

Тут варто звернути увагу на книгу Є. Бахревського «Политика «нового османізма» Турции и постсоветское пространство», де автор відзначає, що ідеологія неоосманізму з'явилась завдяки А. Давутоглу, але перші його паростки були закладені Т. Озалам. При цьому автор вважає, що зміна зовнішньої політики Туреччини щодо держав Близького Сходу, Кавказу, Середньої Азії відбулась після приходу до влади ПСР. Отже, підтверджує наш погляд на еволюцію зовнішньої політики держави [40].

Даної точки зору дотримується і Хусейн Багчі, який стверджує, що основні напрямки та пріоритети зовнішньої політики країни формувалися протягом ХХ ст., але були офіційно затверджені та прийняті «на озброєння» після приходу до влади в 2002 р. Партії справедливості та розвитку. Дослідник також звертає увагу на важливість зміни ставлення Туреччини сьогодні до проблемних питань в Близькосхідному та Чорноморському регіонах на основі ідеології «неоосманізму» та «неопантюркізму» [120].

Ідентичними є погляди на зовнішню політику Туреччини кандидата політичних наук, публіциста, тюрколога В.А. Аваткова. Зокрема він наголошує на тому, що радикальна трансформація зовнішньополітичної ідеології Туреччини була здійснена після 2002 р. Відбувся відхід від Туреччини від близької раніше політики кемалізму до помірковано-ісламської ідеології, що поєднує риси неопантюркізму і неоосманізму [137], [38].

Існують й протилежні думки. Так, представник турецької політичної думки Бариш Достер критикує турецький зовнішньополітичний курс «Відсутність проблем із сусідами» і доводить необхідність збереження своєї ісламської ідентичності й подальшу інкорпорацію в західні політичні та економічні структури [148].

Докладно аналізуються питання еволюції близькосхідної політики Туреччини у праці Кіреєва Н.Г. «История Турции XX век». Автор звертає увагу на такі важливі для сучасної Туреччини питання, як створення Турецької Республіки, підкреслює значний вплив кемалізму і послаблення ісламського консерватизму на подальше формування демократії в Туреччині, відносини СРСР і турецької держави, на вступ турків до НАТО і у зв'язку з цим на подальший рух до модернізації та приєднання до ЄС. На думку дослідника в Турецької Республіки ХХ ст. були відсутні амбіції регіонального лідера, вона прагнула до миру та дотримувалася нейтралітету. Ці погляди змінилися з приходом до влади ПСР [190].

Дослідник у сфері міжнародних відносин, автор наукових праць І. Бел притримується схожої думки і наголошує на тому, що розпад СРСР, членство

країни в НАТО, а також територіальна прилеглість до Кавказу, Балкан та до Близького Сходу значною мірою вплинуло на формування пріоритетів зовнішньої політики Турецької Республіки в постбіполярний період. Саме в цей період часу Туреччина була змушена шукати нові шляхи для зміцнення своєї ролі не лише в регіоні, але і на міжнародній політичній арені в цілому. Результатом цих пошуків стала поява ідеології «неоосманізму» та «неопантюркізму» та новий зовнішньополітичний курс «Нуль проблем із сусідами» [121].

Цінними для нашого дослідження були праці Н.Ю. Ульченко. Тут авторка у власних та написаних в співпраці наукових дослідженнях зазначає, що зовнішня політика Туреччини зазнала значних змін після перемоги на виборах Партії справедливості та розвитку у 2002 р. Ця подія також призвела до значного соціально-економічного розвитку Туреччини на початку ХХІ ст., сприяла посиленню ідеології неоосманізму, а також, у зв'язку з проблемою РПК, терористичними загрозами та енергетичною безпекою країни, підштовхнула до висунення на перший план проблеми Близького Сходу. В той же час авторка критикує курс «Нуль проблем із сусідами», зазначаючи, що деякі його елементи були проголошені значно раніше президентом країни Т. Озалом [249], [250]. [251].

Російський вчений А.Г. Гаджиєв звернув увагу на зростання авторитету Туреччини на Сході. Дослідник зазначає, що держави-учасники ОІС дали згоду Туреччині прийняти участь в розбудові енергетичного хабу і надали необхідні для цього ресурси [164].

Кандидат історичних наук, тюрколог Свістунова І.О. позитивно оцінює турецько-іранські відносини в довгостроковій перспективі, проте звертає увагу на проблеми регіонального лідерства, релігії, союзницьких відносин Туреччини із США, Ізраїлем, що є противниками Ірану. На думку дослідниці, розпад іракської держави буде дестабілізуючим фактором для усього Близького Сходу, зважаючи на прогресуюче курдське питання та терористичні загрози в світі. У такому ж ракурсі дослідниця розглядає зовнішню політику

Туреччини в Сирії, зазначаючи, що турецько-сирійські відносини мали всі передумови для подальшого продуктивного зростання. Причиною їх ескалації, на думку дослідниці, стала використання хімічної зброї режимом Асада проти повстанців, яких підтримувала Туреччина [227], [228], [229].

Перспективи турецько-ізраїльських відносин знайшли вираження в науковій літературі. У 2000 р. була опублікована монографія М.Б. Алтинісік «Турецька політика щодо Ізраїлю», в якій авторка зробила огляд дій Туреччини відносно цієї близькосхідної держави, проаналізувала турецько-ізраїльські взаємини на межі тисячоліть і зробила висновок про необхідність та важливість двостороннього співробітництва [114].

Велике значення мають дослідження К.В. Вертяєва. Дотримуючись позиції, що курдське питання є важливим для миру і безпеки на Близькому Сході, і не звертати на нього увагу неможливо, автор вважає, що для його вирішення необхідна жорстка позиція міжнародної спільноти. Вчений наголошує на тезі, що «турецька політична еліта бачить причини курдської проблеми в соціально-економічній відсталості південного сходу». А отже, не планує робити рішучі кроки для розв'язання цього питання [154], [155].

Достатньо повна і структурована інформація стосовно проблеми еволюції близькосхідного вектора зовнішньої політики Туреччини, виникнення та впливу неоосманізму та неопантюркізму подана у працях Б. Топрака, А.А. Мкртичяна, Р. Мрассі, В. Надєїна-Раєвського, В.І. Данилова, В.А. Дергачова, В.І. Шликова, А.В. Сулейманова, Н.К. Тер-Оганова, Н.М. Мамедової [202], [204], [174], [175], [176], [178], [217], [258], [257], [240], [199].

Розглянемо ставлення і підходи науковців щодо питання еволюції близькосхідного вектора зовнішньої політики Туреччини. Так зокрема, турецький дослідник М.Х. Явуз звертає увагу на те, що поворот зовнішньої політики Туреччини до нових принципів неоосманізму та неопантюркізму не відбувся б зі збереженням кемалістських традицій та посилення ісламу [119].

По-іншому дивиться на питання еволюції зовнішньої політики Туреччини кандидат політичних наук Стародуб Т.С. Дослідниця відзначає:

«Побутує думка, що в зв'язку з акцентуацією європейського напрямку зовнішньої політики Туреччини протягом 90-х років ХХ ст. Анкара почала поступово втрачати свої позиції на Близькому та Середньому Сході, проте, з 2000 року ми можемо говорити про відродження ідеології пантюркізму. Більш того, вплив міжнародного безпекового середовища обумовив зміни в уявленні про ймовірні інструменти реалізації зазначеної ідеології, що призвело до трансформації самої доктрини та появи неопантюркізму»[234], [235].

Дослідники Є. Бахревський та П. Варбанець зі свого боку, вважають, що зміна зовнішньої політики Туреччини у відносинах з державами Близького Сходу, Кавказу, Середньої Азії відбулась після приходу до влади ПСР. Отже, підтверджує наш погляд на еволюцію зовнішньої політики держави через внутрішні чинники [40], [153].

Свідченням бажання відігравати більшу роль на Близькому Сході є участь Туреччини в роботі ОЕС. На думку дослідниці О. Дунаєвої, саме Анкара була ініціатором проведення ряду дій, спрямованих на покращення взаємодії між країнами-членами в сфері енергетики, безпеки, екології та внутрішньорегіональної економічної співпраці [58].

Американські дослідники С. Айман, А. Кескінов, Д. Маккарді підтримують тезу про збільшення ролі Туреччини на Близькому Сході і підкріплюють це фактами про співпрацю з Іраном в питанні дипломатичного і військового співробітництва проти курдів та терористів в Іраку, ядерної програми і санкцій проти Ірану, енергетичних питань [116], [29].

Не припиняється активна дипломатична робота Туреччини у взаємовідносинах з Ізраїлем. Так, російська дослідниця І.І. Іванова звернула увагу на вплив палестинського фактору на співпрацю між країнами. Адже Туреччина вважає себе захисником мусульман регіону і їх утиски з боку Ізраїлю аж ніяк не сприятимуть налагодженню співробітництва між країнами [182], [183].

Власну позицію щодо турецько-ізраїльських відносин має екс-генеральний директор ізраїльського міністерства закордонних справ Алон

Ліллє. Дипломат, характеризує відносини між країнами в 2000 р., висловився за їх підтримку та розвиток і саме тоді відзначив незадовільне вирішення проблем курдської меншини турецькою владою та виразив думку, що курди зможуть стати союзником Ізраїлю в боротьбі проти ісламського фундаменталізму [196].

Американський науковець та експерт Р. Олсон, а також співробітник Інституту Сходознавства РАН В. М. Ахмедов, розглядаючи питання взаємовідносин Туреччини та Сирії, відзначають, що важливу роль у формуванні нового сирійського і турецького істеблішменту грають геополітичні зміни в регіоні Близького Сходу, а також вважають, що політичні режими цих двох країн можуть об'єднатися навколо питання протистояння курдам та забезпечення водними ресурсами. Як ми бачимо, одна з даних проблем якраз призвела до нового витка протистояння на Близькому Сході [129], [144], [145].

Російські дослідники, співробітники Інституту Сходознавства РАН Н.З. Мосаки та М.А. Гасратян на основі різноманітних джерел показують роль та значення курдського фактору в різні періоди становлення та розвитку зовнішньої політики Турецької Республіки на Близькому Сході, а також його вплив на сучасну зовнішньополітичну стратегію країни в регіоні [203], [165].

Розгляд ставлення та підходи дослідників до еволюції близькосхідного вектора зовнішньої політики Турецької Республіки дає підстави говорити про те, що вчені відзначають її значний прогрес, зокрема після 2002 р., коли до влади в країні прийшла ПСР. Значну роль тут також відіграв розпад СРСР і чітке формулювання концепції А. Давутоглу «Нуль проблем із сусідами», що сприяло створенню нової геополітичної реальності.

У процесі дослідження еволюції зовнішньої політики Туреччини в регіоні Близького Сходу використовувалися концептуальний та парадигмальний підходи до аналізу міжнародних систем. Концептуальний підхід передбачає аналіз концепцій міжнародних впливів та їх реалізацію у досліджуваному регіоні. Парадигмальний підхід, за визначенням

американського філософа Т. Куна, який ввів його до наукового обігу, означає використання в роботі наукових досліджень, які створили впливові моделі постановки наукових проблем та їх вирішення [256].

До провідних шкіл теорії міжнародних відносин сучасності належать лібералізм та реалізм (неореалізм). На їх основі досліджено зовнішню політику Турецької Республіки на Близькому Сході в постбіполярний період.

За лібералізмом - державні преференції, а недержавні можливості, що є основним фактором та визначає поведінку держави. Отже, переваги будуть змінюватися залежно від держави, від таких факторів, як культура, економічна система або тип уряду. Замість анархічної міжнародної системи існує безліч можливостей для співпраці і більш широких уявлень про владу, таких як культурний капітал (наприклад, вплив турецької мови в країнах Близького Сходу, Кавказу та Середньої Азії ведуть до популярності культури країни і створення ринку для експорту по всьому світу). Держави на ту пору діють з позиції акторів світової політики, є раціональними суб'єктами і виявляють перед собою необхідністю діяти в умовах невизначеності і обмеженого вибору можливих стратегій (для Туреччини – це залежність від США, Заходу, кіпрські кризи, різке погіршення турецько-грецьких відносин у 1960-70-і роки, загроза через близькість СРСР в біполярний час, зміна «балансу сил» у постбіполярний період, зростання регіонального впливу Ірану, Саудівської Аравії та Ізраїлю, конкуренція між мусульманськими країнами Близького Сходу за регіональне лідерство).

Така ситуація сприяла розвитку співробітництва з іншими акторами, метою якого є отримання певних вигод у довгостроковій перспективі та зменшення невизначеності, та послаблення хаотичного стану у міжнародній системі [80].

Це відображає мотиви Туреччини у процесі створення та розвитку інтеграційних моделей – від торговельної та фінансової інтеграції, що допомагає учасникам диверсифікувати джерела їхньої економічної стабільності (наприклад, перетворення Туреччини на транспортний та

енергетичний коридор на шляху постачання нафти і газу, товарів з Азії до Європи) до стабілізації регіонального порядку за рахунок участі у політико-безпекових форумах та діалогах (наприклад, ОЕС, ОІС, налагодженні контактів з Іраном, відновленні співпраці з Ізраїлем, з ЄС в питанні біженців), що пов'язують учасників певними обов'язками та нормами поведінки.

Важливе місце у процесі аналізу зовнішньої політики Туреччини також належить провідній парадигмі у дослідженнях міжнародних відносин – політичному реалізму. З позицій класичного політичного реалізму, міжнародні відносини – це, перш за все, відносини міждержавні, де єдиними реальними акторами є суверенні держави. Вони намагаються реалізувати власні інтереси, використовуючи весь наявний в їх розпорядженні силовий потенціал. Категорія «сили» – одна з базових у політичних науках. У теорії міжнародних відносин «сила» є базовим поняттям в більшості концепцій політичного мислення. Вивчення міжнародних відносин у традиціях політичного реалізму з такими мислителями, як Фукідід, Н. Макіавеллі, Т. Гоббс, К. фон Клаузевіц, З. Бжезінський, Г. Кісінджер, С. Верба, Р. Даль, Д. Істон, С. Ліпсет, С. Хантінгтон. У ХХ ст. вирішальний внесок в розвиток цих традицій вніс американський політолог Г. Моргентау. Хоча суть поняття сили протягом століть залишалася майже незмінною, застосування самої сили на практиці несло на собі відбиток часу. Зміни відбувалися відповідно до змін у розвитку людини, суспільства, держави, технології і, звичайно, самого міжнародного середовища.

Для Г. Моргентау сила – це важіль світорегулювання, «сила є влада над розумом і діями людей». Г. Моргентау сформулював широко відомі основні тези політичного реалізму: «Цілі зовнішньої політики повинні визначатися в термінах національного інтересу і підтримуватися відповідною силою» [126].

Згідно цієї парадигми міжнародні відносини є боротьбою за владу. Ключовим для держави є відстоювання своїх інтересів на міжнародній арені. В міжнародній теорії анархія розуміється не тільки як відсутність уряду, а й наявність безладу і хаосу. При наявності будь-якої анархії сусідні держави

мають глибокі побоювання за їх власне виживання, і ця тривога визначає і умови їх поведінки. У зв'язку з цим держави збираються разом, щоб створювати альянси, які забезпечують їм більш високий рівень безпеки і деяку стабільність, хоча і менше незалежності. Для цього їм доводиться посилити: а) внутрішні зусилля (збільшення ресурсів, військова могутність, створення нових стратегій, технологій) або б) зовнішні зусилля (посилення власних альянсів або послаблення противника) для досягнення своїх цілей. Союзи, торговельні відносини і військове співробітництво з різними регіональними і глобальними суб'єктами свідчать про те, що зовнішня політика Туреччини в основному формується міркуваннями безпеки. Наприклад, Туреччина ніколи не була сильно залучена в близькосхідну політику до кінця холодної війни. За цей час найбільш впливові фактори зовнішнього впливу на поведінку Туреччини виходили зі свого геостратегічного положення, в якому вона мала кордон з Радянським Союзом. Туреччина тут виступала як бастион проти радянського експансіонізму в східному Середземномор'ї і на Близькому Сході. Таким чином, зовнішньополітичні горизонти Туреччини були дуже залежні від НАТО і західних позицій. Найбільш важливим фактором для Туреччини на початку 1950-х років був вступ в НАТО. Для того, щоб вступити в НАТО, Туреччина направила війська на Корейську війну поряд з американськими військами. У 1952 році Туреччина стала членом НАТО, і зовнішня політика Туреччини на Близькому Сході з тих пір до кінця холодної війни неухильно дотримувалась лінії західних союзників [127].

Підтримуючи позицію представників школи політичного реалізму Генрі Кіссінджера та Збігнева Бжезінського в тому, що концепція регіону Близького Сходу складалася і еволюціонувала протягом певного періоду, але її інтелектуальне і доктринальне бачення різнилося в залежності від політики США. Так, інтеграція наукової концепції Близького Сходу в зовнішньополітичну доктрину США пов'язана з проголошенням Дж. Бушем-мол. восени 2003 р. «стратегії свободи» для Близького Сходу. Безумовно, це

мало вплив на зовнішню політику Туреччини на Близькому Сході після приходу до влади ПСР.

Із закінченням холодної війни, в нових умовах, так як раціоналістична парадигма передбачає, Туреччина змінила свою поведінку в зовнішній політиці від залежного актора Заходу до незалежного регіонального актора. Для такої політики Туреччина намагається максимізувати свої переваги, в той же час намагаючись знайти своє місце, щоб підвищити свою безпеку в цьому нестабільному регіоні. Наприклад, горизонти політики уряду Анкари значно розширилися з 1991 року, і Туреччина стала більш незалежним гравцем на міжнародній арені. Туреччина має важливе геостратегічне становище, стоячи на межі трьох регіонів, що відіграють щораз все більше стратегічне значення для США і Європи: на Балканах, в Каспійському регіоні та на Близькому Сході. Їй доводиться грати три різні ролі в трьох різних регіонах з різними умовами і проблемами, і тому Туреччина перетворилася на важливого незалежного актора і по відношенню до США і до ЄС [127]. В майбутньому Турецька Республіка буде проводити більш незалежну зовнішню політику відносно Близького Сходу, оскільки її економічна міць збільшилася в порівнянні з деякими країнами регіону, і уряд ПСР збільшив свою політичну владу за рахунок часткового обмеження опозиції у внутрішній політиці [118].

Зокрема А. Давутоглу, обґрунтовуючи концепцію «Стратегічна глибина», підкреслює, що в кінці ХХ ст. відбулися глибокі зміни у всій системі міжнародних відносин. Колишні зовнішньополітичні доктрини та ідеології, що обґрунтовують легітимність існування національних держав, не враховують специфіку парадигми сучасних міжнародних відносин. А. Давутоглу пропонує переглянути традиційні теорії з урахуванням нових елементів, які впливають на стан держави на міжнародній арені. Він зазначає, що в період після «холодної війни» силу держави стали все частіше визначати не тільки з позиції військової могутності, а й з точки зору геополітики, геоekonomіки, геостратегії і геокультури [109], [110, р. 30-77]. Отже, вважаємо, що теоретична база концепції «Стратегічна глибина» – це політичний

неореалізм, основні положення якого А. Давутоглу творчо інтерпретував в контексті нових викликів сучасної Туреччини.

Методологічною основою дослідження є такі принципи: історизму, об'єктивності, багатофакторності, системності, світоглядної толерантності, всебічності, логічності та методологічного плюралізму.

Одним із базових підходів, що формує систему методологічних принципів політології міжнародних відносин, за визначенням провідного вітчизняного політолога С.О. Шергіна, є принцип історизму. Він потребує розгляду міжнародних відносин як процес взаємодії суб'єктів політики в окремий історичний період, а також історичні умови та форми розвитку цього процесу [256]. Згідно з принципом історизму, еволюція зовнішньої політики Туреччини на Близькому Сході в постбіполярний період здійснювалася із урахуванням конкретних політичних, історичних, культурних та економічних умов розвитку міжнародних відносин у кінці ХХ – перших десятиліттях ХХІ ст. Згідно з даним принципом істина завжди історично конкретна і водночас вимагає аналізу явищ та процесів у контексті динаміки їхнього розвитку, взаємообумовленості та взаємозв'язків з іншими феноменами економічного, міжнародного, політичного життя. Принцип об'єктивності реалізувався через комплексний аналіз сукупності джерел про місце Близького Сходу в зовнішній політиці Турецької Республіки на межі тисячоліть.

Принцип системності обумовив розгляд Близького Сходу і як єдиного політичного і економічного простору, а міжнародні відносини у ньому як цілісного складного об'єкту, властивості якого не вичерпуються сумою властивостей його окремих складових. У рамках системного підходу було проаналізовано зовнішню політику Туреччини як процес, пов'язаний з власними закономірностями, притаманними турецькій державі, визначенням його особливості, напрямків та перспектив розвитку.

Принцип логічності використано для послідовного і зв'язного викладу матеріалу у рамках дисертації, а принцип багатофакторності – для комплексного висвітлення усієї низки чинників, які впливали на еволюцію

зовнішньої політики Турецької Республіки в Близькосхідному регіоні.

Критично підходячи до точок зору інших дослідників і сповідуючи принцип світоглядної толерантності, ми шанобливо ставимося до думок, які не співпадають з узагальненнями та висновками дисертації. Принцип всебічності реалізований в аналізі об'єкта у контексті його внутрішніх і зовнішніх зв'язків.

Принцип методологічного плюралізму дозволив застосувати широкий спектр методів гуманітарних і соціальних наук у процесі аналізу зовнішньополітичної парадигми турецької держави в Близькосхідному регіоні.

Відносно методів дослідження один із засновників славнозвісної школи «Анналів» Марк Блок застеріг, що «знання фрагментів, які вивчені по окремішності один за другим, ніколи не призведе до пізнання цілого – воно навіть не дозволить пізнати самі ці фрагменти. Але, – продовжив він, – робота по відновленню цілого може проводитися лише після аналізу. Точніше, вона – продовження аналізу, його сенс і виправдання» [150]. Тобто варто використовувати різноманітні дослідницькі методи. Автор користувався як загальнонауковими, так і спеціально-історичними методами.

У дисертаційній роботі використані спеціальні та загальнонаукові методи дослідження такі, як: історико-генетичний, структурно-функціональний, типологічний, порівняльний, аналіз і синтез, індукція і дедукція.

Зважаючи на характер дослідження, у роботі використано історико-генетичний метод. Сутність його полягає у послідовному розкритті властивостей, функцій і змін досліджуваної реальності в процесі її історичного руху. Цей метод дозволяє найбільшою мірою наблизитися до відтворення реальної історії об'єкта дослідження. Використання цього методу у нашій роботі обумовлюється тим, що еволюція зовнішньої політики Туреччини на Близькому Сході є явищем, яке розгортається в історичному, часовому контексті.

Завдяки методу структурно-функціонального аналізу вдалося виокремити у зовнішній політиці Турецької Республіки структурні складові, виділити зв'язки між ними, окремі явища, події, факти та функції, що задовольняють потреби системи. У нашому дослідженні цей метод використовується для аналізу напрямів, методів, об'єктів політики Туреччини на Близькому Сході та їхньої еволюції у постбіполярний період.

Метод типологізації дозволив розділити сукупність первинної фактологічної інформації стосовно досліджуваної політичної реальності на якісно визначені періоди на основі їхніх спільних характеристик, наступності та послідовності подій. Відповідно до цього методу було показано еволюцію зовнішньої політики країни після розпаду СРСР, тобто в постбіполярний період, та вказано на причини цих змін.

Порівняльний метод дозволяє виявити відмінності та подібності в політиці Турецької Республіки з урахуванням специфіки історичного, географічного, соціально-економічного та політичного контекстів. Цінністю порівняльного методу є його націленість на пошук загальних, повторюваних феноменів у міжнародних відносинах. Тут ми можемо порівняти політику Туреччини відносно Близького Сходу на початку виникнення Республіки, після Другої світової війни і в постбіполярний час.

Загальнонаукові методи аналізу і синтезу та індукції й дедукції вивчають рух історичних об'єктів у просторі та дають можливість вивчення окремих аспектів досліджуваного об'єкта, їхніх властивостей та зв'язків між ними, і одночасно об'єднання різних компонентів складного явища у єдине ціле, розширення попереднього наукового досвіду і конструювання нового знання. При цьому вони розглядаються у статиці, безвідносно до їхнього історичного розвитку. Поєднання цих методів дослідження, що ґрунтується на принципах методологічного плюралізму, дає можливість скласти більш комплексну картину еволюції зовнішньої політики Туреччини на Близькому Сході в постбіполярний час.

Висновки до підрозділу. Наведена значна база джерел є достатньо репрезентативною і дає можливість виконати завдання, поставлені у ході дослідження. В цілому, як вже зазначалося вище, у роботі джерела поділено на чотири основні групи, кожна із яких включає ті чи інші державні документи, договори, виступи та заяви офіційних осіб країни, наукові праці, дослідження та ряд інших документів та праць, комплексне вивчення та розгляд яких дає можливість більш ретельно та глибоко дослідити питання еволюції зовнішньої політики Турецької Республіки на Близькому Сході. Адже, кожен із наведених вище видів документів має свої особливості, труднощі вивчення і вимагає критичного осмислення, а їх кількість з кожним роком зростає. Це пов'язано з тим, що Турецька Республіка значно активізувала свою позицію не лише на Близькому Сході, але і на міжнародній політичній арені в цілому і наповнила зовнішню політику цікавими подіями та рішучими кроками у співробітництві з іншими державами. Слід відзначити, що процеси зовнішньополітичного життя Туреччини вивчаються у різних аспектах, таких, як, наприклад, політична історія давнього часу, Нового часу, епохи ХХ ст., міжнародні відносини, Туреччина в Другій світовій війні тощо. Доволі важливу і помітну роль у вивченні сучасної історії Туреччини посідають, зокрема, питання ісламізму, Чорноморського співробітництва, ЄС, Близького Сходу, культурних та економічних взаємозв'язків тощо. Тоді зазначені вище дослідження торкалися питання зовнішньої політики Туреччини недостатньо, і тому дана тема потребує подальшого професійного вивчення.

В основі дисертаційного дослідження лежать концептуальний та парадигмальний підходи до аналізу міжнародних систем. Основними парадигмами політології міжнародних відносин, використаними у дисертаційній роботі, є теорії лібералізму та політичного реалізму. До принципів і методів, використаних при написанні роботи, належать принципи історизму, системності, логічності, багатофакторності, методологічного плюралізму та сукупність загальнонаукових і спеціальних методів наукового

дослідження таких, як: аналіз і синтез, індукція і дедукція, історико-генетичний, структурно-функціональний, типологічний, порівняльний. Отже, системне використання різноманітних способів теоретичного пошуку дає можливість дослідити різні аспекти даної теми, яка присвячена зовнішній політиці Туреччини на Близькому Сході в постбіполярний період. Методологічна база дисертації сприяла реалізації її мети і завдань.

1.2. Основні концепції формування регіональної зовнішньої політики Анкари

Політику Туреччини на Близькому Сході як лідера регіону із власними геополітичними інтересами можна охарактеризувати, як послідовну, активну та різнопланову. Країна задля забезпечення власних зовнішньополітичних пріоритетів використовує переваги географічного розташування, транзитного та економічного потенціалу, впливові позиції в регіональних та міжнародних організаціях, а також ідеї поєднання мусульманських традицій із європейськими стандартами та цінностями [238].

Турецькі аналітики вважають, що в місці розташування Турецької Республіки перетинаються кола євразійської безпеки, які включають в себе Близький Схід, Кавказ, Центральну Азію, Східне Середземномор'я, Європу, Балкани і Чорноморський регіон. Цей фактор, а також членство Туреччини в ОЕС, ОЧЕС, Союзі Тюркських держав та інших організаціях сприяє зміцненню ролі лідера країни в регіоні, а також посиленню значення Анкари як члена НАТО. При цьому геополітична ідеологія Турецької Республіки напряду пов'язана із пантюркізмом, ідеєю «Великого Туркестану», до якого мають увійти більшість територій пострадянського простору [238].

В цілому вважається, що протягом 90-х років ХХ ст. у зв'язку з посилення європейського вектора зовнішньої політики позиції Анкари на Близькому і Середньому Сході почали слабшати, але вже з початку 2000-х рр. знову почала відроджуватися ідеологія пантюркізму. Водночас вплив

міжнародного безпекового середовища відобразився на інструментах реалізації даної ідеології, що призвело до її трансформації та зародження неопантюркізму, в основі якого лежить ідея об'єднання в одну спільноту тюркомовних народів від Адріатичного моря до Китаю [49].

Поряд із неопантюркізмом, на якому базуються основні положення зовнішньої та внутрішньої політики Туреччини, в країні стають все більш розповсюдженими і інші ідеї, серед яких можна виділити неоосманізм. Концепція неоосманізму досить розповсюджена не лише в наукових та експертних колах, але і серед громадськості та політичної еліти. Саме ідеологія неоосманізму доводить необхідність змін близькосхідної зовнішньополітичної стратегії Турецької Республіки в напрямку посилення ролі країни в процесах модернізації та демократизації країн на Близькому та Середньому Сході.

Тургут Озал був одним із перших, хто запропонував долучення ідей концепції неоосманізму для обґрунтування позиції та дій Анкари на Близькому Сході та міжнародній арені. На сучасному етапі розвитку країни головним прихильником ідеології неоосманізму вважається колишній від недавнього часу прем'єр-міністр Туреччини Ахмет Давутоглу, який раніше очолював Міністерство закордонних справ країни. Він використовує положення неоосманізму для обґрунтування необхідності повернення Туреччиною свого впливу на колишній османський світ. Основна мета неоосманізму, яка перетворилася на одну з ключових геополітичних концепцій Турецької Республіки, і лежить в основі сучасної зовнішньополітичної доктрини – об'єднання тюркомовних народів в одне міжнародне співтовариство на основі існування між ними спільних історичних, релігійних та культурних цінностей [237]. Саме це і робить схожим неоосманізм із ідеологією неопантюркізму.

До основних завдань зовнішньої політики Туреччини, згідно положень неоосманізму, зараз можна віднести наступні:

- проведення активної зовнішньої політики в економічній, гуманітарній та соціальній площині для перетворення Турецької Республіки на потужну регіональну державу;
- реалізація політики на міжнародній арені спрямованої на рівновіддаленість Анкари від геополітичних центрів сили, в першу чергу, таких як США та ЄС, у питаннях, що стосуються вирішення проблем регіональної безпеки, зокрема на Близькому та Середньому Сході;
- через допомогу в розширенні інфраструктури та завдяки імплементації освітніх проектів посилювати вплив Туреччини на мусульманські (Боснія, Албанія) та християнські (Болгарія, Македонія, Україна (АРК)) країни Європи із значною частиною мусульманського населення в них;
- шляхом застосування «м'якої сили» та послідовної зовнішньої політики, а також завдяки поширенню ідей спільного історичного минулого підштовхнути більшість країн арабського світу до поля неоосманізму;
- перетворення країни на посередника у вирішенні регіональних конфліктів;
- підтримка Туреччиною демократичних перетворень, пов'язаних із подіями «арабської весни» в Близькосхідному регіоні та Північній Африці, заради втілення в життя в якості «модернізатора» регіону Близького Сходу. В даному контексті революційні події тих часів стали для Анкари нагодою показати свої амбітні цілі, пов'язані з планами країни на одноосібне регіональне лідерство.

На цей час, беручи до уваги схожість ідей неоосманізму та неопантюркізму, опираючись на необхідність формування та розвитку євразійської системи безпеки на протипагу європейській, можна спостерігати зародження нової ідеології в Туреччині – турецького євразійства. Однією із основ даної ідеології є вирішення спільних проблемних питань у російсько-турецьких відносинах для подальшого вироблення механізмів обопільної

протидії поширенню впливу Заходу в Чорноморському регіоні, на Балканах, серед країн Північної Африки, в Центральній Азії та на Близькому Сході [169].

Результатом посилення позицій двох держав у вищезазначених регіонах мало б стати створення свого роду Євразійського співтовариства слов'янських і тюркських народів, яке б діяло на противагу Європейським інтеграційним структурам, задля мінімізації впливу останніх у вище згаданих регіонах. В першу чергу, мається на увазі процес побудови об'єднання альтернативного ЄС у випадку повного краху євроінтеграційних планів Турецької Республіки. Отже, до кінця не зрозуміло, що саме може бути більшою загрозою для Європейського Союзу – створення Євразійського співтовариства, яке з часом може перетворитися на потужного міжнародного актора і змінити розстановку сил у світі, та сприяти формуванню нової геополітичної карти світу, або ж вступ Туреччини до ЄС та розчиненні країни у європейському економічному, культурно-цивілізаційному та інформаційному просторі. Хоча, на думку автора, зараз Туреччина вже досить сильно віддалилася від євроінтеграційних прагнень і повністю прониклася вирішенням ключових регіональних проблем та безпековими питаннями пов'язаними із нинішньою ситуацією в регіоні та подіями в Сирії.

Експерти вважають, що одним із можливих варіантів розвитку вищезгаданого співтовариства може бути його розширення за рахунок таких країн, як Іран та Китай, що є малоімовірним, адже Ісламська Республіка Іран та Саудівська Аравія намагаються реалізувати власні регіональні амбіції та є конкурентами на Близькому Сході. Однак це не виключає можливості того, що країни власними зусиллями та з допомогою інших країн регіону шляхом посилення взаємодії не можуть вирішувати окремі регіональні проблеми безпеки без долучення до них позарегіональних акторів.

США, на відмінно від Європейського Союзу, розцінюють нові ідеології Анкари як своєрідну можливість для просування власних інтересів та посилення свого впливу на Близькому Сході за рахунок імплементації механізму стратегічного партнерства між Туреччиною та Вашингтоном. Для

останнього досить важливо підтримувати із Турецькою Республікою надійні партнерські відносини як з досить впливовою країною регіону, до думки якої прислухаються політичні еліти арабських країн і яка цілком впливає на геополітичну ситуацію в регіоні. Виходячи із цього, можна говорити про те, що саме Туреччина може виступати в ролі посередника на Близькому Сході для США, адже таке твердження було прийнятним при адміністрації Дж. Буша-мол., і простежувалося у зовнішній політиці Барака Обами на Близькому Сході. Одним із підтверджень може бути той факт, що Барак Обама розпочав своє перше політичне турне по Близькосхідному регіону саме із Анкари [49].

До того ж Вашингтон не дає своїх коментарів стосовно ідеї створення Євразійського співтовариства слов'янських і тюркських народів. Деякі американські політологи та науковці навіть більше схиляються до точки зору, що ідея створення подібного об'єднання є досить утопічною, проте вони не виключають можливість появи різного роду ситуативних союзів [237]. Такий стан речей, на думку автора, лише сприяє імплементації та створює додаткові можливості для реалізації ряду амбіцій Турецької Республіки на регіональному та світовому рівнях.

Аналізуючи події останніх десяти років на Близькому Сході, можна припустити, що ідея неоосманізму виникла як реакція на невдачі Анкари в регіоні Центральної Азії та в інших регіонах, де проживають близькоспоріднені до турків народи.

В цілому можна виділити декілька факторів, які стали на заваді повноцінної реалізації доктрини пантюркізму: відсутність у Туреччині необхідних економічних і політичних ресурсів; прагнення політичних еліт тюркомовних країн затвердити свою державність; відсутність підтримки США, на яку Туреччина покладала багато надій у реалізації власних геополітичних цілей; присутність в регіонах інтересів інших держав, насамперед Росії, Китаю, Ірану та інших, що зумовило наявність вибору для тюркомовних країн; небажання Туреччини бути залученою в ряд регіональних

конфліктів і кризових процесів. Водночас в США розуміли, що посилення Туреччини в даних регіонах призведе до виникнення нового конкурента для них самих і до виникнення сильної регіональної макродержави, що зовсім не входило в плани Вашингтону. Вже в 2000-х рр. багато поглядів і позицій США і Туреччини зазнали корекції, але дана логіка продовжувала залишатися в силі.

Як і пантюркізм, неоосманізм розглядається як певна соціокультурна доктрина, покликана внести або реанімувати деякі принципові цінності, які домінували у часи Османської імперії на просторах, де проживають зовсім різні за культурою і світоглядом народи. Одночасно за завісою цих гасел залишається те, що саме збирається Туреччина реанімувати з історії Османської імперії, і в цьому напрямку практично відсутня будь-яка дискусія.

Але час іде, і гуманістичні цілі та завдання неоосманізму все більше піддаються сумніву, і в якості предмета дискусії виступає геополітична доктрина турецького панування в регіонах. Протягом декількох років неоосманізм залишається делікатною темою в країнах, які розглядаються в Анкарі як середовище розгортання цієї доктрини. Поки що ніхто і ніде не поставив питання про сутність неоосманізму, справжнього сенсу даних цілей і можливі результати цієї політики.

Неоосманізм з різним ступенем актуальності опинився в полі зору багатьох держав: Болгарії, Македонії, Албанії, Косово, Греції, Кіпру, Румунії, Сербії, Боснії, Чорногорії, Росії, особливо республік Північного Кавказу, України, Молдови, Грузії, невизнаної Республіки Абхазії, Ірану, Сирії, Іраку, Лівану, Ізраїлю, Палестини, Єгипту, Йорданії, Вірменії та інших країн даних регіонів, а також провідних держав Заходу – Франції, Німеччини, Великої Британії, Ватикану, США. Першою лінією прориву політики неоосманізму є такі геополітичні точки, як Північний Ірак, Сирія і Ліван, Південний і Східні райони Болгарії, Албанія, Косово, Боснія, Македонія, різні анклави на Балканах, Аджарія, Абхазія, Грузія, республіки Північного Кавказу, Молдова, Крим. Частина цих країн дуже доброзичливо налаштовані до даної політики Туреччини, інші налаштовані дуже насторожено, і ті, й інші сподіваються

отримати економічну допомогу від Туреччини і «відкупитися» від її домагань, зробивши деякі політичні поступки [237].

Як вже зазначалося вище, саме Ахмета Давутоглу називають архітектором нової зовнішньої політики Анкари. Поняття «Нового Османізму» або ж «неоосманізму» почало досить активно обговорюватися в колах політологів та експертів саме з кінця 2008 року. А вже після призначення 1 травня 2009 року на пост міністра закордонних справ А. Давутоглу почав втілювати основні ідеї неоосманізму в життя. Деякі політологи, особливо з країн, які раніше входили до складу Османської імперії, почали говорити про «нову османську загрозу» і про «повернення кривавих традицій» [40].

Беручи до уваги виступи тодішнього міністра закордонних справ Туреччини, неоосманізм можна трактувати як дії країни, які досить активно відображалися у внутрішній та особливо в зовнішній політиці починаючи з 2009-2010 років, і були спрямовані на відновлення спадщини Османської імперії, прихильність до Ісламу, консолідація і об'єднання тюркомовних народів. А. Давутоглу вважав, що орієнтація Туреччини після Другої світової війни переважно на стратегічну співпрацю із США і Європою значно порушило баланс в зовнішній політиці Турецької Республіки, а такий стан речей завдавав значних збитків національним інтересам країни, оскільки реалізовувався за рахунок зниження зовнішньополітичної активності Туреччини на регіональному рівні, зокрема, на Кавказі, в Центральній Азії, на Близькому Сході, в Північній Африці та на Балканах, а також знаменувався втратою Анкарою авторитету серед країн арабського світу [156].

Концепція неоосманізму досить сильно впливає також і на внутрішньополітичну ситуацію в країні. Революційні події та настрої в Туреччині часів «арабської весни» були перевіркою на витримку не лише тодішнього прем'єр-міністра країни, а нині вже президента та його політики, але і концепції неоосманізму, яка досить сильно закріпилася в зовнішній політиці країни. Оскільки армія в кемалістській моделі була гарантом світського характеру турецької держави, а протести були спрямовані проти

його ісламізації, то це демонстрація твердості Р. Ердогана. Крім того, потрібно відмітити, що йому і його прихильникам дуже не подобався єгипетський сценарій розвитку подій. У Каїрі під час революційних подій демонстрували твердість, спростовуючи повідомлення про запрошення «Братів-мусульман» в уряд. І ще твердіші вони були по відношенню до планів Р. Ердогана на роль лідера оновлюваного ісламського світу. В той час прем'єр-міністру Туреччини було відмовлено у відвідуванні Сектора Гази, куди він міг потрапити тільки через територію Єгипту. Таким чином, арабський і панісламістський вектор політики Анкари зайшов у глухий кут.

Саме тоді, коли на фоні подій, які розгорталися в Близькосхідному регіоні та в арабському світі на початку 2010 року, можна було говорити про те, що арабський та панісламістський вектори політики Анкари зайшли в глухий кут, вектор неоосманістський і пантюркістський продовжували набирати обертів, а ідеї та основні їх течії продовжували все більше інтегруватися в зовнішню політику Турецької Республіки. Враховуючи тодішню ситуацію в регіоні, Анкара робила всі можливі кроки задля просування і втілення в життя теорій неоосманізму та неопантюркізму. Так, країна почала поступово відходити від принципу невтручання у внутрішні справи сусідніх держав, на хвилі революційних подій Анкара все більше переймалася безпековими питаннями в регіоні, концентруючи їх обговорення та формування регіональних центрів сили навколо себе. Це підтверджують і численні політичні заяви керівників різних сусідніх держав. Так, заява члена парламентського комітету з безпеки і оборони Азербайджану Захида Оруджов була, з одного боку, свідченням дій Туреччини в регіоні, а з іншого - несподіванкою для багатьох політичних еліт. За його словами, спільні навчання військових підрозділів країн свідчили, що обидві держави схиляються до формування єдиних поглядів на регіональні проблеми і питання безпеки. Він стверджував, що обидві країни приступили до формування єдиної армії за стандартами НАТО, членом якого є Туреччина [59].

Аналізуючи кроки та дії Анкари на міжнародній арені та в регіоні за останні декілька років, можна припустити, що зовнішня політика Турецької Республіки поступово стає все більш збалансованою та багатовекторною із вагомим переважанням в ній близькосхідного напрямку. Свідченням цьому може бути той факт, що країна не припиняє ведення переговорного процесу щодо вступу до ЄС, хоча і протікає він із перемінною інтенсивністю, а настрої населення щодо перспективи членства Турецької Республіки в Співтоваристві з кожним роком стають все більш індеферентними та песимістичними, але при цьому Анкара намагається посилити свій вплив не лише в регіоні Близького Сходу, але і в сусідніх з ним регіонах. Деякою мірою це також говорить про те, що Турецька Республіка знаходиться в пошуках свого місця на міжнародній політичній арені, але при цьому в силу амбіцій нинішнього політичного керівництва, бачить своє місце серед провідних країн світу поряд зі США, Німеччиною, РФ, КНР тощо, в ролі потужної держави світового рівня, з точкою зору якої будуть рахуватися. Так, професор Бюлент Арас, який очолює Центр Стратегічних досліджень при МЗС Туреччини, вважає, що структура зовнішньої політики Туреччини є багатовекторною і розділена на три кола. Перше – 12 країн-сусідів Туреччини. З цієї групи напруженими на даний момент являються відносини Анкари з Єгиптом та Сирією. Друге коло – сусідні з Туреччиною регіони, серед яких найбільш пріоритетними для країни являються саме Кавказ, Центральна Азія, Близький Схід і Балкани. Третє коло – найбільш віддалені регіони та країни. Особливий інтерес для Анкари з далекого зарубіжжя становить саме Африка, Азія та Латинська Америка і на цей час країна також цікавиться співробітництвом із КНР [115]. Водночас потрібно відмітити, що на формування зовнішньої політики Туреччини впливає так званий «синдром Вени», тобто пошук балансу різних векторів в ЗП [77].

Ідеї неоосманізму звісно ж досить сильно почали впливати не лише на зовнішньополітичну позицію країни та її співробітництво і взаємовідносини зі США та Європейськими країнами в цілому, але і на близькосхідний вектор

зовнішньої політики Турецької Республіки зокрема. Інформація про сучасний стан та взаємовідносини Туреччини з такими країнами, як Сирія, Ісламська Республіка Іран та Ізраїль, які наразі є по тим чи іншим параметрам та факторам одними із «ключових» країн Близькосхідного регіону і можуть в більшій чи меншій мірі вплинути на регіональну політику Анкари та на позицію країни в регіоні, розглянемо більш детально в IV Розділі дисертаційного дослідження. Для того, щоб проаналізувати вплив неоосманізму та неопантюркізму на регіональну політику Туреччини, потрібно розглянути стан відносин з іншими країнами регіону безпосередньо в період подій «арабської весни».

Стосовно Іраку, країна зараз знаходиться у стані розвалу та формування нової державно-політичної конфігурації, його, швидше за все, чекає, як мінімум, децентралізована федерація, а згодом він розділиться на три держави, усередині яких також будуть створені автономні анклави. Ірак являє собою найважливішу арену розгортання доктрини неоосманізму, і саме на його території належить вирішити питання про долю турецької експансії в цілому. Ірак зараз є дуже сприятливою зоною для здійснення інвестицій і широкої торгівлі Туреччини, яка робить спроби фундаментального залучення цієї країни в свій економічний і політичний простір. Туреччина намагається затвердити позиції тюркомовного населення в Іраку, представляючи його не як етнічну меншину, а в ролі державотворчого етносу, поряд з сунітами-арабами, шіїтами-арабами і курдами. Туркаманська етнічна спільнота займає важливі ареали розселення в Іраку, і, спираючись на нього, Туреччина розвиває демагогічні тези про рівноправність етнічних груп, оголошуючи туркаманів дискримінуючим етносом, хоча цей етнос переважає на території, де домінують чисельно і політично арабсько-сунітське населення. Цей етнос історично набагато ближче пов'язаний зовсім не з Туреччиною, а з арабським населенням Іраку, завжди був складовою частиною іракської нації, яка зараз розвалюється на частини.

В даний час арабські держави суттєво ослаблені, роз'єднані, арабські еліти багато в чому втратили колишні зовнішньополітичні орієнтації і в більшості випадків не можуть ніяк реагувати на турецькі виклики. Тобто, створилася дуже сприятлива ситуація для Туреччини, яка має надію стати домінуючою силою в Іраку. Ситуація значно покращилася ще й після повного виведення американських військ в 2011 році і ще більшого ослаблення арабських держав. Єгипет явно не буде в змозі протистояти експансії Туреччини в Іраку, а інші арабські країни такі, як Сирія та Йорданія знаходяться в аналогічній ситуації невизначеності, а перша взагалі в стані громадянської війни. Поки в більш-менш стійкому стані залишається Саудівська Аравія, яка також не в змозі цілком «протистояти» Туреччині.

Отже, в даний час у відновленні дореволюційної впевненості та сили арабських еліт, порядку в Єгипті та в інших арабських країнах провідною державою регіону, яка здатна протистояти експансії Туреччини в Іраку, є Іран, тобто, поряд з боротьбою Ірану на арені пантюркізму відбувається ірансько-турецьке протистояння в Іраку, як на найбільш актуальній арені боротьби. У зв'язку з цим виникає перспектива певного порозуміння США та Ірану з приводу стану та перспективи в Іраку. Інтереси США та Ірану багато в чому збігаються не тільки в Іраку, але і в Афганістані, Центральній Азії і Пакистані. З часом в світлі того, що вже були зняті санкції з Тегерану, а питання ядерної програми країни та ядерної загрози, яка могла нависнути над регіоном та йти саме від Ірану, вже відійшло на другий план на хвилі тих подій, які відбуваються в Сирії: посилення активності бойовиків ІДІЛ, присутність військових РФ в регіоні і багатьох інших процесів, ірано-турецьке співробітництво може найближчим часом вийти на якісно новий рівень та стати все більше взаємовигідним. США, зі свого боку, покладаючи надії на протидію Росії турецької експансії в регіонах Чорного моря і Кавказу, а також частково в Центральній Азії та на Балканах, не поспішають робити кроки задля обмеження впливу Туреччини в цих регіонах. Тому Анкара на цих напрямках відчуває себе якщо не зовсім впевнено, то без будь-яких серйозних перешкод.

Питання лише в тому, наскільки Туреччина володіє ресурсами для здійснення політичної та економічної експансії в цих регіонах, що представляється набагато більш капіталомістким проектом, ніж експансія на Близькому Сході [237].

Отже, неоосманізм, на який здебільшого робить ставку Туреччина в останні роки, яка окрім посилення свого впливу на тюркомовні країни і народи намагається створити зону впливу на країни і народи, що були в орбіті впливу Османської імперії, стає предметом гострої геополітичної та ідеологічної боротьби, поряд з доктриною пантюркізму. Наближається період, коли боротьба, у зв'язку з цими намірами Туреччини, набуде регіонального та глобального характеру. Цілком можливо, що Анкара на якомусь етапі знизить рівень своїх політичних амбіцій і відмовиться від швидкого вирішення своїх проблем в регіонах, особливо на хвилі наростання конфліктогенних чинників навколо Сирії та ІДІЛ, але, так чи інакше, Турецькій Республіці недоцільно відмовлятися від даних цілей і завдань, якщо вона хоче зайняти нове місце в світі та в Близькосхідному, та сусідніх з ним регіонах [54].

Водночас, виходячи із результатів ряду соціологічних опитувань, проведених серед громадян країн арабського світу, регіональні амбіції Анкари сприймаються неоднозначно. Адже, враховуючи сильні позиції в регіоні ІРІ та Саудівської Аравії, арабські країни не готові закріпити за Турецькою Республікою статус повноправного регіонального лідера та центру тяжіння. Потрібно також відмітити, що до революційних подій «арабської весни» досить вагомим місце та роль в регіоні посідав і Єгипет, але після внутрішньополітичних змін в країні зовнішньополітичні амбіції відійшли на задній план. Загалом така позиція громадян країн арабського світу щодо Туреччини формується більшою мірою на основі їх історичного минулого, а саме періоду перебування у складі Османської імперії, і не завжди позитивного досвіду тих часів.

Говорячи про Іран, можна сказати, що його прагнення до регіонального лідерства стримуються ядерним та релігійним чинниками. Шіїтський Іран

викликає відчуття упередженого ставлення серед сунітської більшості в країнах арабського світу. До недавнього часу факт активного розгортання ядерної програми в країні та збільшення ймовірності завершення ядерного циклу сильно ускладнювали відносини по лінії Тегеран-Захід та впливали на позиції країни на світовій політичній арені. Ця ситуація в силу останніх подій, пов'язаних із зняттям санкцій проти країни, може кардинально змінитися вже в короткостроковій перспективі. Потужний капітал, накопичений в країні за роки ізоляції світовим співтовариством, буде намагатися вийти за її межі у вигляді численних інвестицій у різного роду проекти по всьому світу, а вихід Ірану на ринок нафти вже має свої результати, пов'язані зі зниженням цін на «чорне золото» на міжнародній біржі. Але ще до недавнього часу думки про те, що Ісламська Республіка Іран може перетворитися в центр тяжіння на Близькому Сході, були доволі примарними. Проте вже зараз геополітична ситуація в регіоні дещо змінилася, і аналізувати регіональну безпекову ситуацію, не беручи до уваги потенційно ядерну та стрімко розвиваючу в економічно плані країну, є доволі нелогічним і не далекоглядним рішенням як для регіональних, так і для світових політичних акторів, що в подальшому із великою долею вірогідності може призвести до появи і загострення протиріч між провідними державами регіону.

В рамках теорії євразійства існує ідея створення військово-стратегічного альянсу на основі співробітництва Турецької Республіки та Ісламської Республіки Іран, який в подальшому із великою долею вірогідності міг би перетворитися на новий центр регіонального тяжіння для інших мусульманських країн. Зі свого боку, провідні країни-члени ЄС відкрито підтримують інтеграційні процеси євразійського спрямування, вважаючи, що саме це може допомогти у вирішенні питання із набуттям Анкарою членства в ЄС шляхом повного включання першої в близькосхідні регіональні інтеграційні процеси. Водночас Брюссель до кінця не усвідомлює, що базуватися подібного роду об'єднання буде не на економічному, а саме на військово-стратегічному співробітництві, в основі якого лежатиме тандем

двох країн – Туреччини та Ірану. Таке об'єднання може призвести до укріплення геополітичних позицій Близькосхідного регіону як окремого регіонального комплексу безпеки, який тяжіє до гомогенності, та посилення його ролі в питаннях контролю за енергоресурсами. А намагання Заходу підтримувати свою політичну присутність та контроль в регіоні через прозахідні політичні режими була б повністю неможливою по причині відсутності механізмів проведення успішної модернізації країн арабського світу за західним зразком, яскравим прикладом чому може слугувати ситуація в Іраку.

В контексті розгляду даного питання потрібно відмітити, що за створення подібного до ЄС євразійського об'єднання мусульманських країн із основною роллю в ньому Туреччини виступали представники Римокатолицької церкви, які вважали, що в основі даного об'єднання повинно лежати не економічне, а більше політичне співробітництво між країнами [49].

Щодо Саудівської Аравії потрібно відмітити, що вплив країни в регіоні та на світовій політичній арені базується на наявності на її теренах значних енергетичних ресурсів. При цьому в країні рівень розвитку промислової та сільськогосподарської складової економіки знаходиться на найнижчому рівні серед країн регіону, а залежність від імпорту знаходиться на рівні 95%, що значно вище, ніж у Туреччини та Ірану [49]. В цілому Ер-Ріяд негативно сприйняв спроби Анкари щодо посилення ролі країни в Близькосхідному регіоні. Проте це ні в якому разі не відображається на розвитку та поглибленні співробітництва між країнами, крім того, Турецька Республіка, використовуючи зв'язки із Саудівською Аравією, намагається зміцнити свої позиції серед країн ісламського світу. Зі свого боку, новий король Саудівської Аравії Салман ібн Абдул-Азіз Аль Сауд (з 23 січня 2015 року) зацікавлений в розвитку партнерства із Туреччиною, а президент останньої робить впевнені кроки задля залучення нового правителя Саудівської Аравії на свій бік у питаннях розвитку геополітичної та безпекової ситуації в регіоні, про що

свідчить прийом короля та проведені переговори між керівниками двох країн на саміті країн-членів ОІС, який відбувся в 2016 році в Стамбулі.

До ще однієї проблеми, яка заважає повноцінній імплементації політики Туреччини на близькосхідному напрямку, можна віднести невирішене територіальне питання курдського народу, яке особливо гостро проявляється на південно-східному кордоні країни. Турецьке політичне керівництво задля переслідування та ліквідації бойовиків РПК, яка вже досить довгий час веде боротьбу за створення власної автономії на південному сході Турецької Республіки, та, намагаючись вирішити дану проблему військовими методами, проводило ряд військових операцій на півночі Іраку [87]. В данному питанні ситуація погіршується ще й тим, що є велика вірогідність розподілу Іраку в подальшому на декілька малих держав, про що вже згадувалося раніше. Подібний сценарій розвитку подій в регіоні відповідає політичним планам США, які обговорювалися ще в кінці ХХ ст. в американських наукових колах і передбачали можливість створення держави Курдистану як результат скорення Великого Близького Сходу.

Висновки до підрозділу. В цілому доктрина неоосманізму в процесі реалізації приносить і позитивні результати для Турецької Республіки та її політичного керівництва. Адже після революційних подій «арабської весни» та участі країни в них Анкара значно посилila свої позиції не лише в регіональному масштабі, але і на міжнародній політичній арені, де вже не можуть не рахуватися з її інтересами під час вирішення проблемних питань на Близькому та Середньому Сході. Саме після подій «арабської весни» керівництво Туреччини ще більше прагнуло та робило кроки до створення об'єднаного Близького Сходу, де Туреччина буде грати центральну роль і буде готовою втрутитися в політичний розвиток в регіоні. Після повстань у Лівії та Сирії Реджеп Ердоган зробив висновки, що хорошого іміджу і лідерства в регіоні або ж хороших відносини з людьми у вищих ешелонах влади більше недостатньо. Зовсім не дивно, що для вирішення ряду регіональних проблем турецька дипломатія часом була зорієнтованою на «цивільні кола», щоб бути

більш активною на рівні громадянського суспільства на Близькому Сході. Це допомогло країні прокласти основу для більш глибоких зв'язків з регіоном. З одного боку, під впливом течії неоосманізму, а з іншого, як відповідь на нові виклики безпеці та цілісності кордонів країн в регіоні пов'язані із подіями «арабської весни» та війною в Сирії. Анкара все більше почала відходити від принципу «нуль проблем із сусідами» задля того, щоб зберегти власну територіальну цілісність та шляхом дипломатичного втручання у справи сусідніх країн не допустити ще більшого розпалення конфліктів. Турецька Республіка проводила і продовжує проводити політику, спрямовану на зміцнення свої позиції на міжнародній політичній арені шляхом реалізації зовнішньополітичної парадигми основаної на посиленні лідерських позицій країни передусім у територіально близьких регіонах, споріднених культурно та релігійно.

Нову позицію і формат відносин Туреччини з міжнародним співтовариством можна визначити як логічну і доцільну. Нова адміністрація Р. Ердогана зробила своєчасний вибір на користь розвитку регіонального вектору зовнішньої політики, де є сприятливе підґрунтя для її реалізації. Враховуючи зростання економічного потенціалу країни на початку ХХІ ст., можна зробити прогноз, що уряд продовжуватиме політику, направлену на об'єднання Близького Сходу, де Туреччина відіграватиме провідну роль лідера, центру і зразка для інших акторів і залишатиметься готовою долучатися політичним, гуманітарним і дипломатичним шляхом як в односторонньому порядку, так і в альянсі з союзниками до врегулювання політичної ситуації в країнах регіону. Течії неоосманізму та неопантюркізму, в основі яких лежить спільний об'єднуючий фактор – побудова великої могутньої міжнародної спільноти та об'єднання всіх тюркських народів, а також активна участь країни в житті не лише Близького Сходу, але і в інших сусідніх регіонах має амбітні плани щодо присутності Туреччини усіх пріоритетних для держави регіонах, причому на базі асиметричних відносин. Принцип «нуль проблем із сусідами» ще деякий час буде присутнім у

регіональній зовнішній політиці країни, незважаючи на те, що від нього поступово відходять в силу складності його дотримання в нинішніх регіональних геополітичних умовах, але при цьому Туреччина стане більш активною у питанні підтримки народних рухів і більш критичною по відношенню до диктаторських режимів у регіоні. В результаті Турецька Республіка шляхом слідування новим зовнішньополітичним пріоритетам не лише закріпить свою роль в статусі регіонального лідера, але і значно зміцнить свої позиції на міжнародній політичній арені у відносинах з країнами Заходу.

Водночас говорити про те, що Туреччина вибудувала оптимальну парадигму зовнішньої політики зарано, свідченням чому може бути ситуація, пов'язана із агресією РФ щодо українського Криму, де мешкають кримські татари, які розраховували на більш активну підтримку з боку Туреччини, але турецька позиція в цьому питанні виявилася доволі стриманою та латентною.

Розділ II. Зовнішня політика Турецької Республіки на Близькому Сході: становлення та розвиток

2.1. Еволюція близькосхідного вектора зовнішньої політики Туреччини

Для того, щоб краще зрозуміти особливості зовнішньої політики Турецької Республіки на сучасному етапі розвитку, її потрібно розглянути крізь призму історії, звернувши увагу на головні віхи в розвитку не лише країни, але і всього світу, які так чи інакше впливали на формування та розвиток зовнішньополітичного курсу країни. Туреччині в османський і кемалістський період був притаманний цілий ряд загальних і специфічних рис, а саме: імперські амбіції; високий рівень концентрації влади в руках однієї людини чи політичної сили; ідеалістичний підхід до формування та реалізації як зовнішньої так і внутрішньої політики; прагнення до економічної та фінансової незалежності; імперська експансія; збереження власної територіальної цілісності та економічний розвиток; помірний і світський ісламізм тощо, які визначили характер системи правління, внутрішні та зовнішні орієнтири країни, вектори її внутрішньої і зовнішньої політики.

Зовнішня політика Турецької Республіки і зараз вибудовується під впливом спадщини, залишеної османською епохою і періодом перебування при владі Мустафи Кемалю Ататюрка. Історичні, культурні, національні та ідеологічні компоненти цієї спадщини є, безумовно, важливими факторами впливу на турецьку політику. Незважаючи на те, що кемалізм відкинув османську модель держави, виступив як її антагоніст, в тому числі в зовнішній політиці, він багато в чому наслідував цієї моделі як на усвідомленому, так і на несвідомому рівні.

Трансформації, пов'язані з результатами Першої світової війни, призвели не тільки до відходу Османської імперії зі сцени світової політики та розділу володінь післявоєнної «хворої Європи», а й до зародження нової турецької державності, яка втілилася у створеній в 1923 р. Турецькій

Республіці. З самого початку свого існування Республіка намагалася порвати з османським минулим та відкинути інститути й цінності, які склали ядро османської політичної, соціальної і культурної системи, ставши на шлях побудови світської держави за західним зразком.

На формування зовнішньополітичного курсу Туреччини в період після Першої світової війни вплинули ряд внутрішніх і зовнішніх факторів. Серед останніх слід назвати зростання впливу колоніальних держав-переможниць, які з часом приступили до реалізації своїх планів на Близькому Сході та нарощування свого впливу в регіоні, а також падіння царського режиму в Росії та виникнення СРСР. Ці обставини зіграли найважливішу роль в післявоєнному світоустрої і позначилися на політичному, регіональному і міжнародному становищі Туреччини.

Що стосується внутрішніх факторів, то тут потрібно зазначити, що політичне і військове протиборство між новим керівництвом і залишками османського режиму, між новою владою та військовими, а також економічні та соціальні потрясіння прискорили крах імперії і появу нової турецької державності.

З моменту створення Турецької Республіки її першим очільником став Ататюрк Мустафа Кемаль. Він перебував при владі з 1923 по 1938 рр. Його політика була спрямована на розвиток країни та зміцнення її позицій в регіоні. Зовнішня політика М.К. Ататюрка була спрямована на досягнення повної незалежності країни. За час перебування його при владі Туреччина вступила до Ліги Націй і налагодила дружні відносини із сусідами, передусім, з Грецією і СРСР. В сфері зовнішньої політики М. К. Ататюрк прагнув до підтримання дружніх відносин між Туреччиною і Радянською Росією. Він постійно заявляв про те, що зовнішня політика має базуватися на принципах реалізму, миролюбства і послідовності. Одним із його улюблених висловів був вислів: «Мир в країні, Мир на Землі». Між іншим, деякі принципи Кемалю Ататюрка простежуються в зовнішній політиці країни з моменту її заснування і зараз. У сфері зовнішньої політики за М. К. Ататюрка замість ідеї імперської експансії

був проголошений принцип непорушності кордонів Туреччини, визначених Лозаннським договором.

Після Другої світової війни близькосхідний напрям зовнішньої політики Турецької Республіки умовно можна розділити на декілька етапів. Перший охоплює 40-50-ті роки, другий - 60-70-ті, третій - кінець 70-х-90-ті рр., а в четвертий етап можна виокремити період перебування при владі Партії справедливості та розвитку (2002-2016 рр.).

Для зовнішньополітичного курсу Туреччини 40-50-х років характерною була проімперіалістична і антиарабська політика, яка викликала в цілому напруженість у відносинах з більшістю країн Близького Сходу і арабського світу, особливо сусідніх держав. Туреччина стала співпрацювати зі США, Об'єднаним Королівством та Францією з метою створення військово-політичних блоків на Близькому і Середньому Сході. Новий зовнішньополітичний курс Туреччини, її союз з імперіалістичними державами, поведінка турецької дипломатії давали підставу для висновків про те, що турецькі правлячі кола прагнуть отримати лідируючу роль і встановити свою гегемонію на більшості територій колишньої Османської імперії, передусім, мова іде про сусідні країни Близькосхідного та Центральноазійського регіонів.

Об'єднане королівство і США, зі свого боку, на хвилі наростаючих національно-визвольних рухів в країнах Близького Сходу сподівалися використовувати Туреччину в боротьбі проти цього руху. Свідченням цьому може бути вислів американського історика Денкварта Росту, який писав: «Турецька Республіка широко вітається як опора стабільності на Близькому Сході, відомому своєю нестабільністю». Особливо цінує Д. Росту турецьку допомогу західним державам в їх зусиллях поширити систему західних союзів на Близькому Сході [48].

Початок 60-х років можна відзначити застоєм у відносинах, відсутністю серйозних конфліктів, але водночас і відсутністю взаєморозуміння в питаннях, які зачіпають інтереси арабських країн. Перехідним етапом в розвитку

зовнішньої політики країни можна вважати 1963-1964 рр., коли Туреччина по ряду причин, серед яких можна виділити зростання зовнішньоекономічного боргу країни та ведення більш незалежної зовнішньої політики в плані розширення торгово-економічних зв'язків в першу чергу із країнами Близькосхідного регіону і пошук нових ринків збуту для своїх товарів, демонструвала прагнення врегулювати відносини з арабськими країнами. В цілому такий новий курс можна було назвати багатосторонньою зовнішньою політикою, головними передумовами до якої були незначна розрядка напруженості в міжнародних відносинах, міжнародна ізоляція Туреччини, особливо з боку сусідніх країн, які були проти Анкари у вирішенні кіпрського питання під час проведення форумів і в міжнародних організаціях, а також пошук турецьким бізнесом додаткових джерел фінансування і, як вже зазначалося вище, ринків збуту для своїх товарів [254].

Зближення прискорилося після червня 1967 р., коли країни арабського світу також стали проявляти активність у пошуках шляхів нормалізації і розвитку відносин з Туреччиною. Однією із основних передумов цьому було саме те, що в другій половині 60-х років Анкара почала відправляти в арабські країни «місії доброї волі», основним завданням яких було показати, що Туреччина збирається переглянути свої тісні відносини з Ізраїлем, так як вони протягом багатьох років були однією із основних причин напруженості в турецько-арабських відносинах. У відповідь на це турки очікували підтримку у вирішенні кіпрського питання.

А коли в 1967 році арабо-ізраїльська криза спалахнула знову, арабські країни звернулися до Туреччини з проханням підтримати їх вимоги та зайняти їх сторону. Керівництво країни, не назвавши винного в даному конфлікті, висловило свою точку зору в Декларації від 28 травня 1967 року, в якій наголошувало на намірах встановлення дружніх відносин з арабськими країнами, підтримці зусиль по забезпеченню миру та стабільності в регіоні, але при цьому в декларації не визначалася сторона-винуватець конфлікту.

Політика С.Деміреля, перебуваючого при владі з 1965 по 1972 рр. мала явні розбіжності із політикою США і була спрямована проти Ізраїлю [48].

Характерною рисою зовнішньої політики Турецької Республіки на наступному етапі, а саме: в кінці 70-х та в 80-90-х рр. було значне посилення прозахідного курсу, про що свідчила особлива увага правлячих кіл країни, яка приділялася розширенню та посиленню військово-політичного співробітництва зі США та активна участь в НАТО. Водночас підтримувалися на попередньому рівні та в попередніх рамках відносини із Радянським Союзом, з країнами соціалістичної співдружності, розширювалися контакти та зв'язки з багатьма країнами Близького і Середнього Сходу. Туреччина в кінці 70-х років не була готова подолати розчарування в політиці США та НАТО 60-70-х років, це стосувалося відносин останніх до політики Туреччини на Кіпрі, а також проблем економічного розвитку країни та інших проблем. Не маючи впевненості в ефективності політики «гнучкого реагування», Анкара все більше вимагала допомоги для посилення та розвитку власної армії і створення навколо Туреччини «поясу миру», а політичне керівництво декількох наступних років лише продовжувало та розвивало даний вектор зовнішньої політики країни.

Потрібно також відмітити, що ще однією специфічною рисою регіональної ЗП Туреччини в повоєнний період було активне просування ідеї створення військових об'єднання арабських країн насамперед лобіювання ідеї підписання Багдадського пакту та участь країни в СЕНТО [177]. Анкара, в свою чергу, також досить активно підтримувала і повністю розділяла ідеї «Доктрини Ейзенхауера». Разом з бажанням приєднатися до ЄЕС, яке з часом переросло в довгий шлях країни до повноправного членства уже в ЄС, і в підсумку повного розчарування в цій ідеї, Турецька Республіка балансувала і в стосунках з арабськими країнами, з одного боку, і з Ізраїлем, з іншого, підтримуючи то одну, то іншу сторону в арабо-ізраїльському протистоянні, то активно розвиваючи дружні відносини із країнами арабського світу, або підтримуючи Ізраїль [48].

На початку 90-х років після розпаду СРСР основним тактичним завданням Туреччини в зовнішній політиці було переконати Захід, особливо США, в перевагах використання її в контактах з новими державами Центральної Азії (мова іде про п'ять нових Республік, а саме – Казахстан, Таджикистан, Киргизстан, Узбекистан, Туркменістан). Підтвердженням цьому може бути заява тодішнього прем'єр-міністра Туреччини С. Деміреля, яку він зробив у лютому 1992 року у Вашингтоні, про те, що Анкара цілком здатна брати участь у визначенні політичного майбутнього мусульманських республік СНД. При цьому Туреччина підтримала розширення зони національних інтересів США на Центральноазійський регіон. На фоні цього спостерігалася значна активізація політики Анкари на центральноазіатському напрямку, яка була спрямована на поширення турецької моделі розвитку.

Посилення позицій Туреччини в Центральній Азії базувалося в більшій мірі на її власному реформаторському досвіді, який втілювався в життя через універсальні технології розвитку і опирався, передусім, на економічні інтереси та приватний капітал. Саме на початку XXI ст. приватні компанії з Турецької Республіки почали діяти в регіоні. Ринок будівельних підрядних робіт був основним для них, адже саме в ньому турецькі компанії займали досить вагоме місце у світовому масштабі. Крім того, компанії із Туреччини почали активно працювати та просуватися в таких галузях промисловості, як переробна, легка та харчова, а турецький капітал, виконуючи функцію посередника, почав співпрацювати із великими транснаціональними корпораціями. Його проникнення цілком фінансувалося за рахунок державної допомоги з боку Туреччини.

В контексті вищесказаного, можна припустити, що концепція пантюркізму має в своїй основі економічне підґрунтя, адже Турецька Республіка, використовуючи саме економічні механізми впливу - торговельні пільги та кредитування, підтримувала незалежні країни. Крім того, деякі країни вбачали в Туреччині противагу російському чиннику. З одного боку серед, Центральноазійських країн на хвилі пантюркізму відбулося

нарощування культурних контактів між політичними елітами та поступовий перехід на латинський алфавіт, а з іншого боку, на цей процес вплинув романтизм щодо цивілізованої Турецької Республіки, а також бажання знайти надійних союзників відповідної моделі розвитку [139].

Основною рисою зовнішньої політики Туреччини в 2000-ні рр. стало підвищення своєї дипломатичної активності на Близькому Сході. Використовуючи значний економічний розвиток кінця 90-х – початку 2000-х рр., країна почала поступово претендувати на роль регіонального лідера, а принцип «нуль проблем із сусідами» в регіональній зовнішній політиці, підкріплений розвитком торгово-економічного співробітництва із сусідніми країнами, закріпив позиції Турецької Республіки в мусульмансько-арабському світі. Анкара почала процес поступового «повернення» на Схід у зв'язку із багаторазовими невдалими спробами приєднатися до ЄС, а також все більше віддаляючись та проводячи незалежну від США політику в регіоні. Саме після розвалу двополюсного міжнародного порядку тогочасні геополітичні амбіції Анкари, які можна визначити як «новий оттоманізм», «новий турецький імперіалізм» чи «пантуранізм», з кожним роком все більше зростали.

Переломним моментом у формуванні та реалізації зовнішньої політики Турецької Республіки можна назвати 2002 рік. Тоді до влади в країні прийшла нова політична сила – Партія справедливості та розвитку. З приходом її до влади регіональна політика країни на Близькому Сході зазнала певних змін на тактичному рівні та щодо механізмів її реалізації, які в цілому полягали в неухильному зближенні з арабськими країнами, балансуванні у регіональній зовнішній політиці, але при цьому залишилася майже не змінною на стратегічному рівні. Різке загострення геополітичної ситуації на Близькому Сході після подій 11 вересня 2001 в США і як результат події в Іраку, Ізраїлі і Афганістані, вимагало від країн регіону, в тому числі від Туреччини, визначених і чітких позицій, важких рішень, які суттєво звужували можливості політичного маневрування. Але нове керівництво Туреччини остаточно зробило свій вибір на користь більш динамічної близькосхідної

політики, що передбачало відродження провідної ролі Туреччини на Близькому Сході. Анкара розпочала ціленаправлено йти по шляху, який в подальшому приведе країну до повноправного статусу регіонального лідера [228].

Існує ряд чинників, які стали причиною більш активної переорієнтації зовнішньополітичного курсу країни із Заходу на Схід на початку XXI ст. До одного із основних чинників можна віднести стрімкий економічний розвиток країни, зумовлений реалізацією поставлених ЄС перед керівництвом Туреччини планів та завдань, виконання яких забезпечило б приєднання країни до Європейського Союзу. Так, починаючи з 1990 року, ВВП Туреччини зріс майже в чотири рази, експорт країни збільшився в п'ять раз, прямі іноземні інвестиції зросли в 25 разів, а вартості торгових акцій досягли коефіцієнту 40. Такі економічні та політичні перетворення зміцнили позиції Анкари не лише в регіоні, але і на міжнародній арені. Водночас ряд невдач, які спіткали Туреччину в реалізації її зовнішньої політики європейського спрямування, стали вирішальним фактором в трансформації та переорієнтації зовнішньополітичного курсу країни на Близький Схід.

Звичайно, відмінності в політичних поглядах, що виникли у Анкари з Заходом, цілком можуть бути віднесені до відроджуваної впевненості Турецької Республіки або ж до зародження так званого "турецького голлізму", тобто Туреччини, яка є "більш націоналістичною, впевненою в собі і зухвалою". Досить явною була нова впевненість в собі. Ахмет Давутоглу, будучи на посаді міністра закордонних справ Туреччини, часто висловлював жаль щодо відсутності упевненості в собі попередніх урядів країни, переконуючи, що Туреччина перебуваючи в досить потужному економічному та політичному плані регіоні світу, зі своєї ідентичністю і історією може відігравати набагато більшу роль в регіоні та поза ним, а політика країни має вільно розвиватися і при цьому не бути замкнутою на західних альянсах, а скоріше має правильно оцінювати «стратегічну глибину», з огляду на місце Туреччини на території колишніх османських земель. У 2009

році під час промови в Сараєво А. Давутоглу окреслив амбіції Анкари: "Ми зробимо все, щоб реінтегрувати Балканський регіон, Близький Схід і Кавказ, разом з Туреччиною як центр світової політики в майбутньому».

Значно постраждали і взаємовідносини Анкари та Вашингтону, в першу чергу, в результаті розбіжностей з приводу ситуації щодо Іраку. Участь Туреччини у кувейтській війні 1991 року мала велике значення для всього ходу воєнних дій, але при цьому Анкара залишилася незадоволеною результатами війни у зв'язку з падінням темпів економічного розвитку, утворенням на півночі Іраку незалежного курдського суб'єкту та рядом інших факторів. В подальшому події 2003 року, які призвели до відродження РПК, теж мали своє негативне відображення на двосторонніх відносинах між країнами.

Розглядаючи еволюцію близькосхідного вектора зовнішньої політики Турецької Республіки в постбіполярний період, потрібно відмітити, що саме в кінці 1990-х років політичним керівництвом Туреччини була розроблена геостратегічна концепція розвитку країни до 2023 року. В рамках даної концепції була визначена зовнішня політика Туреччини в Євразії, в основі якої лежав пантюркізм [9]. В 90-ті рр. в країні були створені численні фонди та дослідницькі центри, в роботах яких по-новому розглядалася роль тюрків в світі. В дослідженнях говорилося, що тюрки – це велика нація, яка панувала в Євразії тисячоліттями. Історично тюрки контролювали величезні території в Азії, Африці та Європі. Тюрки – одна із самих молодих і динамічно зростаючих націй.

Саме на хвилі інтеграції нової геостратегічної концепції розвитку країни Анкара серйозно намагалася створити в ХХІ ст. потужну тюркську державу в географічних рамках Османської Імперії і деяких російських територій із компактним проживанням тюрків. Це повинно було відбуватися паралельно із вступом Туреччини до ЄС. Крім того, Анкара цим процесом хотіла підштовхнути ЄС до більш радикальних дій по її прийому в повноправні члени організації [219].

Тоді досить часто використовувався термін «пантюркізм» або «пантуранізм» при описі характеру зовнішньої політики Туреччини на Близькому Сході та в Центральній Азії. Пантюркізм - досить агресивна і радикальна доктрина, згідно з якою всі народи, які розмовляють на тюрських мовах, є однією нацією і повинні об'єднуватися під керівництвом Туреччини в єдину державу під назвою Туран, яка займатиме територію від Балкан до Сибірі [180]. Різниця між пантюркізмом та пантуранізмом полягає лише в значенні та кількості народів, на об'єднання яких претендують прихильники цих доктрин. Проте офіційно дана доктрина ніяк не підтримувалася вищим керівництвом Туреччини. Точніше кажучи, вона знаходила своє відображення в більш широкій зовнішньополітичній доктрині в Азіатському регіоні. Але і там вона відзначалася лише як допомога середньоазійським і республікам колишнього СРСР. Російська Федерація вже в той час із обачністю ставилася до експансіоністських планів Туреччини, які безпосередньо зачіпали її економічні та геополітичні інтереси, але аж до середини 90-х рр. була не в стані серйозно протидіяти турецьким стремлінням.

Професор Стамбульського університету Ахмет Давутоглу за декілька років до приходу ПСР до влади опублікував книгу під назвою «Стратегічна глибина: міжнародна політика Туреччини», в якій автор запропонував принципово нову концепцію зовнішньої політики країни. Більшість основоположних принципів країни на подальше десятиліття базувалися саме на ідеях А. Давутоглу, погляди якого співпадали із точкою зору тодішнього глави ПСР Р. Ердогана.

У своєму дослідженні А. Давутоглу писав: «На початку минулого століття Туреччина відмовилася від свого османського минулого, закріпивши за Турецькою Республікою новий статус «нація-держави». В роки «холодної війни» питання культурної ідентичності носило формальний характер. Проте геополітичні зміни, викликані закінченням «холодної війни», поставили данне питання на порядок денний. Територіальні суперечки останніх десятиліть на Балканах, Кавказі та в Туреччині в основному мають риси історичної

спадщини. Отже, османська спадщина Туреччини накладає на неї вантаж геокультурної і геополітичної відповідальності і вимагає від неї повторного формування ідентичності турецького стратегічного мислення. Повернення до історичної спадщини відкриває перед Туреччиною нові горизонти і можливості та дозволяє зробити зовнішню політику країни більш конструктивною».

Концепція та підходи А. Давутоглу до зовнішньої політики країни та до її місця та ролі в регіоні справили велике враження на керівництво ПСР. Автор став спочатку радником Р. Ердогана по зовнішньополітичним питанням, потім послом, якому доручалися самі делікатні місії, потім, в 2009 році – міністром закордонних справ, і, нарешті, з 2014 по 2016 рік обіймав посаду прем'єр-міністра країни.

Ахмет Давутоглу мав значний вплив на формування та імплементацію не лише регіональної, але і міжнародної політики Турецької Республіки на початку 2000-х років. Він, передусім, виходив з того, що значення будь-якої країни в світовій політиці визначається її геостратегічним положенням та «історичною глибиною». З цього погляду Туреччина, завдяки місцезнаходженню на стику відразу декількох важливих регіонів і традицій, успадкованих у Османської імперії, - унікальна держава. А. Давутоглу вважав, що Туреччина – центральна країна, яка знаходиться в середині Євразії і має множинну ідентичність. Цей факт обумовлює багатовекторну зовнішню політику країни [198].

Основна ціль стратегічної доктрини А. Давутоглу полягала в перетворенні Турецької Республіки в один із найважливіших суб'єктів міжнародної дипломатії. Найважливішим наслідком цих доктринальних змін став той факт, що Туреччина більше не розглядалася як країна на периферії європейської системи чи «прифронтова» держава, яка міцно пов'язана із Заходом [248].

Потрібно відмітити, що саме Ахмет Давутоглу був ініціатором та основоположником однієї із ключових доктрин, яка визначила політику

Турецької Республіки на регіональному і глобальному рівнях, і ввійшла в історію під назвою «нуль проблем із сусідами». Ця доктрина Давутоглу базувалася на досить простому принципі – Туреччина хоче звести до нуля проблеми у відносинах із сусідніми державами, вирішити свої внутрішні проблеми і далі продовжувати розвивати власну економіку [81].

Після того, як Ахмет Давутоглу став міністром закордонних справ, він почав робити кроки до перетворення та зміни зовнішньої політики країни на основі сформованих ним самим трьох методологічних принципів і п'яти принципів дії. До методологічних принципів він відносив ідеалістичний підхід до вирішення проблем: криза-орієнтований принцип, який домінував у зовнішній політиці більшості країн Близького Сходу; принцип послідовної і систематичної зовнішньої політики, який полягав в тому, що турецьке бачення Близького Сходу не суперечить турецькому підходу до Центральної Азії, Африки чи Балканського регіону; і третій принцип містив прийняття нового дискурсу і дипломатичного стилю, результатом яких являлося розповсюдження «м'якої сили» в регіоні.

Виходячи з трьох вищезазначених методологічних підходів, орієнтирами процесу прийняття зовнішньополітичних рішень є 5 принципів дії, а саме: принцип балансу між свободою та безпекою (легітимність будь-якого політичного режиму виходила із його здатності забезпечити безпеку та свободу громадян країни), принцип проведення політики «нульових проблем із сусідами» (адже, починаючи з 2002 року взаємовідносини Турецької Республіки із її сусідами все більше ішли по шляху співробітництва, аж до подій «арабської весни» 2011 року); принцип проактивної мирної дипломатії, головною метою якої було вжиття заходів щодо попередження виникнення кризової ситуації та її розпалення до критичного рівня; принцип проведення багатовекторної зовнішньої політики і, в кінцевому підсумку, принцип ритмічної дипломатії, основним завданням якої було забезпечення Туреччині більш активної ролі в міжнародних відносинах [111].

Туреччині вдалося суттєво поліпшити відносини із сусідніми державами завдяки А. Давутоглу і результативному впровадженню та реалізації політики «нульових проблем». Роблячи акцент в міждержавних відносинах, перш за все, на взаємовигідному економічному співробітництві, а також налагодженні культурних зв'язків, Туреччина закріпила за собою статус країни, діючої із застосуванням «м'якої сили». Політичне керівництво країни сформувало зовнішньополітичне бачення побудоване на більш глибокому розумінні реалій нового століття, так як країна діяла відповідно до своєї історичної ролі і географічного положення.

А. Давутоглу вбачав, що зовнішня політика Туреччини до 2023 року – святкування століття Турецької Республіки, буде значно більш диверсифікованою. Країна буде більш активно діяти не лише в регіоні, але і на міжнародній арені з метою просування ідеї відсутності суперечок, верховенства демократії, свободи економік замість великих китайських стін між країнами та перетворення Близького Сходу, Центральної Азії, Кавказу, Балкан в один інтегрований регіон, побудований на основі політичного діалогу, загального розуміння безпеки, мультикультуралізму, багатоконфесійного характеру суспільства [110].

У той час проголошена стратегічна ціль могла виглядати досить зухвало, але зараз потрібно враховувати результати, яких досягла Туреччина всього за декілька років активної регіональної політики. Навіть якби «програма розроблена А. Давутоглу» не була виконана повністю Туреччина здатна далеко просунутися по шляху перетворення в потужну регіональну і світову державу, за умови збереження динаміки зовнішньополітичної активності. Однією із значних перешкод, яка постала перед країною в процесі реалізації її зовнішньополітичного курсу, стали революційні події «арабської весни» 2011 року, які мають свої відголоски і в 2016 році [225].

Та для досягнення поставлених цілей та завдань Турецька Республіка має досить потужні ресурси, які приховані, передусім, в геополітичному розташуванні Туреччини на межі зіткнення континентів, регіонів і культурно-

цивілізаційних ареалів, що надає сприятливі можливості для розвитку відносин з різними державами і народами. У зв'язку з цим, незважаючи на зміну зовнішньополітичних пріоритетів країни, політичне керівництво ніколи не відмовлялося від властивої турецькому менталітету ідеї "центральної держави".

Так саме внутрішньополітичні зміни в країні, пов'язані із приходом в 2002 році до влади ПСР, ознаменували бурхливе зростання дипломатичної активності Туреччини на Близькому Сході. Програма партії передбачала адаптацію зовнішньополітичної стратегії країни до нової міжнародної ситуації, що вимагала багатовекторності та гнучкого реагування. Динамічний рівень економічного зростання, демографічний розвиток і відносна політична стабільність в Туреччині створили можливості для нарощування міжнародного впливу, забезпечивши необхідну ресурсну базу, що, природно, викликало прагнення до того, щоб привести місце та роль країни на міжнародній арені відповідно до її внутрішнього потенціалу. З іншого боку, було і ряд об'єктивних зовнішніх чинників, які сприяли цьому процесу: еволюція сучасної системи міжнародних відносин від однополюсних характеристик періоду 90-х рр. минулого століття в сторону багатополюсної структури; властивий Близькосхідному регіону стан "хронічної нестабільності"; тривалий і безрезультатний процес переговорів про вступ до ЄС; військова інтервенція західної коаліції в Ірак у 2003 р., яка викликала негативну реакцію значної частини мусульманського світу [225].

Нова близькосхідна політика Турецької Республіки, яка почала активно проводитися саме на початку XXI ст. і базувалася на вищезазначених принципах, концепціях Ахмета Давутоглу та баченні Реджепа Ердогана Туреччини в регіональній та світовій політиці, отримала безпрецедентну підтримку переважної більшості турецького населення. Характер головної політичної сили, яка знаходиться і на даний момент при владі в Туреччині, визначає якісно новий історичний етап у розвитку її політичної системи, яка

передбачає посилення близькосхідної складової у зовнішній політиці цієї країни.

Визначальною рисою зовнішньої політики ПСР була активізація не лише близькосхідного вектора, але і, відповідно до нової зовнішньополітичної стратегії та ряду концепцій згадуваних раніше, всіх інших напрямків, були нормалізовані відносини з Афінами, поновлено переговорний процес з кіпрської проблеми. Виконуючи союзницькі обов'язки в рамках НАТО, Туреччина направила свій військовий контингент до Афганістану і прийняла участь в іракських подіях, хоча і з деякими ускладненнями для власної економіки і для своїх відносин зі США.

Під час розвитку та посилення зовнішньої політики Анкари на Близькому Сході співробітництво Турецької Республіки з країнами арабського світу закономірно вийшло на якісно новий рівень. Особливо яскраво це простежувалося у відносинах із Сирією, які за досить короткий час нормалізувалися; з Єгиптом та рядом держав Перської затоки. На фоні такого розвитку подій деякі експерти схилилися до точки зору, що уряд Р. Ердогана починає нарощувати темпи співробітництва з країнами арабського світу в умовах їх «розброду і хитання» задля реалізації теорії неоосманізму та, інакше кажучи, для того, щоб грати ключову роль на Близькому Сході і безумовно перетворитися на повноцінного регіонального лідера.

Значного впливу на близькосхідну політику Анкари завдали революційні події «арабської весни», що були переломним моментом в історії Близького Сходу. Турецький ціннісний підхід і акцент на демократії та легітимність лежав в основі політики країни щодо повстань. Позиція керівництва країни базувалася на декількох принципах: підтримка людей, які повстають і вимагають такі основні права для себе, як свободу висловлення думок і інших політичних свобод (його головною метою в той час була турбота і дотримання глибокої і дорогої дружби, яку лідери Турецької Республіки вибудували з людьми, а небажання змінювати ці зв'язки для отримання тимчасової вигоди та балансу розрахунків); перехід до стабільних і законних

демократичних політичних структур за допомогою балансу між безпекою та свободою; протест проти іноземної інтервенції; підтримка дружби зі всіма народами регіону. Вона повністю відповідала тим концептуальним засадам, які були розроблені та впроваджені А. Давутоглу, та успішно втілювалися в життя в процесі формування та реалізації зовнішньополітичного курсу країни, починаючи з початку 2000-х років.

Підтримуючи волевиявлення народів сусідніх країн, керівництво Турецької Республіки було переконаним, що в тому випадку, якщо безпека приноситься в жертву задля свободи, то це призведе до хаосу, а якщо свобода приноситься в жертву задля безпеки – це обов'язково призведе до створення диктаторських режимів. Отже, зовнішня політика Анкари в цьому питанні базувалася на закликах лідерів близькосхідних країн забезпечити максимальну свободу громадян своїх країн без ризику для безпеки і максимальну безпеку без обмеження прав і свобод [108].

Процес трансформації ряду арабських країн сприймався Анкарою як відкриття широких можливостей для нарощування свого впливу в регіоні. Реакція країни на масові заворушення та революційні події на Близькому Сході була добре спланованим та продуманим політичним кроком. Адже політичне керівництво країни змогло б в подальшому, використовуючи авторитет миролюбивої країни саме серед народів країн Близького Сходу, втілити в життя концептуальні ідеї та погляди теорій неопантюкрізму та неоосманізму.

З іншого боку, Турецька Республіка робила все можливе задля попередження втручання в регіональну політику країн Заходу та Російської Федерації, що їй так і не вдалося. Адже багатий на нафту регіон, в рамках якого одна за одною спалахують революції, привертав до себе увагу Заходу, США та РФ, як досить часто вже траплялося в процесі історичного розвитку. Керівництво Туреччини, зі свого боку, використовувало дипломатичні методи, виступало посередником між народами та політичними режимами, намагаючись врегулювати ситуацію мирним шляхом. На жаль, у випадку із

Сирією Анкарі не вдалося уникнути ескалації конфлікту, який поступово переріс в громадянську війну, в результаті якої загинуло чимало людей, а в Європу хлинули біженці із Сирії в пошуках прихистку.

Турецька Республіка, зі свого боку, задля вирішення сирійської проблеми мирним шляхом на початковому етапі конфлікту дотримувалася принципу триступеневої дипломатії. Політичне керівництво розпочало ведення двосторонніх переговорів із режимом Башара Асада, які тривали близько восьми місяців, щоб переконати його провести ряд внутрішньодержавних реформ, які могли б запобігти подальшому розпалюванню внутрішньодержавного конфлікту. Після провалу переговорного процесу Анкара повністю розірвала зв'язки із офіційним Дамаском. Деякий час після того перша намагалася заручитися підтримкою ЛАД задля врегулювання та деескалації конфлікту в Сирії, але і ця ініціатива країни зазнала невдач. І лише потім Туреччина приймає рішення щодо переведення врегулювання сирійського конфлікту в міжнародну площину. Разом з Лігою арабських держав офіційна Анкара підтримала резолюцію, яка була представлена на засіданні Ради Безпеки ООН і на яку було накладено вето. Але керівництво країни не здавалося і продовжувало підтримувати демократичну боротьбу сирійського народу на різних рівнях – на регіональному і міжнародному, в тому числі на рівні "друзів Сирії"-організації, яка об'єднує держав-однодумців як в регіоні, так і за його межами [108].

В процесі зміни геополітичної ситуації в регіоні, ескалації сирійського конфлікту та виникненні ряду нових викликів та загроз, передусім, у вигляді новоствореної ІДІЛ, відбулися зміни на доктринальному рівні щодо формування та реалізації зовнішньої політики Турецької Республіки в Близькосхідному регіоні. Поступово почала відходити на задній план доктрина «нульових проблем із сусідами», яка була розроблена, інтегрована А. Давутоглу і спрямована на створення більш сприятливого середовища безпеки навколо країни, що стало одним із факторів, які дозволили Туреччині зробити ривок в

економічному розвитку і полегшити вирішення завдань забезпечення національної безпеки. Еліта турецької держави усвідомила, що в регіональному кліматі, який стрімко змінюється, доктрина А. Давутоглу стає неадекватною і повинна бути переглянута. Проте шанси на те, що нова зовнішньополітична доктрина буде сформульована і опублікована в той час були досить малі [237]. Оперативна необхідність Анкари, як регіональної сили, реагувати на зміни геополітичної ситуації в регіоні, призвели до того, що дослідження близькосхідного вектора зовнішньої політики Турецької Республіки, можливе не лише завдяки вивченню офіційних документів (доктрин, концепцій тощо.), але і більшою мірою завдяки аналізу офіційних заяв політичного керівництва країни, її кроків в міжнародній та регіональній зовнішній політиці, а також дії країни на ті чи інші виклики та загрози в регіоні та світі в цілому.

На фоні революційних подій «арабської весни», в контексті все більшої реалізації та інтеграції в зовнішню політику ідей теорії неоосманізму та неопантюркізму, активно просуваючи ідеологію турецької моделі розвитку ослабленим після революцій арабським країнам, Турецька Республіка окрім політичних та економічних методів вдається ще й до відкритого застосування сили. Враховуючи підтримку офіційною Анкарою опозиційних сил в Сирії, можна припустити, що таким чином Турецька Республіка демонструє готовність проектувати військово-політичну міць, як мінімум, на весь Близький Схід, змушуючи держави регіону, регіональні та геополітичні центри сили робити відповідні висновки [93].

Висновки до підрозділу. Еволюція близькосхідного вектора зокрема, та зовнішньої політики Турецької Республіки в цілому, зазнавала певних змін та перетворень в процесі історичного розвитку країни, адаптуючись до міжнародної та регіональної геополітичної ситуації та реагуючи на виклики і загрози, які поставали перед країною. Так, після Другої світової війни Турецьке керівництво не розглядало Близький Схід як пріоритетний регіон для реалізації своїх зовнішньополітичних амбіцій і було глибоко переконаним, що

вагоме місце на міжнародній політичній арені Туреччина зможе посісти лише шляхом співробітництва з більш розвиненими в економічному та політичному плані державами, якими на той час, на думку Анкари, були США та країни Європи. Туреччина довгий час була лише представником та країною, яка лобювала інтереси Заходу на Близькому Сході, що значно вплинуло на її авторитет серед держав арабського світу.

Та з часом ситуація змінилася, і Турецька Республіка почала налагоджувати відносини із арабськими країнами, зв'язки з якими з кожним роком лише посилювалися, цьому сприяли стрімкий ріст економічної та політичної потужності Туреччини, прихід до влади нової політичної сили – Партії справедливості та розвитку, розпад СРСР та поява нових незалежних Республік на Кавказі та Центральній Азії, які перетворилися на зону особливого інтересу для Анкари. Турецьке керівництво опираючись на зовнішньополітичні концепції Ахмета Давутоглу, вже на початку XXI ст. почало ще більше розвивати саме близькосхідний вектор зовнішньої політики, адже це вірний шлях до зростання ролі країни в регіоні, а потім і до зміцнення позицій на міжнародній арені. Керуючись рядом принципів, запронованих А. Давутоглу, передусім, принципом «нульових проблем із сусідами», Турецька Республіка розвивала економічні та торгові відносини з країнами регіону, і як результат змогла вийти на якісно новий рівень економічного розвитку та побудувати дружні взаємовідносини із сусідніми державами. А перегляд підходів до зовнішньополітичних планів Вашингтону на Близькому Сході лише сприяло цьому.

Туреччина в процесі реалізації регіональної політики намагається створити навколо себе пояс дружніх їй країн задля подальшого їх об'єднання в політичні, економічні та військові союзи, подібні до ЄС та НАТО, будучи при цьому в центрі їх створення та функціонування, мультиплікуючи та поширюючи ідеї турецької моделі розвитку. Можна з великою долею вірогідності припустити, що Анкара все більше намагається в рамках реалізації ідей теорії неоосманізму відновити Османську імперію у вигляді

об'єднань з країнами Чорноморсько-Близькосхідно-Каспійського регіону. Непереборне бажання до зміцнення регіонального лідерства та посилення місця та ролі не лише на Близькому Сході, але і світовій політичній арені лежить в основі та є рушійною силою зовнішньополітичного курсу країни та посилюється з кожним роком.

2.2 Близький Схід в сучасній зовнішньополітичній доктрині Турецької Республіки

Сьогодні турецький фактор став відігравати важливу роль практично у всіх питаннях на міжнародній арені, особливо в розрізі процесів, що протікають на Близькому Сході та у розвитку дво- і багатосторонніх відносин із країнами, які або ж мають безпосереднє відношення до регіону, або намагаються прямо чи опосередковано впливати на ситуацію в ньому. До початку XXI ст. значення Туреччини як регіонального чи світового гравця, з точки зору інших держав світу, не було досить суттєвим по причині внутрішніх економічних та політичних проблем і слабкостей, які особливо проявилися в кінці 80-х та в 90-х роках. Зараз Анкара формує свій зовнішньополітичний курс, визначивши свої ключові інтереси з широкого кола питань, а також цілеспрямовано намагається відстоювати свою позицію не тільки в регіоні, але і на міжнародній арені в цілому, як цього не робила з часів Османської імперії. Все це невідворотно призвело до того, що Турецька Республіка набула особливого статусу і значного впливу в оточуючому її нестабільному Близькосхідному регіоні. Важливо визначити, що саме призвело до такого стану речей і як це відіб'ється на позиції країни в світі, а також на формуванні та реалізації зовнішньополітичного курсу країни в найближчі роки і на місці Близького Сходу в ньому. Для цього, передусім, потрібно проаналізувати розвиток внутрішньополітичної ситуації в країні, а також процес зміни розстановки сил і настроїв в парламенті країни і серед її громадян з 2003 по 2015 роки.

Туреччина є країною, у якій унікальним чином поєднуються різні традиції, «кемалістський войовничий секуляризм» та іслам. У 2001 р. військові звинуватили прем'єр-міністра Н. Ербакана в замаху на світські основи Туреччини і заборонили його партію. Вона розкололася на дві політичні сили: Партію Щастя (ПЩ), яку очолив Реджано Кутан, прихильник Н. Ербакана, і Партію справедливості та розвитку (ПСР), яку очолив колишній мер Стамбула Р.Т. Ердоган. Перша – залишалася на консервативній, традиціоналістській платформі, друга – відмовилася від антизахідної риторики, заявила про свою підтримку вступу Туреччини до ЄС [233, с. 30-31].

Саме в 2002 р. ПСР, зігравши на загальній втомі населення від ліберальних економічних перетворень та враховуючи підйом прохідного порогу в парламент до 10%, з великим відривом завоювала безпрецедентну більшість. Турецький народ почав менше довіряти ісламістам та лібералам і як результат жодна з партій, присутніх в парламенті 1999-2002 рр., не була представлена в новому Уряді [233, с. 31].

У результаті одноосібного правління ПСР з 2002 по 2007 рр. вдалося стабілізувати політичне та економічне життя країни. Серед досягнень партії можна виділити наступні: зупинено інфляцію, досягнуто стабільного зростання економіки на рівні 8% на рік, що перетворило Туреччину в найбільш динамічно прогресуючу економіку Європи; скорочено розрив між багатими та бідними [250, с. 64]. На фоні зростання економічних показників Туреччина починає займати більш незалежну, виважену та прагматичну політичну позицію на міжнародній арені. Значно поліпшуються відносини з Росією, Іраном, арабськими країнами. Турецька Республіка виступила проти участі турецьких військ в Іракській кампанії; на високому рівні підтримувалися відносини з ЄС; проводилися реформи, які були позитивно оцінені країнами ЄС, що забезпечило високий рівень підтримки правлячої партії населенням країни і її чергову перемогу на дострокових виборах 22 липня 2007 року [233,

с.32]. Історично важливу перемогу ПСР на чолі із Р. Ердоганом отримала і на чергових виборах 12 червня 2011 р. [39].

Вибори 2011 року показали вірність курсу, якого дотримувалося політичне керівництво країни та лідери ПСР, а також неспроможність опозиційних сил діяти на загальнонаціональному рівні, спираючись на єдину платформу. Адже протиріччя, які існували між опозиційними партіями в країні, носили хронічний характер, і в той час не було спроб зайнятися їх вирішенням [260, с. 21].

Останнім часом успіх правлячої ПСР почав поступово невілюватися рядом невирішених внутрішньополітичних проблем і на хвилі наростання напруженості в регіоні, що пов'язано із конфліктом в Сирії, загостренням курського питання і з появою нового утворення поблизу кордонів із Туреччиною – Ісламської держави Іраку та Леванту. Так, свідченням цього можуть бути результати виборів до парламенту Туреччини, які пройшли в червні 2015 року, адже ПСР вперше за 13 років втратила право на одноособове формування уряду. Саме прагнення правлячої партії отримати більшість у парламенті було напряму пов'язано із бажанням внести зміни до Конституції країни для переходу від парламентської до президентської форми правління. Ось із цим завданням ПСР не впоралася [51]. Ця ідея пішла від нинішнього президента країни Реджепа Ердогана і продовжує лобіюватися ним до цього часу. Пов'язана вона, передусім, з тим, що у Туреччині парламентсько-президентська форма правління, згідно якої повноваження президента країни значно обмежені Великими національними зборами країни. Не дивлячись на те, що Р. Ердоган контролює правлячу партію, про що свідчать численні заклики підтримати ПСР, які лунали від Р. Ердогана під час передвиборчої кампанії в 2014-2015 роках (не зважаючи на те, що підтримка президентом тієї чи іншої партії під час парламентських виборів заборонена законами країни), політик наполегливо бажає сконцентрувати в своїх руках всю владу, задля того, щоб в подальшому мати можливість для реалізації своїх як внутрішньо, так і зовнішньополітичних планів та амбіцій.

Через відсутність консолідованої позиції між партіями в парламенті та можливості створення уряду, парламент був розпущений і оголошено нові вибори, які відбулися 1 листопада 2015 р. Перемогу на них знову ж таки здобула Партія справедливості та розвитку. Як показали результати народного волевиявлення, для турецького виборця очікування стабільності й міркування національної безпеки виявилися вирішальним чинником під час проведення другого туру виборів [51].

Зважаючи на те, що весь передвиборний процес проходив в умовах глибокої політичної кризи, різкого економічного спаду і підвищеної терористичної загрози, нескладно було передбачити, що симпатії виборців на цих виборах будуть на боці партії, яка зможе гарантувати національну безпеку і стабілізацію внутрішньополітичної ситуації [53]. Адже саме під час перебування при владі ПСР, країна пережила докорінні зміни у сфері економіки, у внутрішньополітичному житті та міжнародних відносинах. Уряд ПСР провів країну крізь десятиліття масштабних реформ і домогся того, що Туреччина увійшла до двадцятки провідних економік світу, а тепер ставить ще більш амбітні цілі: вивести Туреччину до 2023 р. – сторічного ювілею створення Республіки – за рівнем соціально-економічного розвитку в десятку найбільших економік світу [239, с. 10].

Завдяки зусиллям Партії справедливості та розвитку Турецька Республіка є важливою країною світу. Посідаючи 16-те місце серед 185 країн за кількістю населення, 32-е – за розміром території та 17-те – за розвитком економіки, ставши за досить короткий проміжок часу одним із світових лідерів за темпами економічного зростання, Туреччина отримала назву „БРІК Європи”. Не відмовляючись від своєї ісламської ідентичності, вона намагається стати вагомою частиною Заходу. Відповідно, особливе місце у політиці Туреччини посідає процес інтеграції у західні структури [208, с. 178].

Перші 14 років правління ПСР чітко показали, наскільки насправді суперечлива і неоднозначна політична стратегія і практика партії Реджепа Ердогана. З одного боку, відверте прагнення „підтягнути” Туреччину до

європейського рівня через економічні та адміністративно-політичні реформи для вступу в Європейський Союз. З іншого – ряд арештів та судових процесів над військовими, РПК, університетською елітою в 2008-2016 рр., хоча в той же час, на думку автора, всі ці події мали місце уже в контексті «повернення» країни на Близький Схід, уповільнення реалізації стратегії вступу країни до ЄС, що було пов'язана з довготривалим очікуванням, а також на фоні становлення країни в якості регіонального лідера [178]. Концептуальне підґрунтя для зовнішньої політики країни в цілому та її близькосхідного вектора було створено саме А. Давутоглу, якого по праву можна вважати архітектором зовнішнього курсу Туреччини на сучасному етапі, або ж „турецьким Кісінджером” [160, с. 4]. Саме він є автором книги під назвою „Стратегічна глибина” (2001 р.), яка стала теоретичною основою сучасного турецького зовнішньополітичного курсу.

Не всі дотримуються вищезазначеної точки зору. Так, російський експерт Стародубцев І.І., наприклад, схильний до того, що навряд чи можна вважати, що Ахметом Давутоглу була створена принципово нова концепція зовнішньої політики Туреччини, швидше ми маємо справу з узагальненням і переосмисленням основних течій політичної думки країни і з синтезом на їх основі того, що нерідко стали іменувати терміном „новий османізм” [239, с. 163]. Проте, на думку автора, дане твердження є не зовсім правильним, адже до 2002 р. Туреччина проводила політику ізоляціонізму та неутручання у справи інших країн, в тому числі сусідніх держав, зокрема, це підтверджує у своєму дослідженні сам А. Давутоглу.

На думку Ахмета Давутоглу, турецька держава на сучасному етапі історичного розвитку переживає четвертий період „реконструкції”. Перший розпочався ще в Османській імперії під назвою „Танзимат”. Другою реконструкцією держави було створення Турецької Республіки. Третій період пов'язаний з переходом до багатопартійної системи. Прихід до влади ПСР позначив четвертий період комплексної реконструкції, ціль якого була в досягненні триєдиної мети: сильна демократія, динамічна економіка і

ефективна дипломатія. Якщо поставлене завдання буде виконано, Туреччина може заявити про себе як про активного суб'єкта глобальної політичної системи [259, с. 62-63].

У побудові та імплементації практичної зовнішньої політики визначення стратегічної глибини відноситься до культурної, історичної та географічної „центральності” Туреччини у міжнародних та регіональних системах. На думку Ахмета Давутоглу, «найближчі суша, водні ресурси та континентальні басейни, які знаходяться навколо Турецької Республіки, формують географічний центр світу й історично включають в себе райони, де зароджувалися основні артерії історії людства» [223, с. 188].

А. Давутоглу для опису впливу Туреччини на міжнародну систему досить часто використовує визначення «центральна держава», яке базується на двох основних елементах. Перший критикує твердження про те, що Турецька Республіка є «мостом» між Сходом та Заходом, об'єднує їх саме в культурно-цивілізаційному та економічному розумінні, яке традиційно використовувалося при розгляді зовнішньої політики країни. За словами А. Давутоглу подібна метафора «мосту» по відношенню до його країни не відображає незалежну позицію Анкари як політичного актора системи міжнародних відносин. «В даному руслі Туреччина позиціонується як західна держава, яка робить кроки до повного переходу на систему західних цінностей в контексті розбудови відносин зі Сходом, а з іншого боку, як східна держава, що репрезентує негативні сторони Сходу у відносинах із країнами Заходу». Другий елемент базується на твердженні, що після закінчення холодної війни розпочалися структурні переформатування міжнародної системи, що призвели до відсутності цілісної системи як такої. Як результат Турецька Республіка повинна сприйматися у геоекономічному та геополітичному вимірах не як об'єкт, а виступати в ролі держави, яка спроможної зародити та розвинути основу нової системи. В даному контексті термін «центральна держава» стосується не лише географічного розташування Туреччини, але і яскраво характеризує її геополітичні перспективи, які напряду пов'язані із місцем та

роллю Анкари в історії, культурі та релігії за умов трансформації міжнародних та зародження нових регіонально-глобальних систем [223, с. 188-189].

В даний час Міністерство закордонних справ Туреччини функціонує на основі прийнятого 7 липня 2010 року Закону № 6004 про створення і завдання МЗС. Серед завдань міністерства першим пунктом значиться „надання підтримки сталого формування та зміцнення в регіоні та в світі середовища, яке б сприяло справедливості та розвитку”. Символічно, що вже в першому пункті цього закону Туреччина заявляє про себе як про державу, здатну і прагне виступати в якості регулятора, приймаючи на себе відповідальність за долю регіону і навіть світу. Основним документом, що визначає нинішню зовнішню політику Туреччини, є закрита „Червона книга” або, як її часто називають, „секретна конституція”. У ній прописуються основні загрози і виклики Республіці, визначаються її противники і союзники. Оновлений варіант Книги приймається кожні п’ять років на засіданні Ради безпеки Туреччини. Примітно, що в 2010 році була прийнята версія, в якій зі списку країн, які загрожують безпеці Туреччини, були вилучені Росія, Греція, Іран та Ірак [38]. Нажаль, автор на даний момент не має інформації про те, які зміни були внесені до тексту «Червоної книги» за 2015 р., але може припустити, що там, швидше за все, відмічено загрозу, яка йде від Росії, ІДІЛ, РПК та режиму Башара Асада, а також прописані кроки, спрямовані на закріплення ролі країни як регіонального лідера. і стратегія країни щодо її участі у вирішенні безпекових питань в регіоні.

Нова регіональна політика Анкари на порядку денному більше не визначає проєвропейський напрям як основоположне. Саме тоді, на думку Аваткова В.А., в Туреччині змагаються дві зовнішньополітичні доктрини. Перша – туранізму і пантюркізму, яка діяла в 1990-х рр. до приходу правлячої Партії справедливості та розвитку нинішнього президента Реджепа Ердогана і ставила за мету співпрацю країни з тюркськими, близькими їй культурно і етнічно країнами і народами. Друга доктрина – неоосманізму, про яку вже згадувалося неодноразово раніше, націлена на провідну роль держави в

ісламському світі і територіях колишньої Османської імперії, зокрема на Близькому Сході, де зберігся турецький вплив. Теоретичне підґрунтя останньої простежується в політиці ПСР, хоча сам термін неоосманізм вважається нав'язаним ззовні. Водночас, незважаючи на протистояння доктрин, євроінтеграційні плани турецьких політиків все ще відіграють значну роль. А. Давутоглу заявляв: „Відомі кола звинувачують нас у «новому османізмі». Дані твердження безпідставні. Загальна історія і географія, які об'єднують нас з країнами регіону, змушує нас вести активну політику... У Туреччини немає секретного порядку денного щодо регіону. Наша мета – сформувати в регіоні пояс миру, стабільності, безпеки і процвітання. Ключове поняття, що визначає відносини Туреччини з арабськими країнами, це не «гегемонія», а «взаємовигідне співробітництво» [137, с. 40].

Простежити суть нової зовнішньополітичної стратегії Туреччини та місце Близького Сходу в ній можна, проаналізувавши ряд установок, які прописані в цілях держави до сторічного ювілею Республіки – «Цілі 2023», і передбачають посилення ролі країни на Балканах, зміцнення підтримки Азербайджану, поліпшення іміджу Туреччини на міжнародній арені, розширення мережі турецьких університетів за кордоном, проведення саміту ОІС в Туреччині, зміцнення відносин зі США, ліквідація перешкод у відносинах з Близьким Сходом, інтеграцію з тюркськими республіками, розширення взаємодії з Азією і Африкою, просування турецької культури на світовій арені, організацію в багатьох країнах культурних заходів «Року Туреччини» [137, с. 75].

Незважаючи на це, зовнішньополітична доктрина сучасної Туреччини, не враховуючи її тісний зв'язок з «традиційними» для зовнішньої політики країни концепціями, все ще знаходиться в стадії формування, в пошуку варіантів ідеологічного обґрунтування регіональних претензій. Той факт, що зовнішня політика Анкари на Близькому Сході викликає різні, часом діаметрально протилежні оцінки як у зарубіжних спостерігачів, так і в самому турецькому суспільстві, пов'язаний з незавершеністю формування її підходів

до розвитку відносин з країнами регіону.

Одноосьова зовнішня політика Туреччини та ексклюзивна ставка на США, ЄС і НАТО з ігноруванням інших можливих альянсів, на думку Ахмета Давутоглу, в минулому неодноразово призводила до ситуації, коли перед Туреччиною виникали зовнішньополітичні проблеми і загрози, що залишали її на світовій арені в самотності. Відзначається, що Туреччина запізнилася (і тепер надолужує згаяне) з ідентифікацією нових центрів сили в Азії. Як результат, в якості альтернативи до вищезгаданого одноосного підходу, пропонується використання всіх видів спадщини та особливостей поточної ситуації з урахуванням динаміки її розвитку на противагу статичному підходу, відмови від штампів, використання гнучкого тактичного маневрування, який передбачає розробку альтернативних планів і стратегій, в тому числі на довгострокову перспективу [239, с. 164].

Сучасні внутрішньополітичні процеси і зовнішня політика країни спрямовані не лише на підвищення ролі країни до статусу повноправної регіональної сили, а й навіть до надрегіональної держави, здатної одноосібно здійснювати регіональне регулювання і грати роль повноцінного регіонального лідера в декількох суміжних регіонах. При цьому динаміка американо-турецьких відносин стає все більш нерівною і залежить не тільки від регіональної та глобальної кон'юнктури, але й все більшою мірою від внутрішньополітичної ситуації в США. Відбувається безпрецедентне розширення зони інтересів Турецької Республіки з включенням до неї країн Південно-Східної Азії, Азіатсько-Тихоокеанського регіону і Африки південніше Сахари. Незважаючи на те, що основу політики Туреччини в даних регіонах складають прагматичні економічні міркування, високими є перспективи політичної співпраці з можливим поширенням елементів турецької моделі серед національних еліт деяких країн [137, с. 14]. Як результат можна говорити про те, що ідентичність Туреччини як частини Заходу поступово змінюється на ідентифікацію себе з більш широкою географією. Фактично відбувається процес, який вчений П. Танк характеризує

як „символічне перевизначення Туреччини з боку її західних партнерів, які надали перевагу підкресленню її «мусульманської» замість «секулярної ідентичності» [160, с. 5-6].

Водночас доповнення ідентичності Туреччини (тобто її відродження) новим виміром – ісламізмом – ще не дає підстав стверджувати, що Туреччина віддаляється від Заходу. Так, досить часто причини «зрушень» вбачаються в більш практичній площині. Через зростаючу самодостатність Туреччини та її впевненість щодо своєї здатності впоратись з загрозами безпеці – співпраця виключно із Заходом вже не є життєво важливою. «Туреччина, більше не зайнята питаннями виживання та екзистенціальної безпеки, є менш залежною від західної спільноти...», – вважає заступник директора центру ССНС (*Center for Cyber Homeland Security, George Washington university*), в минулому – радник міністра закордонних справ Канади з питань політики в сфері безпеки Ш. Кардаш. Турецькі високопосадовці підкреслюють, що Туреччина приділяє увагу регіонам, де її активність дотепер була невинувато низькою [160].

В останні роки Туреччина досягла національної єдності в питаннях проведення зовнішньої політики та її пріоритетів. Всередині країни не простежується якогось неприйняття, спротиву здійснюваній зовнішній політиці, спротиву історичному поглибленню і досвіду, втрати довіри до проведеного курсу. Видно, що є зрозуміла, чітка позиція з питання перетворення Туреччини на силу всього регіону, глобального актора. Крім того, перед Туреччиною не стоїть дилема в таких питаннях, як світський устрій або іслам, Захід чи Схід, Євросоюз або лідерство на Близькому Сході. Влада є незалежною від думки США або Євросоюзу. Тому, в питаннях свого розвитку Туреччина грає ту роль, яку давно могла б грати, і не задовольняється лише роллю посередника, схваленою Заходом. Інакше кажучи, запевнення типу «багатоцентричний погляд на світову політику, багатогранність, багатовимірність, стратегічна глибина, повна відсутність проблем із сусідами, проактивна зовнішня політика, лідерство, постановка власних ігор і обрання ролей самостійно, вирішення всіх проблем і посередництво» є реальними і

мають досить практичне втілення.

В цілому події «арабської весни» не вплинули на регіональні амбіції Турецької Республіки, а, навпаки, створили підґрунтя до формування нового регіонального порядку, в якому країна може зайняти центральне місце. ПСР надалі ставить перед собою дві цілі: підтримувати в рамках міжнародного співтовариства уявлення про Туреччину як шанованого в світі та одночасно сильного регіонального гравця; використати зближення між Туреччиною і сусідами в інтересах національного розвитку. «Однак, – підсумовує Н. Караджасулу (Університет «9 вересня», Ізмір), приймаючи до уваги те, що ситуація в регіоні може швидко змінюватися, складно сказати чи зможе Туреччина досягнути поставлених цілей» [259, с. 65].

У зв'язку з відсутністю регіонального ісламського лідера на сучасному етапі розвитку регіону важливого значення набуває суперництво Туреччини та Ірану за розподіл сфер впливу. У зовнішній політиці ІРІ можна виокремити дві довготермінові цілі: досягнення регіональної гегемонії та поширення ісламу шіїтського напрямку. Суперництво між Туреччиною та Іраном в арабському світі можна розглядати в контексті протистояння між прихильниками поміркованості й екстремізму. Історично Іран перебував у складі «екстремістського» блоку (Сирія, «Хізбалла» і ХАМАС), а Туреччина увійшла до «поміркованої» осі «6+3», представленої країнами Затоки, Єгиптом, Йорданією, Іраком. В останні роки Іран почав наступ, спрямований на поліпшення відносин і пошук союзників серед країн Затоки, перш за все, мова йде про ОАЕ і Бахрейн. Тому, не виключено, що шіїти та суніти змагатимуться за геополітичну гегемонію у регіоні, залучаючи до своїх союзів держави міжконфесійного конфлікту Бахрейн, Ліван та Саудівської Аравії, Іраку і Палестини. З іншого боку, курдська проблема, яка несе в собі загрозу територіальної цілісності як для ТР, так і для ІРІ, служить своєрідним об'єднуючим фактором у відносинах між країнами [148, с. 55].

Існує переконання, що, після зняття 16 січня 2016 року санкцій з Ірану, відносини між Анкарою та Тегераном будуть надалі розвиватися по висхідній.

Для цього є декілька причин: спільна боротьба з РПК; залежність Анкари від іранського газу; прагнення позбутися контролю з боку США і самостійно будувати свою політику на теренах Близького Сходу. В той же час кожна з цих держав прагне стати регіональним (релігійним, політичним, економічним) лідером, тому тут не виключені протистояння, провокації, демократичні демарші, зокрема в питаннях сирійського конфлікту, Вірменії, Нагірного Карабаху, Ізраїлю, РФ.

Турецька Республіка залишається єдиною державою на Близькому Сході, здатною проводити зовнішньополітичну лінію цілеспрямовано, відносно власного незалежного курсу та затверджених зовнішньополітичних стратегій. Сьогодні високий конфліктний потенціал Близького Сходу неухильно зростає. У регіоні посилюється багаторівнева конфліктна взаємодія світових держав. У цьому контексті позиція Туреччини залишається надзвичайно важливою [148, с. 106].

В контексті внутрішньої, регіональної та глобальної безпеки надзвичайно важлива позиція Туреччини в питанні про курдську автономію. Курдський фактор відіграє величезну роль як у внутрішній політиці Туреччини, так і в її відносинах із сусідами, і подальша доля країни і її статус в регіоні значною мірою будуть залежати від того, наскільки успішно її уряд впорається з труднощами, зокрема з «курдським питанням» [138, с. 6].

Нинішня ситуація в регіоні, пов'язана, передусім, із сирійським конфліктом, може стати загрозою власне для територіальної цілісності самої Туреччини. Одним із виходів з цієї ситуації для країни може бути здійснення контролю за перебігом подій в регіоні на півночі Іраку й Сирії та безпосередня активна участь у регіональних процесах, спрямована на обмеження впливу ворожих щодо неї сил, вводячи свої підрозділи або здійснюючи підтримку та контроль діяльності дружніх сил. З іншого боку, для Туреччини сучасна криза на Близькому Сході несе не лише значні загрози, але й великі можливості. Адже після того, як всі учасники конфлікту виснажать один одного в нескінченній війні, потрібна буде воєнна та політична сила, що могла б

принести стабільність та взяти під свій контроль ситуацію в регіоні, якою і може бути Туреччина. Для неї відкривається потенційна можливість добитися гегемонії в даному регіоні світу [70]. При цьому основним завданням для Анкари залишатиметься не допустити заморозки конфлікту, що досить часто трапляється при залученні до нього різних сторін із власними інтересами. Такий сценарій розвитку подій значно вплине на подальшу зовнішньополітичну стратегію Туреччини і ні в якому разі не на користь Анкари.

Останнім часом зовнішня політика Анкари на Близькому Сході та особливо її сирійський вектор неоднозначно оцінюються в регіоні, про що свідчать результати опитування під назвою «Ставлення до Туреччини на Близькому Сході в 2013 році», проведені в листопаді 2013 року турецьким «Фондом економічних і соціальних досліджень». В опитуванні взяли участь 2800 респондентів старше 18 років із таких країн як, Єгипет, Йорданія, Ліван, Палестина, Саудівська Аравія, Сирія, Ірак, Іран, Туніс, Оман, Бахрейн, Катар, ОАЕ, Кувейт, Ємен та Лівія. Потрібно відмітити, що показники досить сильно знизилися в порівнянні із попередніми роками. Найбільш низький рейтинг Туреччини серед населення Сирії: тільки 22% опитаних сирійців заявили про позитивне сприйняття Туреччини (в порівнянні з 28% в 2012 році і 44% в 2011 році). Ставлення Анкари до сирійського керівництва охарактеризували як «вороже» 88% респондентів. Тільки 21% сирійських респондентів (найменший відсоток серед представників різних держав) підтримав ідею про те, що Туреччина може служити «моделлю» для інших країн Близького Сходу [229, с. 183].

До основних можливостей та загроз для близькосхідної політики Туреччини можна віднести наступні: внаслідок формування в регіоні Близького Сходу та Північної Африки нової геополітичної реальності існує потреба США і ЄС в «стабілізаторі» і моделі для подальшого розвитку країн регіону, в якості якої все частіше розглядається Туреччина. Виведення США військ з Іраку закріплюють за Туреччиною, що має особливі економічні

інтереси в Північному Іраку, статус одного з основних гравців. Виграшною є позиція балансування та «третьої сили», яку займає Туреччиною на ряді «майданчиків» і з широкого кола питань міжнародного порядку денного [239, с. 186-187].

Зворотним боком «другого історичного шансу» Туреччини після подій «арабської весни» є ризик втрати контролю над ситуацією в регіоні, ескалація напруги, втрата зроблених економічних і політичних «інвестицій» тощо. Неможливість (скажімо, за прикладом Китаю) утриматися лише в рамках економічної експансії. Намітився ризик втрати позиції «третьої сили» і можливих впливаючих із неї дивідендів. Відсутність, в силу останніх подій, значущих результатів в реалізації політики «нульових проблем із сусідами». Зберігається напруженість у відносинах з Сирією. Перегляд відносин з Ізраїлем – перехід від протистояння до партнерських відносин. Ризик формування антитурецької осі. Загострюється курдське питання не тільки як внутрішньополітичний, але і як регіональний чинник. Негативна реакція Ірану на розміщення частини системи ПРО на турецькій території, загострення суперництва між Туреччиною та Іраном за домінування в регіоні і в той же час співробітництво в ряді питань. «Зачищений» внутрішньополітичний майданчик і чотири терміни знаходження ПСР при владі можуть викликати у виборців «втому» і прагнення до змін. Ескалація відносин ПСР з військовим корпусом і світською частиною суспільства, які налаштовані проти зниження ролі ісламу, наростаючі антидемократичні процеси в суспільстві, зниження незалежності судів та судочинства [239, с. 188-190].

Як видно з наведеного вище аналізу, крім істотних позитивних факторів і можливостей існує безліч об'єктивних проблем, ризиків і загроз як внутрішніх, так і зовнішніх, які ставлять під сумнів можливість досягнення країною результатів, поставлених її керівництвом саме до 2023 року, і дають підстави для прогнозу про зсув термінів реалізації таких планів на більш пізній строк.

Існують різні точки зору серед представників турецьких дипломатичних та політичних кіл щодо реалізованої ПСР зовнішньої та внутрішньої політики в цілому та близькосхідного її вектора зокрема. Так, журналіст Семіх Ідіз, який висвітлює питання дипломатії і зовнішньої політики країни для великих турецьких газет уже протягом 30 років, вважає, що зовнішня політика Анкари за період правління ПСР знаходиться в своєрідному занепаді у зв'язку із бажанням відмовитися від традиційного зовнішньополітичного курсу на користь ісламістської перспективи. Так саме один із колишніх послів Туреччини – Улук Озулкер вважає, що структура зовнішньої політики країни, побудована Мустафою Кемалем Ататюрком, довгий період часу базувалася на принципі – «Мир в країні, мир у всьому світі», в основі якого лежала реалістична оцінка геополітичного положення Турецької Республіки і дотримання країною прозахідного курсу. Зі свого боку, ідеологічний світогляд ПСР оснований на так званому «національному баченні», яке має ісламську основу і веде в сторону повернення ідеологічного напрямку «братів-мусульман». Це бачення підтверджується негативними тенденціями у відносинах Анкари з Ізраїлем. Основна помилка такого підходу політичного керівництва країни до формування та реалізації ЗП, на думку дипломата, базувалася на точці зору, що саме Туреччина була і є головним гравцем, який міг би змінити ряд речей і встановити новий порядок в регіоні за своєю волею, але, на жаль, політична ситуація в регіоні та геополітичне місце країни в ньому ніколи не сприяло досягненню цієї цілі [30].

Ще один посол Туреччини у відставці Темель Іскітім також вважає, що однією із ключових проблем ПСР у веденні зовнішньої політики країни було відвернення від тодішньої традиційної політики країни. Підхід до ведення зовнішньої політики ПСР ідеологічно обґрунтований і значною мірою базувався на сунітському світогляді. Вважалося, що Туреччина може стати регіональним сунітським лідером, що на той час було досить не лише примарною ідеєю, але і йшло в розрізі з традиційною зовнішньою політикою країни [30].

Так саме почуття оптимізму та ейфорії на ранніх етапах так званої «арабської весни» поступилося почуттям песимізму і тривоги. Досить важко спрогнозувати подальший розвиток подій в регіональному масштабі, зокрема щодо того, чи відречеться Башар Асад від влади в Сирії, а також чи є гарантії того, що регіональний хаос і конфлікти не будуть перетікати в Туреччину. Останні події, які також погіршують безпекові розрахунки Туреччини і створюють додаткові навантаження та проблеми для політичного керівництва країни були пов'язані з нещодавнім погіршенням відносин Анкари з Російською Федерацією після того, як 24 листопада 2015 року над територією Турецької Республіки військово-повітряними силами останньої був збитий російський літак на підставі порушення останнім повітряного простору Туреччини. Як результат, Анкара і Москва довгий період часу знаходилися в стадії жорсткої геополітичної конкуренції, яка безпосередньо була пов'язана з подальшою долею Близькосхідного регіону. Туреччина і Росія перетворилися на стратегічних конкурентів в регіоні на фоні підтримки різних протидорчих сторін в сирійському конфлікті. Чим більше турецькі та російські інтереси стикалися в Сирії, тим менше простору для маневрів мала Турецька Республіка. Західні партнери останньої зі свого боку не полишають намагань налагодити відносини з Росією в їх спільній боротьбі з ІДІЛ. З огляду на вже існуючу напруженість між Російською Федерацією і Заходом щодо російських територіальних зазіхань в східній частині України і країнах Балтії, західні союзники Турецької Республіки не хотіли мати іншу геополітичну конфронтацію з Росією через погіршення турецько-російських відносин. Отже, турецькій політичній еліті не слід було очікувати безумовної західної прихильності та підтримки своєї позиції у конфронтації з Російською Федерацією, яка з часом зійшла на нівель і закінчилася поступовим налагодженням та відновленням відносин між країнами.

З іншого боку, на ведення та подальше формування ключових засад зовнішньої політики країни як на міжнародній арені, так і на регіональному рівні може повпливати відставка А. Давутоглу з посади прем'єр-міністра

Турецької Республіки та призначення 22 травня 2016 року на дану посаду колишнього міністра транспорту та соратника Р. Ердогана Біналі Йилдирима. Незважаючи на це, очікувати кардинальних змін не варто, адже сучасний зовнішньополітичний вектор та його доктринальне забезпечення погоджувалося і повністю відповідає баченню місця та ролі країни на міжнародній політичній арені президентом Р. Ердоганом. Єдине, що може змінитися, – більш жорстка позиція та реакція країни на ті чи інші зовнішньополітичні виклики та спірні питання. Ні для кого не є секретом, що саме А. Давутоглу ще з часів, коли він перебував на посту міністра закордонних справ Туреччини, сприймали як політика з дипломатичним та виваженим підходом до вирішення тих чи інших питань, а Р. Ердогана більш емоційним та імпульсивним політиком.

Особливу увагу потрібно звернути на те, що зміна керівництва ісламістської партії відбувається саме тоді, коли країна стикається з численними проблемами, серед яких: війна з курдськими бойовиками, терористичні акти з боку ісламських бойовиків, постійний притік до країни мільйонів сирійських біженців, ведення важливих переговорів з ЄС про асоціацію і підписання угоди про безвізовий режим для громадян Туреччини, за які повністю відповідав безпосередньо Ахмет Давутоглу. Подібного роду політичні дії та зміни відкривають шлях для Реджепа Ердогана щодо консолідації ще більших повноважень у своїх руках. Як зазначалося в ЗМІ, політичне протистояння між Р. Ердоганом та А. Давутоглу наростало вже досить давно і вибухнуло лише зараз. Як сказав Сінан Ульген, колишній турецький дипломат і голова науково-дослідного Центру економічних і зовнішньополітичних досліджень: «Ердогану навіть із такою людиною, як Давутоглу не вдалося побудувати відносин». Одними з основних спірних питань, які останнім часом все більше виникало у відносинах між політиками, були процеси, пов'язані з бажанням Р. Ердогана переписати Конституцію Туреччини з метою надання президентові більших повноважень та

перетворення країни на президентсько-парламентську республіку, а також різні підходи до вирішення курдської проблеми [25].

Беглул Озкан вважає, що А. Давутоглу намагався створити образ людини, з якою Захід міг би мати справу. «Так само відставка А. Давутоглу свідчить тільки про те, що в Туреччині є зараз лише Р. Ердоган, і Заходу доведеться мати справу з ним, не зважаючи на те, подобається їм це чи ні». Поряд з цим, Анрі Барки, директор Близькосхідної програми в Центрі Вудро Вільсона у Вашингтоні, округ Колумбія, вважає, що відставка А. Давутоглу навряд чи матиме якийсь серйозний вплив на американсько-турецькі відносини. Із впевненістю тепер можна сказати лише про одне - віднині в уряді Туреччини не має жодної людини, яку б Р. Ердоган міг би звинувачувати у невдачах та провалах [33].

Після того, як А. Давутоглу, якого безсумнівно варто вважати архітектором нового «повернення» Туреччини на Близький Схід, що пройшло під назвою нео-оттоманізму чи неоосманізм, залишив пост прем'єр-міністра Р. Ердоган матиме розв'язані руки щодо ведення зовнішньої та внутрішньої політики країни, а його влада буде зростати хоча б по тій причині, що наразі в країні не має діючої системи стримувань і противаг. Майже одразу після відставки А. Давутоглу, не бажаючи виконувати ряд вимог ЄС, вважаючи їх незаконними, діючий президент країни тимчасово призупинив ведені колишнім прем'єр-міністром переговори із Європейським Союзом щодо надання громадянам Туреччини права на безвізовий режим в обмін на вжиття заходів Анкарою для запобігання потрапляння біженців із Сирії до країн ЄС, а також депортація вже тих, які досягли країн ЄС, і надання Туреччині фінансової допомоги [27].

Як пише Декстер Філкінс, журналіст Нью Йоркер на Близькому Сході, «Ставки з кожним днем зростають, і Туреччина поступово дрейфує до авторитаризму. Р. Ердоган знаходиться на шляху до того щоб стати диктатором, якщо звісно, він вже таким не є». До недавнього часу більшість експертів вважали, що країни з високим рівнем економічного розвитку не

можуть перейти від демократичних до авторитарних методів правління, та Туреччина, в якій ВВП на душу населення в якій становить близько 10421,00 доларів США, ще зараз ламає ці стереотипи і може стати поганим прикладом для інших демократичних країн.

Але якщо подивитися на це з іншої точки зору, керуючись саме такими принципами, Реджеп Ердоган спочатку в якості глави ПСР і прем'єр-міністра Туреччини, а в подальшому в ролі президента країни зробив чимало задля того, щоб вивести країну з економічної кризи, забезпечити високий рівень економічного розвитку і перетворити Турецьку Республіку в країну із цілком заслуженим статусом регіонального лідера, то можливо і зараз, маючи де-факто майже необмежену владу, він зможе забезпечити подальший економічний та політичний розвиток власної держави, зможе закріпити та утримати статус регіонального лідера за Туреччиною, і можливо такий лідер і така форма правління зможе забезпечити цілісність і розвиток країни в такому історично нестабільному та конфліктному регіоні світу, як Близький Схід. Назріває конфлікт між перевіреним часом твердженням про те, що авторитарні режими на чолі з диктаторами рано чи пізно виживають себе і ситуацією, коли авторитаризм може бути чи не єдиним механізмом утримання країни на плаву і не дає їй розсипатися на дрібні частини під впливом невщухаючих конфліктів і вієн, тиску потужних західних держав і світової політичної боротьби за економічні ресурси, якими переповнений регіон. Р. Ердоган, швидше за все, має досить амбітні плани, пов'язані з перетворенням Туреччини на потужну регіональну силу, якою колись була Османська імперія, свідченням чого є теорії неоосманізму та інші, про які вже згадувалося раніше в тексті дослідження [35].

Висновки до підрозділу. Щодо місця Близького Сходу в сучасній зовнішньополітичній доктрині країни та подальшого розвитку даного вектору ЗП ТР можна спрогнозувати, що найближчим часом, незважаючи на тенденції розвитку ситуації в Близькосхідному регіоні, внутрішньополітичні зміни в країні, ситуацію у взаємовідносинах Анкари з ЄС та нещодавнє погіршення

відносин із РФ, відставку Ахмета Давутоглу та ряд інших подій, які сколихнули країну та регіон за останні декілька років, основні напрямки та стратегії Анкари щодо формування та реалізації зовнішньополітичного курсу в регіон та на міжнародній арені в цілому в найближчій перспективі залишатимуться незмінними. При цьому існує вірогідність перегляду механізмів досягнення намічених цілей та кроків країни на тактичному рівні ведення зовнішньої політики. Спостерігаються тенденції до ще більшого «повернення» Турецької Республіки на Схід та зміцнення статусу регіонального лідера, а також проникнення теорії неоосманізму в доктринальне забезпечення зовнішньої політики Турецької Республіки. Президент країни Реджеп Ердоган продовжуватиме слідувати своїй цілі: перетворення Туреччини на потужну регіональну і світову державу, посилення участі Анкари у боротьбі з загрозами безпеці в регіоні та її участі в гарантуванні миру та стабільності. Поступово Туреччина буде продовжувати поширювати свій вплив та лобіювати власні ідеї серед країн регіону, концентруючи їх політичну та економічну активність навколо себе. Не потрібно забувати, що Турецька Республіка наразі знаходиться в регіоні, який став полем зіткнення інтересів провідних країн світу, на теренах якого відбуваються процеси, які в найближчому майбутньому можуть призвести до глобальних політичних змін та перетворень на міжнародній політичній арені і навіть до трансформацій світової політичної системи.

Можлива також активізація діяльності Анкари на інших напрямках в рамках процесу диверсифікації зовнішньополітичного курсу країни, але водночас Близький Схід буде пріоритетним для Анкари в найближчі роки. Водночас політичне керівництво країни при формуванні зовнішньополітичного курсу буде враховувати геополітичну ситуацію в регіоні та розстановку сил в ньому, намагаючись розробляти, інтегрувати та в подальшому імплементувати нові концепції та підходи до ведення регіональної та міжнародної зовнішньої політики, які, зі свого боку, мають дозволити правильно реагувати на сучасні виклики та загрози територіальній

цілісності країни та закріпити її позиції в регіоні. При цьому Анкара докладатиме великих зусиль задля вирішення сирійського військового конфлікту в найкоротшій перспективі, і однозначне попередження його замороження по прикладу арабо-ізраїльського, що в свою чергу може негативно вплинути на геополітичну ситуацію на Близькому Сході в цілому та на позицію Анкари в ньому зокрема.

Розділ III. Місце та роль Туреччини в роботі регіональних організацій

3.1. Турецька Республіка і Організація економічного співробітництва

Турецька Республіка – держава із власною системою інтересів, яка за останні декілька років частково змінила та диверсифікувала напрям своєї зовнішньої політики і спрямувала її на зміцнення своїх позицій в Чорноморсько-Близькосхідно-Каспійському регіоні. Анкарі за досить короткий час шляхом стрімкого економічного розвитку та стабілізації внутрішньополітичної ситуації вдалося не лише досягти статусу регіонального лідера та потужної регіональної сили на Близькому Сході, але й значно посилити свій вплив та політичний авторитет в регіоні. Одним із механізмів зміцнення своїх регіональних позицій та розвитку економічного і політичного співробітництва з країнами Близькосхідного регіону, є саме участь Анкари в ряді регіональних організацій, що дозволяє останній налагоджувати та розвивати торгово-економічні, політичні, інвестиційні, культурні та інші зв'язки з країнами регіону, а також впливати на прийняття тих чи інших як регіональних рішень, так і таких, які мають значну міжнародну вагу.

До однієї із таких регіональних організацій, членом якої є Турецька Республіка, можна віднести Організацію економічного співробітництва (ОЕС). Це регіональна міждержавна економічна організація, яка була створена в 1985 році за участю країн Середньої Азії та Близького Сходу і є правонаступницею Організації регіонального співробітництва для розвитку створеної на основі підписаного 12 березня 1977 року Турецькою Республікою, Пакистаном та Іраном Ізмирського договору [20].

Співробітництво в рамках ОЕС до початку 1992 року базувалося на двосторонній основі. Але вже з 1992 року можна говорити про значну активізацію діяльності Організації економічного співробітництва в результаті її розширення за рахунок приєднання семи нових держав: Казахстану,

Азербайджану, Афганістану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану та Узбекистану. З 1995 року ОЕС має статус спостерігача в ООН, а також того ж року на 50-й сесії Генеральної Асамблеї ООН була прийнята резолюція про співробітництво між двома організаціями. Організація економічного співробітництва користується статусом спостерігача в Організації ісламського співробітництва (ОІС) (до 28 червня 2011 року Організація Ісламська конференція (ОІК)).

У взаємовідносинах країн-членів ОЕС переважає економічна складова і менш виражений політичний напрямок співробітництва. Проблемні питання, основні аспекти та перспективні напрямки політичного та економічного співробітництва в рамках ОЕС обговорюються та вирішуються на самітах голів країн-членів організації, які згідно Статтею 4 Статуту ОЕС проводяться один раз у два роки.

Структурно Організація економічного співробітництва складається із:

- Ради міністрів закордонних справ, або уповноважених представників в ранзі міністрів країн-членів. Рада скликається один раз на рік і є головним консультативно-виконавчим органом ОЕС;
- Ради постійних представників, яка діє на постійній основі та відповідає за імплементацію політичних рішень Ради Міністрів ОЕС. Представники даного органу, якими є в основному послы країн-членів, акредитовані при Секретаріаті ОЕС, проводять засідання раз на місяць;
- Ради регіонального планування, до якої входять керівники різних державних органів держав-членів організації, наділені правом представляти уряди своїх країн та інші державні структури;
- Секретаріату Організації економічного співробітництва із штаб-квартирою в Тегерані. Його основне завдання – забезпечення координації та проведення моніторингу функціонування ОЕС, а також організація та проведення різних заходів в контексті реалізації погодженого плану діяльності організації.

Дана організація включає в себе не лише країни Близькосхідного регіону, але і країни іншого сусіднього регіону. На цей час ОЕС є недостатньо потужною і впливовою організацією, яка не розкрила всього свого потенціалу та не виправдала надій, які на неї поклалися в 90-х роках. Організацію економічного співробітництва розглядають як спільноту сусідніх держав, яка не являє собою єдиної системи, в середині якої держави-члени не можуть цілком забезпечити потреби одна одної. Проте, хоча майже всі держави-члени ОЕС розуміють, що сучасний етап регіонального співробітництва можна охарактеризувати лише як найнижчий рівень інтеграції, вони все ж вбачають перспективу в даній організації і шукають шляхи вдосконалення її діяльності. Потрібно також зазначити, що в умовах глобалізації та лібералізації торгівлі організація намагається знайти своє місце в світовій економічній системі, щоб протистояти можливим викликам шляхом укріплення національних і регіональних економік, підвищення рівня духовності, розвитку виробництва товарів та послуг і захисту суверенітету й незалежності, а також активізації торгово-економічних та політичних зв'язків між державами-членами [20].

Головною метою ОЕС, яка зазначена в програмі розвитку організації до 2015 року, було поглиблення внутрішньорегіонального співробітництва і сприяння інтеграції країн-членів в світову економіку, що, зі свого боку, сприятиме соціально-економічному розвитку і зростанню рівня життя населення регіону. Про те, що держави-члени зацікавлені в зміцненні ролі організації не лише в регіоні, але й у світі в цілому свідчить активізація останнім часом зустрічей на найвищому рівні між країнами-учасницями [78].

Турецька Республіка посідає одну з ключових ролей в Організації економічного співробітництва. Завдяки останній Анкарі вдавалося налагодити та розвивати економічні та політичні відносини не лише з близькосхідними країнами-членами ОЕС, але і з країнами Середньої Азії. Участь Туреччини в ОЕС значною мірою сприяла зміцненню та розвитку внутрішньоекономічної ситуації в країні. За даними 2010 року Турецька Республіка стала однією з найбільш розвинутих в економічному плані країн-учасниць ОЕС. Як

повідомляють провідні спеціалісти організації, стрімкість розвитку економіки Турецької Республіки за деякими показниками перевищує навіть більшість країн Європи. За 2010 рік Туреччина спромоглася привести в країну іноземних капіталів на суму 7,6 млрд дол. Очікувалося, що в подальшому сума значно зростатиме, але революційні події «арабської весни» та подальша дестабілізація в регіоні, пов'язана з ними, вплинули на всі інвестиційні процеси [75].

На 11-му саміті глав держав та урядів ОЕС, який відбувся в грудні 2010 року, тимчасове головування в Організації економічного співробітництва перейшло колишньому президенту Турецької Республіки Абдулі Гюлю від президента Ірану. Отже, в ту пору роль Анкари в діяльності організації значно посилилася. Необхідно також відмітити, що ряд експертів з переходом головування в ОЕС до Туреччини пов'язують особливі надії на активізацію її діяльності. Туреччину, яка в тоді все частіше заявляла про наміри грати більш значну роль в регіоні та приділяла велику увагу розвитку відносин зі своїми сусідами, вони розглядали і продовжують розглядати як інструмент залучення нових фінансових потоків і постачання інвестиційних товарів для країн ОЕС [78].

Туреччина, зі свого боку, намагається максимально використовувати членство в організації для налагодження двосторонніх відносин з країнами-членами. Так, в рамках ОЕС відбувається покращення та розвиток відносин Турецької Республіки та Таджикистану. На консультаціях, які відбулися на вже згаданому саміті в Стамбулі, представники обох держав домовилися про те, що для активізації співробітництва між країнами необхідно посилити роботу міжурядової комісії з економічних питань. В світлі останніх подій, які пов'язані з ростом авторитету Туреччини на міжнародній арені, остання є дуже важливим партнером для Таджикистану. Туреччина направляє в Таджикистан чимало інвестицій: в країні вже працює 53 спільних та повністю приналежних турецькому капіталу підприємств. Так саме президент Турецької Республіки постійно закликає підприємців своєї країни освоювати таджикські ринки і

більше коштів вкладати для розвитку економіки Таджикистану, так як, за його словами, ця країна має великий економічний потенціал, стабільну правову та політичну систему. Крім того, для сприяння розвитку торгово-економічних відносин між Асоціацією підприємців Таджикистану та Конференцією підприємців і промисловості Туреччини на тому ж таки Стамбульському саміті був підписаний Меморандум про розвиток співробітництва між ними [106].

Досить перспективними є також відносини Туреччини з Туркменістаном. Співробітництво між країнами відбувається в фінансовій, банківській та економічній сферах. Обидві країни зацікавлені в реалізації ряду енергетичних проектів, у тому числі проектів в сфері постачання туркменських енергоносіїв в країни Європи через Турецьку Республіку. Наразі туркменська електроенергія надходить до Туреччини через територію Ірану. Як повідомляють експерти, в сучасній ситуації цей маршрут не є виключенням із порядку денного і для постачання туркменського газу. Водночас Анкара раніше досить активно лобювала проект по будівництву газопроводу Набукко по дну Каспію через Азербайджан в Європу, але в силу того, що цей проект розроблявся паралельно із проектом «Південного потоку», який передбачав транспортування російського газу, виграв останній [44]. Основною причиною цього було те, що, на думку технічних спеціалістів в даному питанні, у Азербайджана не має достатньої кількості газу для того, щоб повністю забезпечити реалізацію даного проекту, а на існуючих потужностях він працювати не зможе. Але останнім часом в світлі конфронтації між ЄС та РФ газові експерти Європи почали шукати найменші можливості відходу від російського газу, і відповідним чином проект Набукко отримав другий шанс. Цього разу, як і раніше, планується наповнити трубу не лише азербайджанським газом, але і використовувати паливо із Туркменістану. Для того, щоб підвести туркменський газ до трубопроводу Набукко, також необхідно прокласти трубу. В цій ситуації виникає ще одна проблема: адже Азербайджан і Туркменістан розділені Каспійським морем, правова

визначеність якого ще не закріплена, але вона може бути вирішена вже в найближчий час, адже конвенція про правовий статус Каспію погоджена на 80% [67]. Звісно ж, що від відновлення проекту виграє і Турецька Республіка, яка зможе реалізувати свою досить давню мрію – стати альтернативним коридором для постачання енергоносіїв із країн Азії до ЄС. У випадку із Анкарою, влада країни зробить все, щоб максимально використати це для досягнення своїх як регіональних, так і міжнародних зовнішньополітичних цілей та планів.

Турецька Республіка є досить вагомим членом в ОЕС та, головуючи в ній, була ініціатором ряду проектів та програм в рамках Організації економічного співробітництва. Так, колишній президент Туреччини Абдула Гюль пропонував розширити співробітництво між країнами-членами організації в сфері відновлюваних джерел енергії. Енергетика, на його думку, є однією з ключових галузей співробітництва, адже регіон, який включає в себе ОЕС, багатий і є одним із найважливіших енергетичних ринків з точки зору природних ресурсів по нафті та природному газу. Він наголошував на тому, що потрібно більше долучати відновлювані джерела енергії в регіоні ОЕС, а також розширити діяльність і зусилля організації в цій сфері. В цьому контексті глава Турецької Республіки підкреслював важливість розвитку багатостороннього співробітництва в рамках роботи секретаріату організації в сфері енергетики між країнами-членами ОЕС [71].

Президент Турецької Республіки був одним із ініціаторів відродження «Великого шовкового шляху» як коридору для енергетичного, торгового, комунікаційного співробітництва країн-членів ОЕС. В основі реалізації даної ідеї лежало підписання та ратифікація рамкової Угоди щодо транзиту та торгівлі між країнами-членами організації. Задля втілення в життя даної ініціативи президент Туреччини також закликав приєднатися до роботи Банку торгівлі та співробітництва, який був створений в 2008 році з ініціативи Турецької Республіки, Ірану та Пакистану. Імплементация вищезазначених домовленостей та участь в роботі спільних ініціатив були одними із механізмів

та могли стати фундаментом для реалізації проекту по відновленню «Великого шовкового шляху» [44].

Турецька Республіка була одним із ініціаторів створення в рамках ОЕС до 2015 року зони вільної торгівлі. Ця ідея мала реалізовуватися шляхом зняття торгових бар'єрів, відміни деяких видів тарифів і нетарифних обмежень, що, зі свого боку, надавало б можливість підняти рівень внутрішньорегіональної торгівлі до 20%. Реалізація цього проекту, на думку тодішнього політичного керівництва Анкари, дозволило б подолати економічний дисбаланс, який існує між країнами-членами ОЕС, але дана ідея так і залишилася на рівні проекту в зв'язку із погіршення безпекового клімату в регіоні в результаті революційних подій «арабської весни» та їх наслідків (зокрема загострення сирійського конфлікту та втручання позарегіональних авторків у регіон).

Туреччина виступає на ряду з іншими членами організації за розвиток транспортної і комунікаційної інфраструктури. Головною метою в даному контексті є «об'єднання» всіх країн-членів організації між собою задля забезпечення країнам, які не мають прямого виходу до моря, доступу до світових морських шляхів сполучення. Така ідея була висунута ще в 1990 році, але не всі намічені проекти вдалося реалізувати. Між іншим, на 11-му саміті було зазначено, що в даному напрямку було зроблено чималий прорив. Наприклад, розпочато рух контейнерних потягів за маршрутом Ісламабад-Тегеран-Стамбул і було завершено підготовчі роботи для реалізації вантажних перевезень за маршрутом Бендер-Аббас-Мерв-Ташкент-Алмати.

В контексті глобального потепління та значних кліматичних змін, які сколихнули нашу планету за останні декілька років, велику увагу держави-члени приділяють також екологічній безпеці в регіоні. Так, на одному із самітів Організації економічного співробітництва було поставлене питання про створення поліцейського підрозділу «ЕСОpolice» і про взаємодію прикордонних державних структур для боротьби з контрабандою, незаконним перетинанням кордонів і тероризмом [78].

Питання безпеки на Близькому Сході зараз у світлі подій в Сирії та нещодавніх подій «арабської весни» 2011 року стає все більш актуальним і відповідним чином впливає на діяльність ОЕС в цілому. Так, останнім часом окрім економічних питань на порядку денному в Організації економічного співробітництва все частіше піднімаються питання безпеки. Дана сфера співробітництва між країнами-членами була досить актуальною і раніше, свідченням цього можуть бути регулярні зустрічі в рамках ОЕС для обговорення та вирішення безпекових питань. Особливу увагу заслуговує зустріч глав Міністерств внутрішніх справ країн-членів ОЕС, яка відбулась в Стамбулі в 2010 році. В засіданні активну участь брала Турецька Республіка, пропонуючи ряд проектів та ініціатив. Тодішній міністр внутрішніх справ Туреччини Бешир Аталай запропонував своїм колегам підтримати угоду, направлену на боротьбу з тероризмом та організованою злочинністю. Він наголосив на тому, що Туреччина намагається, заручившись підтримкою інших держав, розробити нову стратегію в боротьбі з тероризмом та визначити поняття «тероризм» для виключення протиріч та подвійних стандартів в майбутньому. Та, на жаль, цю ідею спіткала така ж доля, як і більшість ідей та проектів, які обговорювалися чи планувалися до реалізації в рамках ОЕС, але так і не мали продовження. На цей час в регіоні, як ніколи, існує необхідність в співробітництві з таких питань, як боротьба з організованою злочинністю, контроль над наркотрафіками, які проходять через Близькосхідний регіон, а також боротьба із тероризмом та угрупованнями РПК і бойовиками ІДІЛ. Все це потрібно для того, щоб покращити та стабілізувати досить непросту ситуацію в регіоні та налагодити і розвинути в подальшому співробітництво між країнами-членами ОЕС в безпековій сфері [46].

Питання безпеки обговорювалося і на 12-му саміті, який проходив в Баку в 2012 році. Особливу увагу країни-члени приділяли конфліктним ситуаціям в регіоні, пов'язаним із подіями «арабської весни» та із конфліктом між Вірменією і Азербайджаном, що перешкоджає розвитку економічного співробітництва на регіональному, а також більш широкому рівнях. Під час

проведення саміту була підкреслена важливість щодо активізації зусиль задля якнайшвидшого врегулювання цього конфлікту в рамках територіальної цілісності, суверенітету і міжнародно визнаних кордонів Азербайджанської Республіки, а також спільних зусиль задля підтримки миру, безпеки та стабільності в регіоні в цілому.

Говорячи про подальший розвиток ОЕС, особливу увагу слід звернути на бачення розвитку організації, яке висвітлено в документі під назвою «ЕСО Vision 2025» («Бачення розвитку ОЕС 2025»). В ньому відмічено, що на найближчі десять років основними напрямками співробітництва між країнами-учасницями ОЕС будуть такі сфери, як торгівля, транспорт та зв'язок, енергетика, туризм, економічний розвиток, соціальне забезпечення та охорона навколишнього середовища. В рамках втілення поставлених планів та завдань планується реалізація ряду проектів в кожній із зазначених сфер: підписання торгового договору між країнами та створення зони вільної торгівлі задля поглиблення та розвитку торгово-економічних зв'язків; посилення ролі Банку ОЕС в розвитку економік країн-членів організації; розвиток транспортної інфраструктури регіону та спрощення візових, та консульських процедур. Будуть зроблені кроки задля поглиблення співробітництва в енергетичній сфері для отримання вигоди від більш інтегрованої системи співробітництва в подальшому. Планується, що різноманітна та більш стійка архітектура енергетичного ринку регіону буде підтримуватися за рахунок активізації використання відновлюваних джерел енергії. Ці та багато інших планів і проектів, реалізація яких запланована на найближче майбутнє в рамках Організації економічного співробітництва, не лише сприятимуть поглибленню інтеграційних процесів, але і значно зміцнять зв'язки між країнами-членами, що може потягнути за собою збільшення ваги ОЕС не лише в регіоні, але і у світі в цілому. Такий розвиток подій відповідає регіональним амбіціям Турецької Республіки, яка є одним із найвагоміших членів даної організації і досить часто використовує останню задля лобювання власних інтересів в регіоні.

Висновки до підрозділу. Організація економічного співробітництва є досі повністю нереалізованою та доволі перспективною регіональною одиницею в економічному та політичному плані, розвиток якої за останні декілька років дещо сповільнюється. Це пов'язано, з одного боку, з тим, що фінансово-економічні ресурси та місце більшості країн-членів організації на міжнародній політичній арені не є достатньо потужним задля розвитку даної структури, а з іншого – зі складними процесами, які протікають в регіоні і значно впливають на безпеку окремих країн і регіону в цілому, підвищуючи рівень конфліктогенності на Близькому Сході. До ще однієї із проблем, яка гальмує подальший розвиток організації, можна віднести розвиток лише економічного вектору співробітництва між країнами-членами і незначний відсоток досить неактивної політичної складової у співробітництві між країнами в рамках ОЕС. Водночас торгово-економічні зв'язки між країнами-членами організації попри їх підтримку та розвиток знаходяться не на досить високому рівні. І все-таки, за останнє десятиріччя було започатковано ряд проектів та ініціатив, які направлені на зміцнення ролі ОЕС в регіоні та світі. Особливу увагу країни-члени приділяють останнім часом саме безпековим питанням.

Одне із провідних місць в ОЕС посідає саме Турецька Республіка. Президент Туреччини Реджеп Ердоган намагається використовувати членство країни в об'єднанні задля налагодження та розвитку торгових відносин з іншими країнами і для продовження свого роду «економічної експансії» Анкари в регіоні та для просування своїх інтересів на Близькому Сході та в Середній Азії. Участь в ОЕС наряду із іншими регіональними об'єднаннями та організаціями є для Анкари одним із механізмів реалізації своїх планів на регіональне і навіть світове лідерство. Значною мірою цьому сприяє ще й той факт, що з 2015 року 11-м Генеральним Секретарем ОЕС є турецький дипломат Халіл Ібрагім Арча, який лобіює інтереси власної країни в організації.

Великі надії зі свого боку покладають на Туреччину країни-члени ОЕС як на одного із ключових членів об'єднання в контексті лобювання своїх інтересів на міжнародній економічній і політичній арені. Туреччина, зі свого боку, використовує економічне співробітництво із країнами-членами задля диверсифікації своїх торгово-економічних зв'язків та внутрішнього економічного розвитку. Водночас покращення позиції Турецької Республіки в регіоні та світі позитивно впливає на ОЕС в цілому і на торгово-економічні та політичні зв'язки між країнами-членами організації.

Факт постійної «економічної експансії» в ОЕС та використання Анкарою організації задля досягнення своїх економічних та політичних цілей на лідерство в регіоні Близького Сходу та Середньої Азії шляхом постійного проведення через організацію ряду ініціатив та проектів позитивно сприймається не всіма країнами-членами. Так, наприклад, Ісламська Республіка Іран досить часто стоїть на шляху їх реалізації, як це було із пропозицією Турецької Республіки створити в рамках ОЕС зону вільної торгівлі задля поглиблення та розширення економічного співробітництва в рамках об'єднання, проти якої виступив Тегеран. Тоді керівництво Ірану запропонувало переходити на бартер та національні валюти у відносинах між країнами в рамках ОЕС, але і ця пропозиція не знайшла свого продовження. Тегеран досить часто виступає із ініціативами розвитку і політичної складової співробітництва між країнами, наприклад, через створення Політичного форуму ОЕС. Звісно ж, що Іран, який претендує на регіональне лідерство та є одним із основних конкурентів Анкари в регіоні, також намагається реалізувати себе в рамках ОЕС задля отримання політичної та економічної вигоди і зміцнення позицій в регіоні. Для Тегерану це питання стало ще більш актуальним після зняття міжнародних санкцій проти нього на початку 2016 року.

Можна зробити припущення, що така регіональна організація, як ОЕС, продовжує існувати і функціонувати в частині розвитку більшою мірою торгово-економічних, а меншою мірою політичних та безпекових питань за

рахунок наявності спільних інтересів країн-членів та використання ними організації для розвитку, передусім, економічного співробітництва між державами регіону, а паралельно з цим і задля досягнення та реалізації своїх зовнішньополітичних цілей та амбіцій в регіоні.

3.2. Участь Туреччини в Організації Ісламського співробітництва

Ще однією організацією, яка має значний вплив на життя регіону, є Організація ісламського співробітництва (ОІС) (до 2011 року Організація Ісламська конференції). Турецька Республіка, будучи членом «двадцятки» та кандидатом на вступ до Європейського Союзу, значно впливає на роботу ОІС і посилює її місце й роль в регіоні та на міжнародній арені. Представники країн-членів цієї організації зазначають, що участь Туреччини в багатьох міжнародних економічних та політичних об'єднаннях збагачує ОІС і дозволяє виносити проблеми мусульманських країн на міжнародне обговорення. Так саме представники країн-членів постійно наголошують на тому, що Туреччина відіграє роль своєрідного містка між християнським та мусульманським світами. Роль Турецької Республіки в ОІС досить велика. Свідченням цього може бути навіть той факт, що країни-члени організації відводять Анкарі роль «енергетичного містка» і готові надавати останній всі необхідні для цього ресурси. Турецька Республіка, зі свого боку, постійно беручи активну участь в самітах ОІС та пропонуючи ряд ініціатив, робить все можливе для посилення ролі останньої в міжнародно-політичному житті Близького Сходу.

Організація Ісламська конференції заснована 25 вересня 1969 року на Конференції глав мусульманських держав в Рабаті з метою забезпечення ісламської солідарності у соціальній, економічній і політичній сферах, боротьбі проти колоніалізму, неокolonіалізму і расизму та підтримки Організації визволення Палестини.

28 червня 2011 року рішенням 38-ї сесії Ради міністрів закордонних справ (РМЗС) ОІС, яка відбулася в Астані, Організація Ісламська конференції

перейменована в Організацію ісламського співробітництва (ОІС). За словами одного із генеральних секретарів організації, турецького дипломата Екмеледіна Іхсаноглу, з прийняттям нової назви організація завершила певний етап свого розвитку і почала наступний, якісно новий етап своєї історії.

Організація ісламського співробітництва є найбільшою і найбільш впливовою офіційною урядовою мусульманською міжнародною організацією. В даний час організація об'єднує 57 країн з населенням близько 1,5 млрд. чоловік. Спочатку до її складу входили 25 держав Азії та Африки і Організація звільнення Палестини. До основних цілей створення ОІС можна віднести такі: співпраця між мусульманськими державами, спільна участь у діяльності на міжнародній арені, досягнення стабільного розвитку країн-учасниць та ряд інших.

Потрібно зазначити, що в 57 країнах-учасниках ОІС живуть понад півтора мільярда людей. Організація ісламського співробітництва (ОІС) - друга за кількістю держав структура в світі після Організації Об'єднаних Націй. Власне, іноді ОІС так і називають «ісламська ООН», це організація не релігійна, а, перш за все, політична. На території її країн зосереджені близько 70% світових запасів нафти і 50% - газу. Правда, таке розмаїття має і негативні сторони - ВВП багатих і бідних учасників різняться в сотню разів. Саме тому в межах організації часто звучать заклики розробити інтегровану стратегію економічного розвитку країн організації.

Туреччина як потужна, розвинута в економічному та політичному плані держава та як член ОІС має досить значний вплив на роботу даної організації і посідає вагоме місце в ній. Крім того, тут складається ситуація, подібна до тієї, яка має місце в ОЕС. Турецькій Республіці відводять досить важливу роль – просування інтересів ОІС на Заході та зміцнення і посилення ролі даної організації не лише на Близькому Сході, але і у світі в цілому. Анкара особливу увагу в роботі Організації ісламського співробітництва, як і у випадку із ОЕС, приділяє саме економічним питанням. Так, Турецька Республіка очолює в рамках ОІС Раду економічного та торговельного співробітництва (ISEDAK).

У рамках організації під час проведення другого раунду засідання переговорного комітету із питань торгівлі (*Trade Negotiating Committee, TNC*), яке відбулося 27-30 березня 2017 р., обговорювалося питання впровадження системи преференційної торгівлі, рамкова угода, яка розроблялася в першій половині 1990 років і набула чинності в 2003 році. До недавнього часу лише 31 держава із 57 країн-членів Організації Ісламського співробітництва підписали угоду і лише деякі провели процес її ратифікації. Згідно рішення, яке було прийняте під час проведення засідання міністрів торгівлі країн-членів ОІК в Турецькій Республіці в листопаді 2006 року, торговельні тарифи повинні понижатися протягом шести років (а для країн із низьким рівнем економічного розвитку встановлений термін у 10 років) в декілька етапів з моменту набуття чинності Угоди. За згодою дія Угоди поширюється на 70-85% товарів із загального товарообігу між країнами. Так само передбачалося, що основною її метою буде побудова в майбутньому спільного ринку для ісламських країн, подібно до чинного в країнах ЄС, і не виключено, що шлях до нього лежить через створення зони вільної торгівлі в рамках ОІС. Зі свого боку, враховуючи наявність діючого з 1996 року Митного союзу між ЄС та Турецькою Республікою, остання робить значні зусилля задля закріплення ролі «регулятора» в процесі зародження та розбудови спільного ринку ісламських країн, адже така політика Анкари повністю відповідає зовнішньополітичному курсу країни, спрямованому на закріплення статусу регіонального лідера. За попередніми даними, на Турецьку Республіку припадає близько 14% від загального імпорту до країн ОІС і 17% експорту, що еквівалентно 14,5 та 13,1 млрд дол. США відповідно [90].

Свою вагому роль в Організації ісламського співробітництва Турецька Республіка продемонструвала і на одному із «економічних самітів» ОІК, який відбувся в 2009 році в Стамбулі. Туреччина, як і більшість учасників, закликала до забезпечення економічної безпеки ісламського світу. На думку Анкари, це може бути досягнуто шляхом зміцнення торгово-економічних

зв'язків між членами ОІК, а президент Ірану запропонував замінити капіталістичні цінності в економіці на ісламські.

Тоді саміт очолював попередній президент Туреччини Абдула Гюль. Виступаючи на відкритті саміту, він наголосив на необхідності розвитку співробітництва мусульманських країн в тих напрямках, що стосуються їх економічної взаємодії. Він пообіцяв, що в найближчому майбутньому будуть зроблені важливі кроки в галузі сільського господарства, туризму і транспорту.

В рамках обговорення піднімалося питання про роботу Ради економічного та торговельного співробітництва ОІК. Тоді колишній Генеральний секретар ОІК Екмеледін Іхсаноглу заявив, що дана структура успішно справляється із завданням стимулювання реформ в мусульманських країнах, спрямованих на поліпшення становища населення, а також на розвиток торгово-економічного співробітництва між ними. Завдяки активним зусиллям країн-членів ОІС планувалося збільшити обсяг торгівлі між країнами до кінця 2015 року на 20%. Для реалізації даних планів проводилася робота по активізації торгово-економічних зв'язків між країнами-членами організації та підписання ряду угод, зокрема, угоди про систему преференційної торгівлі, яка б встановлювала певні тарифні пільги та регулювала проходження товарів через кордони [45]. Та реалізувати дану ціль цілком не вдалося у зв'язку із початком революційних подій «арбської весни» у ряді арабських країн мусульманського світу. Тодішня ситуація значно повпливала і на роботу організації в цілому.

В рамках ОІС Турецька Республіка разом з іншими її членами активно підтримує такий напрямок роботи організації, як боротьба з бідністю, розвиток виробництва продуктів харчування, фінансування малого і середнього бізнесу та розвиток інфраструктури. Ця політика ОІС спрямована на забезпечення економічної безпеки її членів.

В даний час світ стикається з серйозними викликами, які пов'язані з нестабільністю світової фінансової системи, проблемами в галузі енергетики

та забезпечення продовольством. Саме вирішенням цих проблем зараз займаються ряд структур та країн-членів ОІС, зокрема, Постійний комітет, прагнучи пом'якшити вплив кризи та ряду регіональних деструктивних процесів на ісламський світ.

Економіки мусульманських країн серйозно постраждали від економічної кризи. Але, незважаючи на пережиті труднощі, лідери ісламських країн з оптимізмом продовжують дивитися в майбутнє. Попередній президент Афганістану Хамід Карзай заявляв, що у країни прекрасне майбутнє: «Мусульманський світ володіє всіма необхідними ресурсами. У нас є поклади корисних копалин стратегічного значення і запаси палива». Щоб успішно використовувати ці переваги, Карзай закликав «об'єднати зусилля для економічного розвитку мусульманських країн». З цього приводу в одній зі своїх промов колишній іранський президент Махмуд Ахмадінежад також заявляв: «Нинішня економічна криза відбулася з вини капіталістичної системи. Світ потребує радикальних змін і не може продовжувати шлях з пануючими зараз політичними, економічними і культурними принципами» [99].

Також потрібно наголосити на тому, що Туреччина в рамках ОІС часто піднімає питання надання державності палестинському народу. Анкара зазначає, що «забезпечення миру і стабільності в Близькосхідному регіоні неможливо до тих пір, доки поруч з державою Ізраїль і в межах безпечних та визнаних кордонів не буде створено палестинської держави зі столицею Східний Єрусалим». Невизнання рішення «дві держави для двох народів» ускладнює процес врегулювання цієї проблеми, а відсутність єдності серед палестинського народу шкодить їхній боротьбі за створення власної незалежної держави.

Водночас наявність в складі організації країн із різним рівнем соціально-економічного розвитку, власних політичних інтересів, регіональних та міжнародних амбіцій неминує породжувати у відносинах між країнами-членами спірні питання та протиріччя в рамках ОІС. Економічна криза, а

потім і революційні події «арабської весни» лише посилили ці протиріччя. Підтвердженням цьому може бути, наприклад, 12-й саміт організації, який проходив в Каїрі в 2013 році. Основним лозунгом саміту був: «Ісламський світ: можливостей більше, аніж викликів». На ньому обговорювалися питання щодо Сирії, палестинське питання, співробітництво в середині ісламського світу і обстановка в Малі.

Тодішній президент Єгипту Мухамед Мурсі запропонував встановити ефективний механізм контактів між країнами-членами ОІС з метою врегулювання суперечок та криз в середині ісламського світу. Та попри заклики до об'єднання та спільного вирішення проблемних питань на саміті, все ж протиріччя між країнами-членами організації проявлялися. Так, Єгипет, Іран, Саудівська Аравія та Туреччина мали суттєві розбіжності щодо сирійського питання. Каїр сподівався, що сирійська опозиція об'єднається в єдине ціле і змусить правлячі сили почати продуктивний діалог. Офіційна влада в Каїрі наполягала на тому, що Б. Асад має відмовитися від влади, і виступала категорично проти військового втручання у вирішення даного конфлікту. Проте, з іншого боку, Іран не хотів повалення режиму Башара Асада, саме тому Тегеран чинив тиск на сирійську опозицію. Водночас представник Саудівської Аравії на саміті двічі відмовлявся брати участь в скликаній Єгиптом «Контактній групі по Сирії» за участю Ірану та Туреччини під приводом «вирішення власних проблем».

Все це є лише додатковим підтвердженням тому, що ОІС не лише об'єднує мусульманські країни задля спільного вирішення їх проблем та торгово-економічного і політичного співробітництва, але і є своєрідним механізмом реалізації власних політичних цілей та амбіцій окремих держав-членів, які мають значну вагу не лише на регіональному, але і на світовому рівні, і, як показує практика, досить часто ставлять свої власні політичні та економічні інтереси вище спільних цілей в рамках ОІС.

По результатах 12-го саміту в Каїрі, більшість експертів робили висновки про те, що шлях країн-членів до повноцінної гармонії в

співробітництві залишатиметься нелегким. Причиною цьому слугує, перш за все, той фактор, що релігійні течії і обстановка в країнах ОІС відрізняється, їм тяжко виступати єдиним цілим. Вже тоді можна було сказати, що, скоріше за все, вони не зможуть надати необхідну підтримку для врегулювання сирійської кризи і вирішення інших актуальних питань. Як вже зазначалося вище, розбіжності в економічному розвитку між країнами дещо гальмують інтеграційні процеси, а рівень розвитку кожної із країн визначає її інтереси і вимоги, саме тому вірогідність того, що країни-члени ОІС зможуть встановити рівноправний та справедливий механізм співпраці і діалогу, досить невелика.

Однак зараз в рамках організації, в силу подій в регіоні, пов'язаних із війною в Сирії, наростанням загрози з боку ІДІЛ та рядом інших конфліктогенних чинників все більше уваги приділяється питанням гарантування безпеки та стабільності. Яскравим доказом цього може бути заява президент Турецької Республіки Р. Ердогана, із якої розпочалася робота 13-го саміту країн-членів ОІС в Стамбулі в квітні 2016 року. Тоді Р. Ердоган сказав, що покладає досить великі надії, що даний саміт та співробітництво країн-членів ОІС допоможе всім мусульманам і людству забезпечити мир, безпеку та благополуччя. Р. Ердоган робить досить велику ставку на ОІС та велику увагу приділяє місцю Анкари в організації, розуміючи, що саме Організація ісламського співробітництва, будучи одним із найпотужніших регіональних об'єднань, може стати інструментом для закріплення впливу Анкари в регіоні та посилення її позиції регіонального лідера.

На вищезгаданому 13-му саміті в Стамбулі взяли участь 57 країн-членів, в ході якого головування в ОІС перейшло від Єгипту до Туреччини. Президент останньої наголосив, що основною проблемою, яку потрібно вирішити, – проблема концесіоналізму. «Моя релігія не сунізм чи шіїзм, моя релігія - іслам. Подібно 1 млрд. 700 млн. моїх братів, я – тільки мусульманин. Всі інші нюанси залишаються на задньому плані моєї віри», - сказав Р. Ердоган.

Реджеп Ердоган зробив акцент на тому, що іслам є релігією світу. «Терористичні організації, які від імені ісламу кожен день нападають на пригноблених людей, вбивають і грабують, не можуть бути представниками цієї священної релігії», - заявив президент Туреччини. Він дав чітко зрозуміти, якщо будуть конфліктувати мусульманські країни між собою, то від цього будуть страждати лише невинні люди, які покладають на нас всі свої надії. «Мусульманський світ не може взяти на себе таку відповідальність, тому ми повинні сприяти єднанню. Ми повинні зміцнювати союзництво, а не розпалювати конфлікти, повинні зміцнювати взаємодію, а не розпалювати ворожнечу, тому що від зіткнень і ворожнечі страждають тільки мусульмани і лише мусульманські країни».

Р. Ердоган під час саміту зазначив, що безпекові питання наразі мають вагомий роль в регіоні, а питання стабілізації регіональної ситуації і відновлення миру на Близькому Сході будуть актуальні в найближчі декілька років. Президент Туреччини закликав міжнародне співтовариство переглянути свій підхід до терористичних організацій, вказавши на необхідність не тільки боротьби з безпосередньою терористичною загрозою на місці, але і на необхідність позбавлення цих організацій фінансових і людських ресурсів. За словами Р. Ердогана, велике значення в цій боротьбі має міжнародне співробітництво. Президент зазначив, що між країнами-членами ОІС найближчим часом необхідно створити структуру, за допомогою якої буде здійснюватися співробітництво в боротьбі проти тероризму та інших видів злочинності. Керівництво Туреччини пропонує в даному контексті створити в Стамбулі Центр співпраці й координації поліції країн ОІС.

Р. Ердоган використав саміт в Стамбулі для того, щоб ще раз нагадати про необхідність якомога скорішого вирішення палестинського питання. «Єдиний шлях забезпечення стійкого миру в Палестині та в усьому регіоні - це якнайшвидше припинення окупації і створення незалежної Палестинської держави зі столицею в Східному Єрусалимі», - підкреслив він.

Поряд з цим президент Туреччини привернув увагу до того, що учасники 4-го Саміту з ядерної безпеки, який пройшов в столиці США в квітні 2016 року, говорили про теракти в Парижі та Брюсселі, але не згадали про терористичні напади в Анкарі, Стамбулі і Лахорі. При цьому політик наголосив, що в Анкарі, Стамбулі й Лахорі загинули кілька сотень людей в той час, як в Брюсселі загинули 9-10 осіб і в Парижі – 30 осіб. «Не має значення, адже смерть однієї людини подібна смерті всього людства. Але чому ви, говорячи про них, не згадуєте при цьому про Анкару, Стамбул і Лахор? Нас засмучує цей подвійний підхід. Необхідно з тієї ж рішучістю боротися проти всіх терористичних організацій», - заявив президент Туреччини Реджеп Ердоган [43]. По результатам саміту можна сказати, що Туреччина, поступово беручи на себе все більшу роль об'єднуючої сили на Близькому Сході та відчуваючи свою позицію в статусі регіонального лідера і «використовуючи» регіональні проблеми та конфлікти, намагається згуртувати мусульманські країни навколо себе, а в ролі додаткового об'єднуючого чинника виступають саме США та країни ЄС, для яких доля та безпека Близького Сходу та мусульманського світу в цілому не є прерогативою, а головна ціль їхньої політики - власні енергетичні інтереси в регіоні. Центральною силою для реалізації такого об'єднання, безумовно, може стати саме ОІС.

Але водночас на шляху Туреччини до статусу очільника та лідера мусульманського світу лежать ряд проблем. На цей час взаємовідносини Туреччини з Єгиптом ще не повернулися до того рівня, якими вони були до 2013 року, коли відбулося повалення режиму президента Мухамеда Мурсі, близького союзника Туреччини, а відносини із Йорданією та ще деякими мусульманськими країнами, зі свого боку, випробовуються розбіжностями між країнами у питаннях, що стосуються Сирії. Мевлют Чавушоглу, міністр закордонних справ Туреччини, відмітив, що останнім часом ісламський світ переживає багато внутрішніх суперечок та деструктивних процесів. У той же час спостерігається позитивна динаміка у відносинах Анкари із деякими країнами, в тому числі із Саудівською Аравією, починаючи із кінця 2015 -

початку 2016 року, коли на престол в країні сів новий король Салман ібн Абдул-Азіз Аль Сауд. Про потепління у відносинах між країнами та високий рівень зацікавленості Анкари у співробітництві із Саудівською Аравією свідчить також той факт, що Реджеп Ердоган зустрів короля Салмана Аль Сауда особисто в аеропорту, коли той прилетів на саміт ОІС у Стамбул. Ключовим об'єднуючим фактором зараз є позиція Туреччини та Саудівської Аравії щодо сирійського питання. Обидві країни вважають, що повалення президента Башара аль-Асада є ключем до вирішення сирійського конфлікту. Водночас Туреччині необхідно діяти обережно в союзі із Саудівською Аравією, яка в переважній більшості заселена мусульмани-сунітами, а з іншого, перебуває на стадії свого роду конфронтації із Ісламською Республікою Іран, так, щоб співробітництво між країнами не розглядалося таким, яке спрямоване проти шіїтського Ірану [28].

Ще одним показником значного зближення між Анкарою і Ер-Ріяд є схема розстановки лідерів країн-членів ОІС під час групового фото на вже згадуваному саміті в Стамбулі. На фото президент Турецької Республіки та король Саудівської Аравії стоять поряд, у той час, як президент Ірану Хасан Рухані знаходився на відстані від Реджепа Ердогана. Це свідчить про ряд розбіжностей в регіональній політиці двох країн та їх різному ставленні до вирішення проблемних питань на Близькому Сході.

Розглядаючи такий стан речей та стрімке потепління у відносинах між Анкарою та Ер-Ріяд, потрібно враховувати й інші фактори, а особливо, чому саме зараз Саудівська Аравія іде на значне загострення у відносинах із Ісламською Республікою Іран. Справа в тім, що баланс сил, який почав складатися в регіоні за останні декілька років, був все менше сприятливим для Саудівської Аравії: після довгих років перебування під санкціями Іран починає виходити із політичної та економічної ізоляції і з кожним днем посилює свої позиції на Близькому Сході. На фоні цього США – головний гарант безпеки Саудівської Аравії – не лише поступово нормалізують відносини з Іраном, але одночасно намагається скоротити рівень своєї

присутності в регіональних справах. Водночас свої позиції та інтереси на Близькому Сході значно закріплює Російська Федерація шляхом втручання у військовий конфлікт в Сирії на боці проурядових сил, які підтримують Башара Асада. Крім того, РФ виступає на боці ворогів Саудівської Аравії і прийшла в регіон із досить потужною зброєю, якої раніше не мала жодна із країн регіону. Отже, союзник в регіоні в обличчі досить розвиненої в політичному та економічному плані амбіційної Турецької Республіки, яка не лише закріпилася в ролі регіонального лідера, але і починає все більше претендувати на гаранта безпеки та стабільності на Близькому Сході, є досить вигідним для Ер-Ріяда. Так саме Анкарі потрібно бути досить уважною у своїх зовнішньополітичних діях на міжнародній арені та в регіоні, адже прагнення країни використати зближення у відносинах із Саудівською Аравією задля об'єднання країн мусульманського світу навколо себе, посилення ролі ОІС на міжнародній арені та можливого створення на базі організації платформи для підтримки та гарантування миру, безпеки та стабільності, можуть повпливати на відносини Туреччини із досить потужним і не менш амбіційним гравцем в регіоні – Ісламською Республікою Іран.

Висновки до підрозділу. Турецька Республіка в рамках реалізації близькосхідного вектора зовнішньої політики намагається зміцнити та посилити свою роль в регіоні в якості лідера та гаранта безпеки і стабільності. Відповідно до цього, Туреччина все активніше діє в рамках ОІС, використовуючи останню для посилення впливу серед країн мусульманського світу та об'єднання останнього навколо себе, що, зі свого боку, безумовно, сприяє розвитку та зміцненню ролі організації в цілому на міжнародній арені. Не дивлячись на все більш активний розвиток зовнішньої політики Турецької Республіки по близькосхідному вектору, турецький уряд продовжує балансувати, не бажаючи повністю припинити свої євроінтеграційні прагнення та не втратити позиції і вплив на Близькому Сході. Про це свідчать заяви колишнього президента Туреччини А. Гюля, в яких він зазначав, що дії його країни в рамках переговорного процесу щодо вступу в Євросоюз не

повинні розглядатися як такі, що «обмежують її роль в ОІС». Він підкреслював, що це «не виключаючи, а підтримуючі один одного елементи», і проведення такого курсу відповідає особливостям турецької зовнішньої політики.

Переорієнтація зовнішньої політики Туреччини на Схід, а також поступове дистанціювання Анкари від Ізраїлю позитивно вплинуло на відносини з ісламськими країнами та зміцнило роль Туреччини в ОІС. Але поспішати в даному питанні не варто, адже ряд проблем, які виникли у Анкари із сусідніми державами, та незадоволення проведенням незалежної політичної лінії країною на Заході змушує Турецьку Республіку притримуватися гнучкої, виваженої регіональної зовнішньої політики, яка б враховувала вплив ісламського фактору, в тому числі в середині країни [83].

В Туреччині переконані, що найближчим часом шляхом подолання певних розбіжностей та суперечок між країнами-членами ОІС має зміцнити свою роль не лише на Близькому Сході, але і на світовій політичній арені. Турецька Республіка, зі свого боку, будучи активним членом організації, виступаючи з рядом ініціатив та проектів, намагається посісти в ній провідне місце. Зміцнення ролі Туреччини в регіоні та здобуття нею статусу регіонального лідера значно впливає на роль Організації ісламського співробітництва.

Закріпленню позицій Туреччини в ОІС сприяла активізація її політики в мусульманському світі, зокрема в частині посилення солідарності з палестинським народом. Більшості мусульманським країнам імпонує позиція Туреччини щодо реформування Близького Сходу, яка полягає в тому, що кожна з близькосхідних країн повинна мати самостійно визначені параметри і масштаби проведення реформ без іноземного втручання, але є і ряд проблемних питань у відносинах із деякими країнами, так, наприклад, із Йорданією.

Найближчим часом слід очікувати, що, саме завдяки новому турецькому керівництву, зовнішньополітичному курсу країни та закріпленню Турецької

Республіки в статусі регіонального лідера, вага Організації ісламського співробітництва дійсно зросте на міжнародній арені, що, ймовірно, буде сприяти, зі свого боку, виходу Ліги Арабських держав зі стану глибокої стагнації. Враховуючи той факт, що після саміту 2016 року країн-членів ОІС в Стамбулі Турецька Республіка на два роки буде головує в організації, можна прийти до висновку, що Організацію ісламського співробітництва чекатимуть ряд реформ, передусім, в першу чергу в економічній та безпековій сферах. Анкара, безперечно, буде використовувати членство в ОІС задля налагодження та поглиблення співробітництва із рядом країн мусульманського світу, в тому числі із Саудівською Аравією, на хвилі чергового «повернення» Туреччини на Схід та зростання ролі країни в регіоні. Так, по результатах саміту в Стамбулі, можна припустити, що Реджеп Ердоган буде використовувати релігійний фактор задля об'єднання мусульманських країн та їх більш тісного співробітництва в рамках ОІС в цілому та з Анкарою як центром і потужною регіональною силою, зокрема. Не виключено використання Анкарою у власних цілях тих чи інших дій та позицій США та Європейських країн щодо близькосхідних питань. Саме тоді, багато буде залежати від того, наскільки сприйнятливим виявиться мусульманське суспільство до процесу реформування, наскільки скоординованими будуть його дії. Крім того, в силу подій, які мають місце сьогодні в регіоні Близького Сходу, пов'язані з військовим конфліктом в Сирії, посиленням РПК, а також бойовиків ІДІЛ, закономірно все більше зростатиме роль безпекового чинника у відносинах між країнами-членами ОІС, який з часом може стати ключовим та навіть об'єднуючим. Основні ініціативи та кроки Анкари будуть направлені на використання організації задля вирішення конфліктних ситуацій та проблемних питань в Близькосхідному регіоні. При цьому керівництво Турецької Республіки, скоріше за все, зіштовхнеться із тими протиріччями та розбіжностями у поглядах, які існують між країнами-членами ОІС і базуються на їх власних інтересах та баченні свого місця в регіоні та на міжнародній політичній арені, які першими доведеться вирішувати задля досягнення

гармонії в співробітництві в рамках ОІС та створення сприятливих умов з метою реалізації своїх власних регіональних амбіцій.

3.3. Роль Туреччини в підтримці безпеки в регіоні Близького Сходу

На Близькому Сході питанням безпеки завжди приділялася чимала увага. Даний регіон є досить нестабільним та сповненим протиріч і конфліктів, які час від часу спалахують чи то у відносинах між країнами, чи то в середині однієї країни. Турецька Республіка, здобувши статус регіонального лідера, зміцнила свої позиції в регіоні, відповідно зросла і роль Анкари в підтримці миру, безпеки та стабільності в ньому. Туреччина поступово перетворюється на свого роду гаранта безпеки та стабільності на Близькому Сході. З початком революційних подій «арабської весни» і на цей час у зв'язку із військовим конфліктом в Сирії, активізацією бойовиків ІДІЛ, а також військових угруповань РПК регіональні країни стали все більше перейматися безпековими питаннями в Близькосхідному регіоні. Турецька Республіка, довгий час керуючись принципами «нуль проблем із сусідами» та «мирного вирішення всіх суперечок», намагалася вирішувати конфлікти та міждержавні суперечки на регіональному рівні мирним шляхом, адже початок військових дій та застосування сили у вирішенні конфліктних питань могли перетворити регіон на «палаючу кулю». Та останнім часом Анкара, в силу вищезгаданих обставин, почала все частіше вдаватися до силових методів вирішення тих чи інших питань в регіоні, в основному переслідуючи не агресивні експансіоністські цілі, а захищаючи власну територіальну цілісність.

Якщо розглянути підґрунтя та причини нестабільності та високого рівня конфліктогенності в Близькосхідному регіоні, стає зрозуміло, що все це напряму пов'язано із процесом формування регіональних центрів сили, які, зі свого боку, ведуть силову боротьбу за провідні позиції в регіональних міжнародних відносинах: Єгипет, Сирія, Саудівська Аравія, Ірак, Іран, Ізраїль, Турецька Республіка. Ця боротьба супроводжується гонкою озброєнь і

військовими конфліктами, протиріччями між багатими нафтовидобувними країнами Перської затоки і бідними арабськими країнами Середземномор'я. Для стабілізації відносин між країнами в регіоні створювалися регіональні системи безпеки, в основі яких лежали союзи декількох країн регіону, але такі системи існували недовго і руйнувалися амбіціями та незадоволенням потужних регіональних гравців, що виливалося в ряд конфліктів.

Одним із найбільш дестабілізуючих чинників в регіоні є саме арабо-ізраїльські протиріччя і арабо-ізраїльський конфлікт, який є найбільш тривалим регіональним конфліктом в післявоєнній історії. Даний конфлікт то затихає, то розгорається з новою силою, тим самим дестабілізуючи життя регіону [83].

В результаті масових революційних виступів «арабської весни» кінця 2010 – початку 2011 рр. значно змінилася система міжнародних відносин в Близькосхідному регіоні та на теренах Північної Африки, що, зі свого боку, вплинуло на безпекову ситуацію та стабільність у вищезгаданих регіонах.

Потрібно відзначити, що в регіонах Близького Сходу та Північної Африки народи і держави знаходяться на шляху постійного пошуку моделей співіснування, та форм імплементації ними різного роду проектів в таких сферах, як політична, економічна, гуманітарна та соціальна, що зі свого боку, породжує гострі системні кризи та конфлікти, які мали місце в минулому і відбуваються зараз. Досвід історичного минулого показує, що системні кризи, революції, державні перевороти та громадянська війна породжують структурні зміни як в окремому регіоні, так і в цілому світі. Так, С.О. Телешун вважає, що «криза старого світового порядку не може бути проблемою розвитку нової цивілізації, а сама проблема полягає у відсутності моделей поведінки національних держав за умов, коли світова політико-економічна система є не завжди стабільною, а реакція та дії на світові виклики ХХІ ст. стають все більш прогнозованими» [243].

З одного боку, революційні події «арабської весни» стали відправною точкою до зміни правлячих політичних режимів в ряді країн і призвели до

часткових трансформацій політичного ландшафту цих країн, а з іншого боку, стали причиною закріплення нових меж зон геополітичної відповідальності та перерозподілу сфер впливу між провідними країнами Близькосхідного регіону та регіону Північної Африки. Зараз у згаданих регіонах майже відсутні інститути підтримки регіонального миру та стабільності. Революційні події 2010-2011 рр., передусім, ситуація в Лівії стали яскравим доказом неефективності діючих інституціональних структур та об'єднань, покликаних гарантувати і підтримувати мир та безпеку у регіонах, прикладом може бути саме Ліга Арабських держав. Крім того, з кожним роком з'являються все нові виклики та загрози, які неодмінно будуть дестабілізувати ситуацію на Близькому Сході [236].

«Арабська весна» поклала початок процесам, які можуть призвести до подальшого розпалення боротьби між окремими кланами за владу в країнах на Півночі Африки та на Близькому Сході, а це може неухильно призвести до зростання американської та союзницької Вашингтону військової присутності у вищезазначеному геополітичному просторі з метою стабілізації та налагодження ситуації. Так саме на хвилі загострення ситуації в регіоні та зростаючого рівня загрози для країн нові політичні еліти задля гарантування безпеки та стабільності власним країнам, а також не виключено, що і під економічним, дипломатичним, політичним та військовим тиском з боку США та НАТО дадуть згоду на розміщення військових баз останніх на власних територіях. Такий сценарій розвитку подій відповідає зовнішньополітичним цілям Вашингтону, які ставлять перед собою одне із основних завдань - посилення свого впливу в межах Великого Близького Сходу, звісно ж така мета є неофіційною і не прописаною в доступних громадськості зовнішньополітичних документах та доктринах, але простежується в політиці та діях політичного керівництва країни [236].

Виходячи із сучасної ситуації та аналізуючи найближчі регіональні перспективи, можна припустити, що свою присутність в регіоні нарощуватиме і Російська Федерація. З одного боку, для того, щоб завжди тримати увагу

громадян своєї країни в необхідному фокусі, концентруючи її на зовнішнього ворога та на закордонній небезпеці, яка може прийти вже не лише із Заходу, але і у вигляді мусульманської терористичної загрози зі Сходу, відволікаючи тим самим від внутрішньополітичних та економічних проблем, а з іншого - задля контролю регіональних процесів та доступу до енергетичних ресурсів регіону, які можуть вже в найближчому майбутньому стати цілком реальною альтернативою російським паливно-енергетичним ресурсам, які наразі постачаються до багатьох західних країн. Такий стан речей перетворює регіон Близького Сходу на плацдарм зіткнення інтересів різних країн світового масштабу і, безумовно, вже в найближчому часі може стати центром трансформаційних процесів глобального світового порядку і зародженню нових світових центрів сили та потужних регіональних держав, які будуть виступати гарантами безпеки та стабільності в регіоні не лише Близького Сходу, але і Чорноморсько-Близькосхідно-Каспійського ареалу в цілому.

З іншого боку, зростає і роль Ісламської Республіки Іран у вирішенні питань регіонального масштабу, із позицією якого світова спільнота більше не в змозі не рахуватись [236].

Рішення Ради Безпеки ООН, їх легітимність та право на реалізацію були поставлені під сумнів, у результаті неоднозначного тлумачення самих резолюцій РБ позарегіональними державами та міжнародними організаціями, а також внаслідок нехтування ними регіональних механізмів забезпечення безпеки.

В процесі становлення нового міжнародного порядку проявляються все більше недоліків діючих норм та принципів системи міжнародного права, які потребують кардинальних змін та якісного доопрацювання. Одна із основних проблем полягає у відсутності визначення такого поняття як «збройна інтервенція» і прописаних механізмів його правового оскарження в тих чи інших міжнародних інстанціях. Можна припустити, що в майбутньому два фактори, а саме: збройна інтервенція та право країн та військово-політичних блоків на самооборону, будуть впливати на механізми формування і розвитку

систем регіональної і глобальної безпеки. Так, вже зараз розширене трактування 51-ї статті Статуту ООН дозволяє ключовим світовим гравцям діяти в інших регіонах за межами власної геополітичної відповідальності, а також повністю законно виправдовувати вторгнення на будь-яку суверенну територію [236].

З кожним роком стає все більш актуальною проблема посилення політичної складової ісламу. Яскравим свідченням цьому можуть бути зростаючі антагонізми між різними режимами проісламського спрямування, які на хвилі революційних подій «арабської весни» прийшли до влади, а саме між ісламістами радикального спрямування, політичні погляди яких відкидають ідеї щодо проведення політико-економічної та соціальної модернізації їх країн за західним зразком, та представниками світських ісламських організацій. Потрібно відмітити, що усіма вищезазначеними силами ісламська релігія використовується не лише як об'єднуючий чинник, але й як механізм, використання якого дозволяє досягти тих чи інших політичних цілей на державному та світовому рівні [236]. Водночас в основі політичного компромісу лежить спільна ціль усіх ісламських угруповань, а саме формування та розбудова утворення під назвою «умма» - тобто побудова потужної ісламської держави, міжнародного ісламського співтовариства. Ця мета відповідає деяким ідеям зовнішньополітичних доктрин Турецької Республіки неоосманізму та неопантюркізму, в основі яких лежить завдання створення політичного та економічного мусульманського об'єднання альтернативного Європейському Союзу.

Тероризм – ще одна загроза в регіоні, яка зростає з кожним роком. За останній час кількість терористичних актів, вчинених, передусім, представниками опозиційних сил, значно збільшилася, що прямо пропорційно залежить від внутрішньополітичної ситуації та її стабільності чи нестабільності в таких країнах, як Сирія, Єгипет та ряду інших. Отже, чим більший рівень нестабільності в країні, тим частіше представники опозиційних сил вдаються до терору та насильства задля досягнення власних

цілей. Хвиля революційних подій в Близькосхідному регіоні стала причиною активізації організацій терористичного спрямування в країнах Західної Європи, на теренах якої діє приблизно 312 терористичних організацій, тоді, як на Близькому Сході – 283, і це не беручи в розрахунок країни Північної Африки [188, с.65-68]. Значним поштовхом до зростання терористичної активності у світі за останні декілька років стала поява нового державного утворення ІДІЛ, бойовики якого так само, як і члени угруповань за створення Курдської держави, використовують терористичні акти в Європі задля привернення уваги Заходу до свого існування та до тих проблемних питань, з якими вони зіштовхнулися на шляху до здобуття своєї державності. Цілком можливо, що вже найближчим часом кількість терактів, вчинених націоналістичними організаціями, буде збільшуватися, а сам терористичний акт буде використовуватися задля примушення влади діяти в інтересах тієї чи іншої організації як єдино правильний метод психологічного тиску на суспільство.

Розвиток безпекової ситуації в Близькосхідному регіоні в подальшому буде залежати не лише від рівня стабільності політичної ситуації в країнах регіону та здатності її підтримки ними, але і від перерозподілу сфер впливу в регіоні, зацікавленими в його ресурсах потужними геополітичними акторами міжнародних відносин. Одним із підтверджень подальшого загострення внутрішньополітичної ситуації в країнах регіону може стати збільшення кількості націоналістично налаштованих опозиційних сил в них, що в подальшому цілком ймовірно може призвести до стрімкої ескалації боротьби за владу між кланами і як результат до виходу експорту сировини з під контролю. Таким станом речей зможуть скористатися Західні країни, які шляхом військової інтервенції, прикриваючись бажанням стабілізувати ситуацію в країнах та боротьбою з тероризмом, спробують взяти під тотальний контроль видобуток нафти та інших корисних копалин в таких регіонах, як Близький Схід та Північ Африки. Але при такому розвитку подій Вашингтон та його союзники в Західній Європі будуть вимушені рахуватися

із новими стратегіями Росії та Китаю на Близькому Сході та із позиціями ситуативного військово-стратегічного альянсу Турецької Республіки і Ісламської Республіки Іран, який з часом може перетворитися на вагомий центр гарантування миру та безпеки в регіоні, відкритий для всіх мусульманських країн [236].

Такий розвиток подій та ідеї створення євразійського співтовариства відповідають інтересам країн-членів ЄС, керівництво якого переконане в тому, що регіональна інтеграція Туреччини повпливає на євроінтеграційні прагнення країни та значно їх знівелює. Водночас Брюссель не бере в розрахунок той факт, що в основі можливого союзу Анкари та Тегерану із великою долею вірогідності буде лежати, передусім, не економічна чи політична, а військово-стратегічна складова, що в подальшому може призвести до значного зміцнення Близькосхідного регіону як окремого регіонального комплексу безпеки і як результат до закріплення чітко визначених зон по контролю над енергоресурсами та сфер геополітичної відповідальності.

Роль Туреччини в якості регіонального лідера в забезпеченні безпеки на Близькому Сході є досить великою, адже від розстановки сил та від формату ведення зовнішньої політики в регіоні, таких потужних в економічно та політичному плані країн, як Турецька Республіка та Іран, залежить вся регіональна система безпеки.

Позиція та дії Анкари на рівні забезпечення національної безпеки країни прописані в стратегії національної безпеки Турецької Республіки, яку ще називають секретною конституцією або ж «Червоною книгою», і яка погоджується кожні 5 років. Останні зміни, які були внесені до документу в жовтні 2010 р., були покликані змінити підхід до розуміння поняття національної безпеки, а також врахувати зміни та трансформації зовнішньополітичної безпекової стратегії країни.

Тоді одними із головних завдань стратегії були визначені:

- 1) Підтримання статусу центру сили та рівноваги в регіоні;

2) Створення та гарантування регіональної зони миру, безпеки та стабільності;

3) Участь в забезпеченні миру та безпеки поза межами регіону;

4) Активна участь в процесах формування спільного бачення загроз регіональній безпеці та подальшого відображення спільних дій по протистоянню цим загрозам в країнах окресленого регіону у відповідних нормативно-правових документах;

5) Реалізація зовнішньополітичної стратегії країни, спрямованої на співпрацю, зближення та розвиток добросусідських взаємовідносин з регіональними країнами.

Водночас у вищезгаданому документі, регіоном вважаються простори, які оточують країну, а саме Близький Схід, Середній Схід, Балкани, Кавказ, Центральна Азія, а також найближче зовнішнє середовище Туреччини – її сусіди [188, с. 88-92].

Події «арабської весни» 2011 року можуть виступати своєрідною перевіркою спроможності безпекової та зовнішньополітичної доктрини Туреччини реагувати на зміну геополітичної ситуації в регіоні. Потрібно також враховувати, що подальша доля зовнішньополітичних прагнень Турецької Республіки на пряму залежатиме від здатності країни впливати на вирішення конфліктних ситуацій саме дипломатичними методами та здатність країни посприяти трансформації політичних режимів в країнах арабського світу за турецьким зразком.

З самого початку революційних подій «арабської весни» всі дії Анкари базувалися на принципах мирного вирішення конфліктів із застосуванням міжнародно-правових норм, а керівництво країни закликала як регіональні країни, охоплені революціями, так і міжнародних акторів до вирішення усіх спірних питань дипломатичними методами [236].

Також потрібно відмітити, що Турецька Республіка заздалегідь попереджала політичні режими більшості країн про можливі соціальні революції і про необхідність проведення реформ задля їх попередження, тому

для Анкари вони однозначно не були чимось спонтанним і неочікуваним. А активна участь країни в регіональній політиці на Близькому Сході під час революційних подій говорить про активізацію процесу імплементації геополітичної доктрини неоосманізму в зовнішній політиці Туреччини, в регіоні, який ще в минулому столітті був складовою частиною Оманської імперії. У зв'язку із цим, як однією із складових цього процесу, на Турецьку Республіку лягають також обов'язки по підтримці та гарантуванню безпеки та стабільності не лише задля збереження територіальної цілісності країни, але і задля закріплення відповідального статусу регіонального лідера.

Турецька Республіка з часом все більше долучається до вирішення та врегулювання регіональних безпекових питань, що напряму пов'язано із високим рівнем нестабільності та постійним зростанням загрози територіальній цілісності країни з боку бойовиків ІДІЛ, Сирії, РПК. За останні декілька років Анкара робила все задля зміцнення та розвитку своїх збройних сил, що полягало в проведенні ряду реформ та модернізації озброєнь. Військові країни не лише щороку підвищували свою кваліфікацію в рамках спільних навчань з військами країн-членів НАТО, але і отримували нові типи озброєнь та сучасну військову техніку.

Станом на 2012 рік чисельність збройних сил Туреччини налічувала приблизно 700 тис. осіб, і як результат армія країни посідала 2-ге місце за США в НАТО і 6-те місце в світі. Раніше до однієї із основних проблем турецької армії можна було віднести низький рівень та недостатню кількість модернізованих озброєнь та техніки. Але за останні декілька років ситуація докорінно змінилася за рахунок проведення закупівлі та імпорту сучасних технологічних видів озброєння та техніки зі США та Ізраїлю. При цьому потрібно відмітити, що Анкара не була цілком зацікавлена в переозброєнні та модернізації своєї армії за рахунок імпорту іноземних озброєнь. На першому місці для країни був і залишається розвиток власного ВПК. Так, в 2012 році Міністерство оборони Турецької Республіки представило плани щодо розвитку військово-промислового комплексу країни до 2016 року, згідно яких

до кінця 2016 року Туреччина повинна увійти в десятку країн з високим рівнем розвитку національної оборонної промисловості.

У рамках реалізації положень вищезгаданого плану Туреччина активно розробляла безпілотний літак «АНКА», який був запущений у виробництво в 2013 році. В тому ж 2013 році розпочалося виробництво власного гелікоптера Т-129, а у 2012 році Туреччина запустила із Китаю в космос власний супутник під назвою «Гектюрк-2», завдання якого полягає в забезпеченні збройних сил Турецької Республіки даними та зображенням із усього світу. В кінці 2012 року на виставці озброєння, яка проходила у Вашингтоні, Туреччина показала нову ракету власного виробництва – «Джиро», відмінною рисою якої є лазерна головка самонаведення, аналогів якої практично не було у світі. А вже в листопаді 2012 року компанія «Отокар» вперше показала бойовий танк, який був повністю спроектований та зібраний на території Туреччини. До його основних особливостей можна віднести здатність ефективно вражати навіть рухомі цілі, а також високий рівень захисту екіпажу від хімічної, біологічно та ядерної зброї.

При цьому, незважаючи на значні досягнення ВПК Турецької Республіки, НАТО все ще продовжує відігравати значну роль в модернізації турецьких ЗС. На цей час на озброєнні армії Турецької Республіки все ще знаходяться винищувачі Ф-16, гелікоптери виробництва корпорації «Сікорські Ейркрафт», а також розміщені на турецько-сирійському кордоні зенітно-ракетні комплекси НАТО «Петріот».

За останні декілька років керівництвом країни досить активно проводиться політика по зменшенню впливу військових на внутрішньополітичне та міжнародне життя країни. За умови збереження таких тенденцій можливість турецьких військових брати участь в політичному житті країни та внутрішньополітичних процесах буде повністю знівельована. Водночас із великою долею вірогідності буде продовжуватися процес модернізації збройних сил країни як за рахунок розвитку власного військово-промислового комплексу, так і за допомогою НАТО, а військові Туреччини

будуть все частіше долучатися до миротворчих та бойових операцій як в регіоні, так і поза його межами [37].

Активне збільшення фінансування та розвиток ВПК країни буде давати підстави ще впевненіше говорити про те, що Анкара вже з моменту подій «арабської весни» почала поступово відходити від принципів «мирного співіснування із сусідніми державами», «нульових проблем», «не втручання у внутрішні справи інших країн». Однозначно активне чергове «повернення» Анкари на Близький Схід та закріплення статусу регіонального лідера передбачало те, що країна в майбутньому буде претендувати на статус гаранта безпеки та стабільності та задля поширення свого впливу в регіоні буде робити все можливе, щоб створити навколо себе так зване коло безпеки із країн, які можуть об'єднатися у військово-політичний союз, і підтримувати стабільність не лише в регіоні Близького Сходу, але і в сусідніх регіонах на противагу НАТО. У зв'язку із цим, з одного боку, розвиток ВПК Туреччини є, безумовно, складовою цього процесу і яскравим підтвердженням таких прагнень і готовності керівництва країни до відповідальності, а з іншого, - покликаний посилити безпеку країни та гарантувати територіальну цілісність в одному із найнапруженіших та нестабільних регіонів світу.

Задля більш ефективного гарантування миру та безпеки в регіоні та збільшення власної ваги у цьому процесі Анкара розпочала співробітництво у військовій сфері із рядом сусідніх країн та поширила свою присутність у сусідніх регіонах. Анкара зовсім нещодавно підписала угоду із Катаром про будівництво своєї військової бази на території останнього. Слід відмітити, що це все відбувається на фоні погіршення відносин Саудівської Аравії та Катару. На майбутній військовій базі Туреччина зможе розмістити як повітряний, так і морський флот. Отже, Турецька Республіка отримає в своє розпорядження місце для військового базування на узбережжі Перської затоки, де вже є кілька баз Сполучених Штатів Америки. За рахунок цього Туреччина стане однією з тих держав, які безпосередньо регулюють та мають доступ до механізмів системи безпеки в регіоні Перської затоки. Навіть більше, Анкара зможе в

подальшому використати це як плацдарм до розширення меж своєї присутності та впливу не лише в Близькосхідному, але і в сусідніх регіонах. У майбутньому цей форпост забезпечить збройним силам Туреччини участь в можливих військових операціях в Червоному морі, Північній Африці і безпосередньо у Перській затоці. Отже, вперше з 1950 року морський флот Туреччини отримає доступ до тихоокеанських вод.

Необхідно відзначити, що будівництво турецької військової бази в Катарі, можливо, буде вороже сприйнято з боку Ірану, який може сприйняти її як крок до надання підтримки Анкарою коаліції арабських країн. З іншого боку, такі дії Анкари можна трактувати не як ворожі, а розцінювати в контексті відносин Ірану із Заходом і членами РСАДПЗ, адже в плані приєднання до дипломатії та реалізації політики, націленої на відновлення довіри, наявність військової бази Туреччини в Катарі не може завдати шкоди інтересам Ірану.

Варто зауважити, що району Перської затоки так само, як і Близькому Сходу потрібна впорядкована і всеохоплююча система безпеки, в якій би в довгостроковій перспективі не брали участь збройні сили нерегіональних держав і яка ґрунтувалася б на тісній співпраці прибережних країн. Нинішній режим Перської затоки базується на балансі сил, проте історичний досвід показує, що подібна ситуація є неефективною для збереження безпеки і стабільності в регіоні. Даний режим ґрунтується на логіці гри з нульовим кінцевим рахунком, в якій після виграшу відразу слідує поразка, і в ньому акцентується увага лише на відносне збільшення внутрішньої могутності. Діючи в цьому режимі країни скептично ставляться один до одного, бажаючи зміцнити власні сили і послабити противника [104].

Зовнішньополітичний вектор Турецької Республіки стосовно регіональних безпекових питань останнім часом все активніше вибудовується та розвивається в напрямку ослаблення позицій НАТО, США та країн ЄС в Близькосхідному регіоні та на Середньому Сході. Основною метою та геополітичною ціллю Анкари є зараз встановлення власного контролю над

територією так званого Великого Близького Сходу, що іде в розріз зі стратегією Альянсу та інтересами Вашингтону [236].

З іншого боку, значно впливають на формування регіональної безпекової політики Анкари військовий конфлікт в Сирії, активізація бойовиків новоствореного об'єднання ІДІЛ та військових угруповань курдів, які активно діють на території Іраку та Сирії, а також військова присутність Російської Федерації на Близькому Сході та підтримка Москвою Башара Асада. Відповідно до умов, коли Росія продовжує розширювати свою сферу впливу на Близькому Сході та в Європі, а загальна боротьба з ІДІЛ досі триває, саме тому, з іншого боку, досить важливим для безпеки в світі все ще залишається співпраця між США і Туреччиною в питаннях забезпечення безпеки останньої в регіоні.

Майбутнє Близького Сходу і Європи постійно змінюється, і відносини між Туреччиною і США продовжують залишатися вагомим чинником для безпеки в регіоні та ключем до вирішення місцевих кризових ситуацій. Конфлікти в Сирії та Іраку стали проблемою безпеки на міжнародному рівні. Вірменія, в якій знаходяться дві російські бази, продовжує втягуватися в російську сферу впливу, а це, зі свого боку, заважає примиренню між сусідніми країнами. Туреччина протягом тривалого часу була важливим союзником США в регіоні в питаннях протидії тероризму і боротьби з екстремізмом. Крім того, нещодавно Туреччина стала однією з небагатьох країн у регіоні, яка прийняла сотні тисяч сирійських біженців, і допомогла багатьом людям, незважаючи на їх расову, релігійну або етнічну приналежність.

Також членство Туреччини в НАТО має вкрай серйозне значення для військової могутності Альянсу на Близькому Сході та для зміцнення позицій Анкари в безпекових регіональних питаннях. Туреччина зголосилася стати однією з провідних країн серед сил швидкого реагування НАТО, складовою частиною «серця стратегії НАТО з протидії загрозам». Провідна роль Туреччини в структурі сил реагування Альянсу і її досвід проведення операцій

елітних сил в конфліктах малої інтенсивності мають найважливіше значення для НАТО.

З одного боку, допомагаючи запобігти можливим загрозам з боку Росії, Туреччина постає життєво важливою державою для оборонної структури НАТО. Тому цілком можливо, що США і Туреччина вже в найближчому майбутньому співпрацюватимуть ще тісніше, ніж досі, в рамках боротьби з ІД і тероризмом, із значним збільшення ролі та місця саме Турецької Республіки як вагомого регіонального гравця [97]. Але, з іншого боку, такий стан речей та велика зацікавленість, передусім, Вашингтону в співробітництві з Анкарою обумовлені ще й тим, що Турецька Республіка почала все активніше «збільшувати свою присутність» в регіоні; значно зміцнила свої позиції регіонального лідера; з кожним днем працює над закріпленням свого авторитету в регіоні, використовуючи дипломатію маневрування, участь в регіональних організаціях, які не лише об'єднують країни Близького Сходу, але і країни мусульманського світу в цілому, розвиваючи двосторонні відносини із рядом країн та в силу нинішньої безпекової ситуації, яка складається на Близькому Сході та на кордонах Туреччини; країна все активніше рухається по шляху, який веде до перетворення її в регіональний центр сили, який би міг об'єднати країни регіону, вирішити конфліктні питання та бути основою для гарантування миру, безпеки та стабільності в Близькосхідному регіоні.

Висновки до підрозділу. Ще декілька років тому країни Близького Сходу переживали період внутрішньополітичної нестабільності, пов'язаний із масовим незадоволенням населення країн регіону їх політичними режимами. Свідченням цьому є події кінця 2010 - початку 2011 рр., які ввійшли в історію як «революційна арабська весна». В деяких країнах ситуацію, розпалену революційними настроями, не вдається стабілізувати і зараз, особливо це стосується сирійського конфлікту. Події «арабської весни» стали причиною формування ряду нових утворень, які ведуть війну за свою незалежність та привертають увагу до своїх проблем шляхом вчинення терористичних актів не

лише в країнах регіону, але і поза його межами. Все це свідчить про те, що окремі країни та регіон в цілому потребують швидких та якісних змін, які пов'язані з переосмисленням ролі деяких держав в останньому. Прикладом та провідником таких змін може бути саме Турецька Республіка.

Зайнявши місце регіонального лідера, Туреччина як потужна в економічному та політичному плані держава значно впливає не лише на політичну, але і на безпекову ситуацію в регіоні. Країна, розуміючи особливості ісламської культури, вбачає вирішення будь-яких проблем та конфліктів лише дипломатичними, мирними шляхами, але, як показує практика останніх декількох років, – це не завжди досить дієвий метод, і інколи країна все-таки вдається до силових методів вирішення проблем, особливо, якщо небезпека виникає поблизу її кордонів і загрожує державній цілісності.

Турецька Республіка на цей час знаходиться в центрі уваги на Близькому Сході у зв'язку із подіями в Сирії, участю військ РФ у конфлікті, діяльністю ІДІЛ, а також з часом перетворюється на повноцінного гаранта безпеки та стабільності на Близькому Сході. Продовження співробітництва Анкари з Ісламською Республікою Іран в торгово-економічній, політичній та військовій сферах навіть більше може призвести вже в найближчому майбутньому до створення нової регіональної системи безпеки, в основі якої буде лежати саме Турецька Республіка. Такий альянс зможе стабілізувати ситуацію на Близькому Сході, ефективно реагувати на всі виклики та загрози, які можуть виникнути в регіоні, а також сприятиме вирішенню та розв'язанню ряду регіональних конфліктів. Водночас Турецька Республіка ще певний час буде використовувати своє членство в НАТО та військове співробітництво зі США задля гарантування власної безпеки та підтримки при самостійному вирішенні тих чи інших регіональних безпекових питань, а також для досягнення поставлених цілей по створенню системи регіональної безпеки на Близькому Сході. Отже, зміна геополітичної ситуації на Близькому Сході, який останнім часом вкрай обтяжений безпековими викликами як в частині класичної

військової безпеки (захист суверенітету і територіальної цілісності), так і в частині “твердої безпеки” у вигляді “нових викликів” (створення ІДІЛ, військовий конфлікт в Сирії, посилення активності РПК та ін.), сприяє зростанню ролі Туреччини як гаранта регіонального миру та безпеки.

Розділ IV. Відносини Турецької Республіки з ключовими країнами регіону

4.1. Напрями співробітництва Туреччини з Ісламською Республікою Іран

Зовнішня політика Туреччини все більше зосереджується на актуальних проблемах Близького Сходу. Сучасна зовнішньополітична стратегія країни переважно визначається як практика пантюркізму та неоосманізму, при яких багаті на енергоносії сусідні регіони та колишні підвладні імперії території стають для Туреччини альтернативою невдач на шляху до євроінтеграції. Туреччина активізувала і налагодила політичний діалог практично з усіма країнами ісламського світу, претендуючи на роль регіонального лідера ісламського Сходу. Зовнішня політика Туреччини стала більш акцентованою, прагматичною та зваженою і по відношенню до її традиційних конкурентних країн, зокрема, Ірану. Досить часто відзначається загострення боротьби і посиленні суперництва між двома центрами сили за гегемонію в регіоні арабського світу, Центральної Азії і Кавказу.

Однак відносини між цими країнами є більш складними і мають як елементи традиційної конкуренції, так і тісного співробітництва. В умовах досить тривалої нещодавньої економічної блокади Західним світом через ядерну програму Ірану, незважаючи на проголошені санкції, Туреччина продовжувала поглиблювати економічні зв'язки з цією країною і не припиняла захищати її на міжнародній арені. На ту пору Іран вітає намагання Туреччини приєднатися до Європейського співтовариства. За останні декілька років Туреччина все менше вважається представником інтересів Заходу у регіоні та проводить власний зовнішньополітичний курс. Для такої ситуації існують досить суттєві передумови, які і впливають на традиційні та ситуативні відносини обох акторів, які з великою ймовірністю дозволяють говорити про

зближення Туреччини та Ірану в умовах одночасного посилення їх впливу на регіональному рівні.

Іран як потужна, економічно розвинена країна має неабиякий інтерес для Туреччини. Протягом останніх десяти років можна було спостерігати поліпшення їх взаємовідносин. Міжнародні санкції щодо Ірану не позначились на ірано-турецьких відносинах, до того ж між країнами спостерігалось не тільки зростання торговельно-економічної співпраці, а й поступальний розвиток політичних взаємозв'язків. Сторони регулярно проводили спільні міжурядові й міжпарламентські консультації з найважливіших питань міжнародних відносин, які носили системний характер. На іранську політику Анкари впливали і продовжують впливати ряд факторів: міжнародна система, або ставлення до Ірану решти глобальних гравців світової політики; регіональні проблеми і конфлікти; економічний потенціал, а також природні та географічні ресурси, які обумовлюють особливості їх геополітичного співробітництва чи протистояння. До їх числа входять як двосторонні контакти, так і одновекторні інтереси в тих чи інших регіонах, переважно у країнах Близького Сходу і Центральної Азії, зокрема, це газові питання, іранська ядерна програма, регіональні конфлікти, протидія тероризму тощо.

Правляча еліта Туреччини приділяє особливу увагу відносинам з Іраном. Даний факт, з точки зору російського дослідника А. Сулейманова, можна пояснити двояко [240]. По-перше, виходячи з концепції колишнього міністра закордонних справ та прем'єр-міністра країни А. Давутоглу, турецька дипломатія прагне звести до нуля проблеми з найближчими державами регіону, вирішуючи їх шляхом багатостороннього діалогу. З іншого боку, це робиться з метою створення навколо себе поясу лояльних держав, щодо яких Анкара виступає в якості посередника у вирішенні важливих регіональних проблем в контексті ядерної програми Ірану, конфлікту навколо Нагірного Карабаху і арабо-ізраїльського протистояння.

Власне Ісламська Республіка Іран – друга за економічним потенціалом у Близькосхідному регіоні після Саудівської Аравії. Основний її прибуток

складає експорт нафти і газу. В Ірані зосереджено 18% світових запасів газу (130 трлн кубометрів), що дозволяє йому утримувати велику армію та проводити доволі впевнену та амбіційну зовнішню політику, зокрема, утримуючи багаторічну відкриту конфронтацію зі США, яка після заняття санкцій проти Тегерану вже найближчим часом цілком можливо буде слабшати. Претензії Тегерану на лідерство, що спираються на потужний військовий, економічний та ідеологічний потенціал, роблять ІРІ важливим актором міжнародних відносин. Однак, його тривала міжнародна ізоляція значною мірою стримувала його активність. Але вже зараз, після того, як 16 січня 2016 року з країни були зняті всі міжнародні санкції, активність Ірану значно зросла не лише в регіоні, але і на міжнародній арені в цілому.

Іран веде самостійну зовнішньополітичну гру, протистоїть західним країнам, конкуруючи з Туреччиною й Пакистаном та намагаючись не загострювати взаємин з Російською Федерацією. З моменту здобуття країнами Центральної Азії незалежності Тегеран досить активно проводить послідовну політику у їх напрямку. Крім того, Іран є серйозним гравцем, який впливає на цілий ряд країн арабського світу. Зокрема він розвиває економічне і політичне співробітництво зі своїм північним сусідом Туркменістаном, має неабиякий вплив на етнічно й культурно споріднений з ним Таджикистан, підтримує таджицько-узбецьку антиталібську коаліцію в Афганістані, правлячий режим Б. Асада у Сирії. Проте іранська політика у більшості регіонів розвивалася до нещодавнього часу у досить складних умовах, враховуючи блокаду економічної діяльності країни найбільшими акторами світової політики - США, НАТО і ЄС, які мають складну історію взаємин з Іраном.

За твердженням А. Давутоглу, схожі геополітичні особливості Туреччини та Ірану сприяють збереженню між ними взаємозалежних відносин, які в сукупності дають великі можливості впливати на глобальне регулювання. З одного боку, це можливість утворення єдиного економічного простору між цими країнами, що дозволить збільшити їх потенціал щодо решти країн регіону, з іншого – потенціал для утримання контролю за

процесами у Близькосхідному регіоні. Їх геополітичні позиції являють собою важливі стратегічні активи для обох сторін. За висловлюванням А. Кескіна, Іран дозволяє Туреччині досягати Центральної Азії по суші, Туреччина відіграє роль шлюзу для Ірану до Європи [29]. Якщо Туреччина є для країн Близькосхідного регіону провідником інтересів на Заході, то Іран служить для них «вікном» в Азію [163]. Дійсно, з точки зору сухопутного простору, Туреччина межує з Балканами, а Іран забезпечує доступ до Центральної Азії, Афганістану та Індії, що дозволяє країнам здійснювати значний вплив на ці регіони.

Загалом турецько-іранські відносини характеризуються взаємозалежністю, одним із основних аспектів якої виступає тісна економічна співпраця. Між сторонами активно розвивається торговельно-економічне співробітництво. Іран входить в десятку найбільших торгових партнерів Туреччини. Обсяг товарообігу ще в 2011 році перевищив 15 млрд дол. Іран експортує до Туреччини насамперед сиру нафту та природний газ і вивозить в основному машини, промислове обладнання, тютюн, продукцію чорної металургії. У 2010 році на частку Ірану приходилось 4% від загального обсягу турецького імпорту (7 місце) і 2,7% - турецького експорту (10 місце) [199]. Наразі Туреччина входить до числа провідних торгових партнерів Ірану: у 2009 році Туреччина займала п'яте місце в іранському експорті (4,4%), поступаючись таким державам, як Китай, Японія, Індія, Південна Корея, і восьме місце в іранському імпорті (3,6%) [228]. Крім цього, у іранському календарному 2015 році (рік в Ірані починається з 21 березня) Іран імпортував з Туреччини товарів на 3,822 млрд дол. За обсягом продукції, що імпортується в Іран, Туреччина знаходиться вже на четвертому місці. За цей період ненафтовий експорт Ірану до Туреччини досяг 2,15 млрд дола. США. На ту пору Іран щодня експортує до Туреччини близько 100 тис. барелів сирої нафти і 27 млн кубометрів газу. Крім цього, в 2015 році Туреччина імпортувала з Ірану 2,4 млрд кВт·год. електроенергії. У 2014 році товарообіг між Іраном і Туреччиною досяг 14 млрд дол. У 2000 році, наприклад, цей показник

становив 1 млрд дол., а вже в 2016 році офіційні особи двох країн заявляли, що в наступні роки ця цифра може досягти 30-35 млрд дол. [63].

Про активізацію й посилення двостороннього економічного співробітництва між Іраном та Туреччиною на сучасному етапі розвитку свідчить також той факт, що 19 березня 2016 року міністр закордонних справ Ірану Мохаммад Джавад Заріф прибув до Стамбула, щоб на зустрічі із президентом Туреччини Реджепом Ердоганом, тодішнім прем'єр-міністром Ахметом Давутоглу та міністром закордонних справ Мевлутом Кавусоглу обговорити економічну співпрацю, відносини між двома країнами, а також ситуацію в регіоні та на міжнародній арені. Це все відбувалося, незважаючи на те, що Іран і Туреччина перебувають по різні боки військового конфлікту в Сирії і Ємені, проте їх економічна взаємозалежність підтримує рівновагу у відносинах між країнами [62].

Водночас турецьке керівництво зорієнтоване на реалізацію спільних з Іраном масштабних економічних проектів довгострокового характеру, перш за все, в нафтогазовій сфері. Іран є другим за величиною (після Росії) постачальником природного газу до Туреччини, частка якого в загальному обсязі турецького імпорту газу становить понад 20%. Турецький ринок експорту газу для Ірану зараз залишається найбільшим. Проблема постачання енергоносіїв для Туреччини стає дуже важливою, оскільки нині вона імпортує близько 90% нафти і практично 100% природного газу, більше половини якого - з Росії. Крім цього, Анкара щодня імпортує близько 200 тис. барелів пального, що становить 7% від усього експорту іранської нафти. Іран забезпечує 30% внутрішніх потреб Туреччини в нафті, щорічно імпортується 8 млн т. Ведеться також робота над створенням трансрегіональних транспортних коридорів, які з'єднають включені до них держави міцними економічними та інфраструктурними зв'язками. Унікальне географічне положення дозволяє Туреччині відігравати роль сполучної ланки в проектах з транспортування іранських енергоресурсів на європейські ринки.

Туреччина та Іран розглядають питання про відродження «Великого шовкового шляху» у формі залізничного сполучення, яке зв'яже Східну Азію на першому етапі з Іраном і Туреччиною, а згодом - з Європою. Такий транспортний коридор означатиме нові можливості для економічного і політичного розвитку регіонів. Відновлення «Великого шовкового шляху» навіть на рівні окремих сегментів даного маршруту, що з'єднують сусідні держави, сприятиме інтенсифікації двосторонніх зв'язків та розвитку торговельних комунікацій.

Протягом найближчих років, як вже зазначалося вище, Тегеран і Анкара планують довести обсяг взаємної торгівлі до 30 млрд дол. Для порівняння можна відзначити, що подібний масштаб торгового співробітництва характерний лише для торгівлі Ірану з Китаєм і в десять разів перевищує показники торгово-економічного співробітництва з Росією, досягнуті в 2013 році [151]. Саме по цій причині Туреччині було досить складно йти назустріч США у питанні про блокування Ірану в той час, коли останній перебував під дією санкцій, оскільки це могло негативно вплинути на економіку самої ТР. Крім цього, саме з цих міркувань Туреччина також не могла погодитися на будь-яку участь у можливих військових операціях проти Ірану.

З іншого боку, парадокс відносин по лінії Анкара-Тегеран полягає ще й в тому, що, незважаючи на тісні економічні взаємовідносини між країнами, між ними існує суперництво за регіональне лідерство на політичному рівні. Так, закономірністю турецько-іранських відносин виступає наявність геополітичного протиборства між цими державами як на Близькому Сході, так і в Закавказзі та Центральній Азії. Обидві країни відкрито заявляють про своє прагнення стати регіональним лідером у цих регіонах. Дана закономірність обумовлена географічними, природними, історичними та етнічними особливостями двох народів. Серед мусульманських держав лише ці два регіональні центри сили - Туреччина та Іран – ведуть одночасну боротьбу за арабський світ, Центральну Азію і Кавказ. Базою для такої боротьби

виступають тісні культурні, політичні та економічні зв'язки з територіальними утвореннями, над якими в свій час вони мали протекторат.

Складність полягає у тому, що Анкара і Тегеран пропонують державам регіону не тільки різні форми взаємодії і співпраці, а й різні моделі розвитку, в яких турецька ісламська демократія протистоїть іранській концепції мусульманського суспільства. Як відзначає український політолог П. Варбанець, ці два полюси складають, з одного боку, традиціоналістський полюс з бінарним ядром, що включає Іран і Саудівську Аравію, які виступають у ролі джерела політизованого ісламу з відповідними стереотипами реорганізації соціально-державних систем країн регіону, а також відповідно до норм шариату їх уніфікації; з іншого – це світський полюс, ядро якого становить Туреччина як центр трансформації суспільних і державних основ країн регіону на громадських засадах з орієнтацією на поступову демократизацію та лібералізацію політичних режимів [153].

На думку Н. Мамедової, можна виокремити 7 чинників суперництва між двома країнами в контексті їх намірів розвиватися в напрямку регіонального лідерства: 1) обидві країни намагаються утвердитися в арабських країнах, які переживають або пережили потрясіння, ці країни неоднозначні за важливістю для Туреччини та Ірану; 2) різний підхід Туреччини та Ірану щодо позиції по Сирії; 3) відмінності в моделях розвитку, перш за все, в політичній системі; 4) конфесійні протиріччя; 5) національні відмінності; 6) різниця в економічних моделях; 7) виняткова для мусульманських країн орієнтація Туреччини на Захід [199].

Однак, на відміну від політики 90-х, регіональні інтереси між двома гравцями вже диференційовані та вступають у протиріччя значно рідше. Стратегії Туреччини стають з кожним днем все більше зміщені до Близького Сходу та Північної Африки, для Ірану найбільш актуальним залишається афгано-пакистанський напрямок, а також зона Перської затоки [220]. Обидві країни намагаються утвердитися в арабському світі, але гострота суперництва згладжується різницею ступеня важливості окремих арабських країн для

Туреччини та Ірану. Найбільш суперечливими регіонами для встановлення пріоритетного впливу залишаються Єгипет та Сирія.

За прогнозами аналітиків, у випадку зміщення полюсів сили у регіоні, або виникнення нових масштабних конфліктів може відбутися суттєве зростання позицій Туреччини та Ірану на Близькому Сході, а також це погіршить їх відносини в контексті протиборства за встановлення сфер впливу в арабському світі. Але знову ж таки, на думку М. Бобкина, після того, як відносин Ірану і Заходу поступово нормалізуються у зв'язку із зняттям санкцій проти Тегерану, статус останнього в регіональних процесах може також серйозно підвищитися, ознаки цього вже помітні, а Туреччина цілком може втратити своє значення регіонального лідера [153]. У такому разі проект Анкари з планами розширення свого впливу на арабський світ може зазнати невдачі.

Проте в контексті регіональної політики, знаходячись у межах рівноваги, Туреччина та Іран, по суті, взаємодоповнюють один одного, і їх співпраця при збереженні елементів конкуренції відповідає інтересам країн Центральної Азії, Кавказу та Близького Сходу. Варто тільки згадати визначення суті «арабської весни»: якщо для Анкари – це народні рухи, процес переходу від деспотичних режимів до демократії, то Тегеран розцінює ці перевороти як ісламську революцію. Але обидва актори мають спільні погляди щодо регіональної стабілізації і напрямку його поступу. Тому для збереження внутрішньої розстановки сил у Афро-Євразійському і Близькосхідному регіоні розвиток турецько-іранського співробітництва виступає важливою складовою.

Зараз турецько-іранські відносини перебувають на досить високому рівні контактів та можуть охарактеризуватися високою динамікою змін. Велике значення у визначенні зовнішньополітичної лінії цих країн мало багаторічне суперництво між ними за лідируючу роль в регіоні після розпаду біполярної системи. На думку Г. Аймана, однією з особливостей турецько-іранських відносин є елемент стабільності, який він окреслює для цих двох

країн як «можливість ведення політично незалежної діяльності та наявність територіальної цілісності двох країн без боротьби за співіснування військовими методами» [116]. В останні роки ці відносини нормалізувалися, що пов'язано зі зміною і помітним зближенням їхніх позицій з низки питань.

Як відзначає Абдулла Каракас, Туреччина змінила свою позицію щодо Ірану після 11 вересня 2001 року [122, с. 54]. Події, що призвели до вторгнення США до Іраку в 2003 році, сприяли вступу до нової фази відносин Туреччини та Ірану як поміркованих акторів регіону. Побоювання з приводу можливих наслідків подій в Іраку викликали єднання позицій двох країн відносно регіональних політичних питань. Крім цього, вони частково втратили свої позиції щодо регіонального впливу, що стимулювало до перегляду їхніх стратегій у зв'язку з приходом до регіону нового гравця – США. Туреччина та Іран більше не могли маневрувати в регіоні без схвалення Сполучених Штатів.

Поступальний розвиток цих відносин продовжився в Туреччині з приходом до влади ПСР в 2002 році. За час перебування при владі партія домоглася значних успіхів у реалізації регіональної політики. Відносини з Іраном, основним конкурентом в боротьбі за регіональне лідерство, покращилися. Якщо в 1990-х роках Анкара і Тегеран перебували в стані ідеологічної війни (Іран активно втручався у внутрішні справи Туреччини, використовуючи політичний іслам і курдське питання, мали місце і прикордонні конфлікти), то в останні роки ситуація кардинально змінилася, так як Анкара напрацювала великий потенціал взаєморозуміння і довіри у відносинах з Тегераном.

Важливою з точки зору динаміки двосторонніх відносин є позиція Туреччини щодо ядерної програми Ірану. Анкара стабільно підтримувала принцип дипломатичного врегулювання проблеми, виступаючи проти режиму санкцій і роблячи посередницькі кроки, спрямовані на сприяння діалогу між Іраном і світовим співтовариством. Політичне та економічне зближення Туреччини з Іраном значно посилювало негативне ставлення турецького керівництва до можливості військового вирішення іранської проблеми [228, с.

29]. Виступаючи за без'ядерний Близький Схід, Туреччина визнавала право Ірану на розвиток мирної атомної енергетики і водночас закликала іранське керівництво не відмовлятися від конструктивного діалогу з країнами Заходу. Ні Іран, ні Туреччина не пішли на втрату торгово-економічного співробітництва під тиском американських санкцій, тим більше Анкара не підтримала нафтове ембарго Євросоюзу. Така позиція Туреччини, на думку Н. Джафарсой, пояснюється прагматичними міркуваннями [56]. Перетворення Ірану на ядерну державу додало б Туреччині стратегічної важливості в очах США та Ізраїлю. Це пояснюється тим, що саме Туреччина може стати головним і найбільш стабільним та надійним партнером для Заходу, який зможе так само продемонструвати себе і для Ірану та інших мусульманських країн у разі ескалації міжнародної напруги.

У військово-політичній сфері турецько-іранський діалог підкріплюється схожими поглядами Анкари і Тегерану щодо «курдського питання». Тегеран зайняв жорстку позицію відносно курдських бойовиків, пов'язаних з РПК, і терористів, які утримують гірську місцевість південно-східної Туреччини, що межує з Іраном та Іраком [163]. До дистанціювання від Заходу, зближення з Тегераном і до пошуку нових союзників на Сході, на думку С. Тарасова, Анкару штовхає незгода з американським проектом «Великого Близького Сходу», що передбачає фрагментацію багатьох держав регіону. У разі його реалізації не тільки різко зміниться співвідношення сил в регіоні, а й найгострішою проблемою можуть стати прикордонні конфлікти [84]. До зближувачих факторів можна віднести також антиізраїльські настрої Туреччини, які використовуються нею як тактичний хід, але можуть носити і довготривалий характер.

Одним із найбільш яскравих прикладів суперництва Ірану та Туреччини за регіональне лідерство стала їх позиція щодо Сирії. Тегеран беззастережно підтримує Дамаск, вважаючи його своїм найближчим союзником в регіоні, в той час, як Анкара входить в число найбільш рішучих противників режиму президента Башара Асада, надаючи свою територію для транзиту бойовиків,

що прямують до Сирії, і для базування різних угруповань сирійської опозиції. Водночас керівництво обох країн заявило, що їх позиція схожа в тому плані, що обидві виступають за якомога скоріше та максимально мирне вирішення даного конфлікту. Також потрібно враховувати той факт, що керівництво ІРІ буде підтримувати Асада до тих пір, доки матиме гарантії отримання своєї вигоди від цього.

Ще одним досить важливим фактором для зміцнення та подальшого розвитку ірано-турецьких взаємовідносин є саме вирішення питання щодо спільного руху до релігійної терпимості малотолерантних, але ключових для регіону країн, що, зі свого боку, може стати основою для зниження градусу релігійної конфронтації в регіоні. Президент Турецької Республіки Реджеп Ердоган заявив, що Захід хоче бачити «слабкий мусульманський світ», а саме тому Анкара і Тегеран повинні взяти на себе важку відповідальність у вирішенні регіональних криз. Тим самим президент Туреччини відправив США ще один сигнал про подальший курс країни на більш самостійну політику не лише в Близькосхідному регіоні, але і суміжних із ним регіонах.

Об'єднуючим фактором у відносинах між двома країнами стало проголошення 17 березня 2016 року сирійськими курдами, виключеними з переговорного процесу в Женеві, федерального округу в підконтрольних їм областях на півночі Сирії. Для Туреччини питання автономії або навіть незалежності курдів стоїть дуже гостро та іде своїм корінням в історію країни. З іншого боку, Ірану тяга курдів до свободи в будь-якому форматі потрібна не більше, ніж туркам: створення в межуючих державах декількох курдських автономій породжує небезпеку для територіальної цілісності ІРІ. Так саме США і Росія можуть не лише підтримувати подібні процеси, але і цілком імовірно сприятимуть їм, виходячи з різних міркувань (для американців курди - сильний союзник, який успішно веде боротьбу з ІДІЛ, а для Росії вони цінні тим, що являються загрозою для Туреччини та Ірану і можуть підірвати позиції обох країн в регіоні). Подібні тенденції та прогнози дуже сильно турбують Турецьку Республіку та Іран, і цілком являються великим стимулом до

зближення між країнами та об'єднання в боротьбі із такого роду потенційною загрозою.

Водночас на фоні посилення взаємодії між Анкарою та Тегераном за останній час значно погіршилися відносини Ірану із Росією, які зовсім нещодавно були єдині в позиції щодо Сирії і підтримували Башара Асада. Однією із причин такого погіршення може бути саме економічний чинник, адже Ісламська Республіка Іран після зняття міжнародних санкцій досить стрімко «вийшла» на зовнішні ринки, зокрема Європи, і продовжує залишатися непохитним в питанні нарощування видобутку нафти і завоюванні енергетичного ринку країн Європи, а це, зі свого боку, призведе до фінансових втрат з боку Кремля [68].

В контексті розгляду питання співробітництва між Іраном та Турецькою Республікою слід звернути також увагу на те, що Анкара на хвилі нещодавнього покращення відносин із Саудівською Аравією може цілком вірогідно стати посередником у пошуках виходу з глухого кута і зниження градусу в стосунках по лінії Ер-Ріяд - Тегеран.

Висновки до підрозділу. Взаємна зацікавленість Ірану та Туреччини в поглибленні двостороннього співробітництва переважає над факторами їх конкуренції щодо поширення регіонального впливу і тому матиме тенденцію до збереження тісних і взаємозалежних відносин. Баланс сил, встановлений між країнами, відіграватиме вирішальне значення в регіоні, що створює передумови до тактичного союзу двох країн в масштабі регіональної політики. Проте, на думку Дафні Маккерді, Анкара буде підтримувати союзницькі і добросусідські стосунки з країнами найближчого оточення лише до тієї міри, поки це не шкодитиме її власним інтересам та не підриватиме позицію Анкари на Близькому Сході, при цьому політика Туреччини має бути досить виваженою та продуманою, щоб намагання об'єднати країни Близького Сходу не призвели до розпалення ще більших конфліктів на його теренах [124, с.76-86].

Отже, відносини між двома провідними регіональними державами - Туреччиною та Іраном представляють собою зараз складний баланс елементів суперництва і співробітництва. Головним фактором суперництва є прагнення обох країн стати регіональним лідером. Дві потужні регіональні держави мають значний потенціал для відродження колишнього регіонального домінування. Найголовнішими напрямками для їх конкуренції наразі є країни арабського світу і Центральна Азія. Водночас тісна співпраця між країнами на двосторонньому рівні у політичному і торгово-економічному напрямках демонструє потенціал для порозуміння у питаннях боротьби за гегемонію. Туреччина та Іран мають значну економічну залежність і перспективи для її поглиблення, зокрема, у проектах з енергетичного сектору, які передбачають значну комерційну вигоду для обох сторін.

Порозуміння у зовнішній політиці двох країн продиктоване взаємним інтересом та спільними загрозами. Іранська зовнішня політика переживає нині складний час, тому Ісламській Республіці Іран терміново потрібні якщо не союзники, то хоча б позитивний нейтралітет якомога більшої кількості держав. Саме тоді Турецька Республіка намагається знайти у відносинах з ІРІ взаємоприйнятний баланс національних інтересів з огляду на їх тісні економічні зв'язки. За умови перебування при владі ПСР, взаємини Туреччини та Ірану залишатимуться на стабільно високому рівні і навіть будуть зміцнюватися та розвиватися в майбутньому. Націленість на розвиток фундаментальних економічних проектів довгострокового характеру, відстоювання на міжнародній арені власної позиції з комплексу питань на користь Ірану не виключатиме проведення країнами спільних маневрів на міжнародній арені. Так само як і не виключено створення на основі двостороннього співробітництва між країнами військового союзу, який лежатиме в основі нової регіональної системи безпеки.

4.2. Перспективи розвитку взаємовідносин Туреччини з Ізраїлем

За останнє десятиліття вплив Туреччини на Близькому Сході значно збільшився, а поступове, досі триваюче повернення країни на Схід та нарощування присутності в регіоні вважається однією із найвагоміших змін у її зовнішній політиці. Такий стан речей значно відрізняється від часів, коли при владі був М.К. Ататюрк та ще тривалий час після його смерті, за яких домінувала політика зменшення присутності Туреччини в регіоні та орієнтація на співробітництво з Європою та США.

Такий зовнішньополітичний вибір тодішнього керівництва Турецької Республіки призвів до того, що вже в середині 90-х років у Анкари були досить напружені стосунки із рядом сусідніх держав, а саме, із Вірменією, Іраном, Іраком, Сирією, Грецією та Болгарією. При цьому потрібно зазначити, що у Ізраїлю також були досить проблемні відносини, навіть на межі конфлікту, із такими країнами, як Сирія, Іран та Ірак. Такий стан речей сприяв розвитку співробітництва та значного зближення Анкари та Єрусалима, від якого Турецька Республіка отримувала нові важелі регіонального впливу та успішно використовувала його як аргумент під час дипломатичних суперечок із Сирією в 1998 році, які виникли на хвилі підтримки останньою РПК. Турецько-ізраїльське співробітництво було для Анкари досить важливим та вигідним, адже остання могла отримувати саме із Ізраїлю високотехнологічні озброєння, яких не мала майже жодна країна світу. Водночас загострення арабо-ізраїльського протистояння відобразалося на і без того непростих взаємовідносинах із країнами арабського світу та надавало турецько-ізраїльським відносинам специфічного відтінку [114, с. 59-73].

Зовнішня політика Турецької Республіки в регіоні Близького Сходу відчутно змінилася після приходу в 2002 році до влади в країні ПСР. З того моменту розпочалося покращення відносин Анкари із арабськими країнами та відбулося відчутне послаблення турецько-ізраїльського співробітництва. Але

попри це політичне керівництво Туреччини повністю не відмовлялося від підтримки та часткового розвитку ізраїльсько-турецьких відносин [91].

У 2003 році С. Шалом, ізраїльський міністр закордонних справ, здійснив візит до Турецької Республіки, який можна вважати першою спробою ізраїльської політичної еліти на шляху налагодження взаємовідносин та порозуміння з новим керівництвом турецької держави. Зі свого боку, очільник Міністерства закордонних справ Туреччини А. Гюль, скориставшись даним візитом, звернувся до адміністрації Джорджа Буша із проханням «не підтримувати тих, хто говорить про наміри США в найближчому майбутньому здійснити агресію проти Сирії чи Ірану». Даний заклик прозвучав саме тоді, коли Ізраїль проводив переговори зі Сполученими Штатами щодо розгляду останніми можливості одночасно з Іраком «зайнятися Ісламською Республікою Іран та Сирією».

Ще однією спробою закріпити політичне співробітництво та дати поштовх до розвитку стратегічного ізраїльсько-турецького союзу можна назвати візит президента Ізраїлю М. Кацава до Турецької Республіки, який відбувся в липні 2003 р. Під час обговорення взаємовідносин між країнами та ключових питань регіональної політики М. Кацава не забув звинуватити президента Сирії Б. Асада в «створенні проблем» та погіршенні сирійсько-ізраїльських відносин. Проте подібна критика у бік сирійського керівництва сприйнялася в Туреччині доволі стримано, адже вже тоді політичне керівництво Турецької Республіки вбачало значні перспективи та покладало надії на розвиток відносин із Дамаском, ведучи переговори про організацію візиту Б. Асада до Анкари [69].

З часом «негативний заряд» в турецько-ізраїльських відносинах поступово накопичувався. Одним із приводів для його розрядки стало визнання турецькою стороною перемоги радикального руху «ХАМАС» на парламентських виборах у Палестині (січень 2006 року) та приїзд до Туреччини його лідера Х. Машааля, що викликало негативну реакцію Єрусалиму. З цього приводу міністр закордонних справ Ізраїлю Т. Лівні

заявила, що зазначений візит не сприяє зусиллям міжнародного співтовариства у боротьбі з тероризмом і створює напруженість у турецько-ізраїльських відносинах [158].

Незважаючи на незначні непорозуміння між країнами та підтримку Анкарою ідеї створення Палестинської держави, зважаючи на значну роль Ізраїлю в регіоні, взаємовідносини між країнами підтримувалися. Так, під час візиту до Ізраїлю 6-8 червня 2006 року президент Туреччини А.Н. Сезер заявив, що в контексті розбудови його країною стратегічного партнерства зі США відносини з Ізраїлем мають особливо важливе значення. Високий рівень співпраці між двома державами підтверджується і початком дослідних робіт з прокладання трубопроводів дном Середземного моря для транспортування з Туреччини до Ізраїлю нафти, газу та електроенергії.

Але, не дивлячись на будь-яку критику, сторони ніколи не доводили взаємовідносини до межі їх розриву. Такий стан речей у взаємовідносинах між країнами залишався до недавнього часу. В 2009 році між країнами виникла напруженість в результаті якої, відносини Тегерану та Анкари в наступні декілька років були досить складними. 2009 рік можна вважати переломним моментом у турецько-ізраїльському партнерстві. На ту пору відносини між країнами почали погіршуватися з рекордною швидкістю на хвилі покращення та зміцнення союзу Анкари з Тегераном та країнами арабського світу.

Така тенденція розвитку подій загрожувала посиленню ізоляції Ізраїлю в Близькосхідному регіоні та значно підірвала позиції Єрусалиму на міжнародній арені, тому з моменту стрімкого погіршення взаємовідносин між країнами і ще протягом певного часу Ізраїль робив все можливе задля зміни ситуації на краще. Незважаючи на це, Турецька Республіка продовжувала свідомо віддалятися від Ізраїлю, при цьому не зупиняло Анкару навіть те, що нормалізація відносин із Єрусалимом приносила б керівництву Туреччини політичну вигоду у вигляді можливості виконання посередницької ролі в арабо-ізраїльському конфлікті та допомогла б у підтримці стабільних відносин зі США [120].

На фоні погіршення відносин між країнами офіційна влада Республіки Туреччина досить жорстко розкритикувала військову операцію збройних сил Ізраїлю в Секторі Гази, яка проходила під назвою «Литий свинець». З того моменту ситуація у відносинах між країнами розвивалася від поганої до ще гіршої [88]. Продовження суперечка між Туреччиною та Ізраїлем мала місце на Копенгагенському саміті з питань подолання наслідків глобального потепління. Тоді конфлікт виник між Президентом Ізраїлю Шимоном Пересом і тодішнім прем'єр-міністром Туреччини Реджепом Ердоганом [107]. Нестабільна ситуація між двома країнами взимку 2010 року переросла в дипломатичний конфлікт. Анкара тимчасово відкликала свого посла, що стало відповіддю на нібито неприпустиме поведження з боку заступника глави зовнішньополітичного відомства Ізраїлю Даніеля Яалона [105]. Але дипломатичний конфлікт не затягнувся на довго, вже в кінці квітня 2010 року Туреччина прийняла вибачення Даніеля Яалона і розпочала дипломатичні переговори про повернення турецького посла до Ізраїлю, які так ні до чого і не привели [100].

Останньою краплею для Туреччини стали події травня 2010 року. 31 травня Ізраїль здійснив напад на міжнародний конвой, який перевозив гуманітарну допомогу, направлену в Сектор Гази. Більшість із поранених та вбитих були громадянами Туреччини. Турецька Республіка одразу після цього інциденту вимагала скликання позачергового засідання Генеральної Асамблеї ООН, на якому було прийнято рішення про створення спеціальної комісії для розслідування даного інциденту. 2 серпня 2010 року відповідно до рішення генсека ООН Пан Гі Муна була створена Комісія з розслідування. Дана комісія досліджувала документи, які були надані Туреччиною та Ізраїлем. Оприлюднення доповіді комісії, яка в Туреччині більше відома як «доповідь по Маві Марвара», а у світі як «доповідь Палмера», відкладалося тричі. Зрештою публікація доповіді у ЗМІ 1 вересня 2010 року до її офіційного оприлюднення викликало критику з боку політичного керівництва Туреччини як щодо змісту самої доповіді, так і за фактои витоку інформації. З одного

боку, в доповіді повідомлялося, що Ізраїль скоїв злочин, але з іншого – блокаду Сектору Гази називали законною, і те, що в ній містяться рекомендації враховувати цей факт при наданні допомоги в майбутньому, свідчило про те, що дана доповідь була оцінена як далека від справедливості. Відразу після його оприлюднення посол і високопоставлені дипломати Ізраїлю покинули Туреччину, співробітництво між країнами у військовій сфері було заморожено.

Тодішній міністр закордонних справ Туреччини Ахмед Давутоглу повідомив, що Анкара по відношенню до Ізраїлю прийняла санкції, які склалися із 5 пунктів:

- взаємовідносини між Туреччиною і Ізраїлем будуть знижені до рівня других секретарів;
- всі військові угоди між двома країнами будуть анульовані;
- будуть вжиті всі заходи для забезпечення судноплавства в Східному Середземномор'ї;
- питання щодо блокади Ізраїлем сектора Гази буде передане в Гаазький Суд;
- буде надана підтримка всім громадянам, які постраждали в результаті нападу на судно «Маві Марвара» у випадку їх звернення до міжнародного суду [73].

Заява прем'єр-міністра Туреччини Р. Ердогана про повне припинення військових і торгових відносин з Ізраїлем ознаменувала новий виток напруженості у відносинах між двома країнами. Варто зауважити, що хоча потім турецький прем'єр вніс спеціальне уточнення, що мова йде про розрив відносин лише на державному рівні й не стосується приватного бізнесу, в Ізраїлі це зрозуміли не відразу і тому поставилися до заяви Р. Ердогана з надзвичайною серйозністю. Водночас, з одного боку, такий крок Туреччини завдав серйозного удару по ізраїльській економіці, а з іншого, на думку ряду експертів, відмова від другого за важливістю після Італії економічного партнера позначиться і на Турецькій Республіці, а також подібні заяви Р.

Ердогана можуть підірвати довіру до Туреччини з боку міжнародних ділових і фінансових кіл.

В 2011 році на хвилі наростання політичних протиріч між країнами, Р. Ердоган підтвердив, що Туреччина надасть всебічну підтримку в ООН у проголошенні в односторонньому порядку Палестинської держави і підтвердив свій намір відвідати Сектор Гази. До того ж турецький прем'єр відкинув висновки комісії Дж. Палмера, які, за його словами, «не мають ніякого значення для Туреччини». Так саме Ізраїлі стверджували, що демарш Р. Ердогана, як і інші недружні кроки Туреччини, були цілком очікувані та відповідали її стратегічному курсу на розрив відносин з Ізраїлем, і всі ці кроки ніяк не пов'язані із загибеллю 9 турецьких громадян на судні «Маві Мармара». Водночас в міністерстві оборони Ізраїлю вважали, що багатосторонні зв'язки між двома країнами настільки великі, що говорити про повний розрив відносин між ними не доводиться і треба просто дочекатися «кращих часів», коли вони будуть відновлені в колишньому обсязі [61].

З того моменту і протягом наступних декількох років взаємовідносини між країнами були досить нестабільними та напруженими. Так, до подій 2010 року більшість політологів та дослідників були переконані, що а ні Ізраїль, а ні Туреччина не зацікавлені в повному припиненні та розриві дипломатичних відносин. Адже припинення зв'язків з Туреччиною, однією з найбільш впливових країн регіону, неминуче призведе до повної ізоляції Ізраїлю в межах регіону. Саме тому, в контексті тодішніх подій, ізраїльська офіційна влада значно критикувалася опозиційними силами [96].

Анкара тоді також була не зацікавлена в повному розриві відносин з Єрусалимом. Адже відносини між країнами, головним чином, спиралися на відносини Туреччини зі США і Заходом, а економічна, політична і військова допомога, яка надходила Туреччині із Заходу, в більшості випадків залежала від підтримки ізраїльського лобі в цих країнах [91]. Особливо в дружніх відносинах між країнами був зацікавлений військовий істеблішмент Турецької Республіки, який мав досить великий вплив на офіційну владу і відстоював

можливість постачання якісного та надійного озброєння та військової техніки з Ізраїлю [60]. Крім того, в Туреччині залишалися достатньо впливові сили в особі ділових кіл і ліберальних партій, які, за підтримки Єрусалиму та потужного єврейського лобі в США, робили все для утримання Туреччини в орбіті «стратегічного союзу» з Ізраїлем.

Негативно впливали на турецько-ізраїльські відносини процеси, пов'язані з налагодженням співроаці Анкари з країнами арабського світу, зближенням з низкою країн мусульманського світу, в тому числі й з Саудівською Аравією, підтримкою дружніх відносин і економічного співробітництва і з Ісламською Республікою Іран. Але, незважаючи на це, в силу ряду причин вже з кінця 2015 року у відносинах між країнами починає спостерігатися поступове потепління і відновлення політичного діалогу. Одна з основних причин безпосередньо пов'язана із геополітичною ситуацією на Близькому Сході полягає в зростанні викликів і загроз безпеці і територіальній цілісності Турецької Республіки від ІДІЛ, бойовиків РПК і військового конфлікту в Сирії. В контексті зростання ролі Анкари в якості гаранта регіональної безпеки та розмови про формування навколо Анкари центрів сили в регіоні Туреччина, незважаючи на активний розвиток власного ВПК та розробку нових технологій, все більше потребую сучасного військового обладнання та військової техніки, якими володіє Ізраїль. А поновлення діалогу і військового співробітництва, а також, спільних військових проектів між країнами на даному етапі розвитку, як ніколи, вигідне для президента Реджепа Ердогана. З іншого боку, в контексті зростання напруження відносин Турецької Республіки із деяким країнами регіону та нещодавнього погіршення відносин із Москвою Анкара все більше потребує розширення кола союзників та наявності надійного партнера в регіоні, одним із яких може стати саме Ізраїль.

Вже у грудні 2015 року турецька влада підтвердили, що на переговорах в Швейцарії було досягнуто попередньої угоди з Ізраїлем щодо нормалізації двосторонніх відносин. Ізраїль, згідно з досягнутими домовленостями, має

найближчим часом створити фонд в розмірі 20 млн дол. для виплати компенсацій жертвам ізраїльських «командос», а в обмін на це Туреччина відмовляється від будь-яких позовів проти Ізраїлю у цій справі. Крім того, Ізраїль зобов'язався дещо послабити режим блокади Сектора Гази. Остання вимога носить здебільшого формальний характер, адже найближчим часом наврядчи щось зміниться на морському кордоні Сектора Гази. Категорично проти зняття цієї блокади виступає інший союзник Ізраїлю - Єгипет. Зі свого боку, представники Туреччини обговорювали із керівництвом Ізраїлю те, що у випадку зняття блокади із Сектора Гази вони зможуть розглянути питання щодо припинення діяльності ХАМАС на своїй території.

На тлі посилення позицій Ірану в Сирії та регіоні в цілому, активізації діяльності ліванського військово-політичного угруповання «Хізболла» Ізраїль також вкрай зацікавлений в пошуку нових союзників і партнерів в арабському і мусульманському світі. У Туреччини та Ізраїлю зараз в світлі ряду регіональних подій та конфліктів набагато більше спільних інтересів і спільних позицій, ніж підстав для конфронтації, до того ж в наявності і взаємна торгово-економічна вигода від такої співпраці. За декілька місяців, починаючи з кінця 2015 року, з'явилося все більше повідомлень турецьких ЗМІ щодо того, що Анкара збирається відновити військову співпрацю з Ізраїлем і придбати у останнього сучасні системи спостереження і розвідки, новітні безпілотні апарати. Крім того, в ЗМІ обох країн, у виступах політологів та політиків все менше звучить інформація про існування напруженості у відносинах між країнами та все більше заяв про явне їх потепління [92].

Вважається, що переговори між Ізраїлем і Туреччиною почалися в грудні 2015 року не випадково, і пов'язують це з різким погіршенням відносин між Москвою та Анкарою. Враховуючи залежність останньої від російського газу, експерт з університету Білкент в Анкарі, Недждет Памір вважає, що ізраїльський природний газ цілком може стати альтернативою російському. Однак, за його словами, на те, щоб ця альтернатива втілилася в реальність, можуть піти роки. З іншого боку, можна припустити, що ні ізраїльській, ні

катарський, ні іракський природний газ не зможе задовольнити потреби Туреччини, якщо раптом в короткостроковій перспективі Росія припинила б його постачання.

«Відновлення відносин між Ізраїлем і Туреччиною та можливе відновлення військового співробітництва між двома країнами - це серйозний сигнал і привід для роздумів для Сирії, Росії та Ірану», - зазначає Джейхун Чічекчі [95].

Стрімке відновлення політичного діалогу між Ізраїлем та Турецькою Республікою знайшло своє продовження в переговорах в квітні 2016 року в Лондоні між заступником глави Міністерства закордонних справ Туреччини Ферідунум Сінідліоглу та спеціальним посланником прем'єр-міністра Ізраїлю Йосефом Чехановером і виконуючим обов'язки голови Ради національної безпеки генералом Яаковом Нагелем, які проходили за закритими дверима. Подробиці зустрічі не розголошувалися, проте в турецькому МЗС дали зрозуміти, що обидві делегації поділяють думку, що новий договір буде підписаний в ході наступної зустрічі, яка відбудеться в самий найближчий час [95].

Потрібно відмітити, що на шляху до повного примирення та відновлення взаємовідносин і дипломатичних зв'язків між країнами лежать три вимоги Ізраїлю до Туреччини, які були оголошені офіційним Єрусалимом ще в грудні 2015 року, коли турецький президент публічно заявив про готовність відновити діалог: негайне закриття командного пункту угруповання ХАМАС на території Туреччини; прийняття закону в парламенті Туреччини, який заборонить подавати позови від імені турецьких громадян до міжнародних судів проти ізраїльських солдатів, які брали участь в захопленні турецької флотилії в травні 2010 року; припинення антиізраїльської пропаганди і висування умов, щодо дій Ізраїлю в Секторі Гази.

Втім, на думку деяких ізраїльських політиків, навіть після виконання Туреччиною всіх умов, керівництво Ізраїлю має добре зважити всі плюси і мінуси відновлення стратегічного діалогу з Анкарою. Так, на думку

колишнього міністра закордонних справ Ізраїлю Авігдора Лібермана, потепління відносин з Туреччиною ні в якому разі не повинно бути реалізовано за рахунок погіршення відносин з іншими регіональними партнерами. Ліберман робить акцент на тому, що Ізраїль зараз має досить хороші відносини із Єгиптом, Кіпром, Грецією та Росією, з якими протягом останніх декількох років із різним інтервалом Туреччина зіпсувала свої стосунки. Відновлення взаємовідносин Ізраїлю із Туреччиною може, безсумнівно, завдати серйозної шкоди дипломатії Єрусалиму і вплинути на відносини із вищевказаними країнами. Ліберман впевнений, що якщо за потеплінням відносин стоїть виключно питання продажу ізраїльського газу до Туреччини, то для цього зовсім не потрібно йти на дипломатичне зближення з Анкарою. У зв'язку із тим, на думку політика, Туреччина опинилася у важкому становищі, так що їй в підсумку доведеться купувати енергоносії у будь-якої країни, яка буде готова їх продати. І дипломатія тут не грає великої ролі.

Взагалі в нинішній ситуації Ізраїль може розраховувати на досягнення вигідної угоди, яка дозволить не тільки відновити відносини з Туреччиною в повному обсязі, але і не завдасть шкоди відносинам з іншими регіональними партнерами. Але очікувати досить швидких кроків у вирішенні цього питання не варто, адже керівництво обох країн має досягти згоди у вирішенні ряду формальних питань, які стоять на шляху остаточного порозуміння [82].

Висновки до підрозділу. Останнім часом Турецька Республіка все більше відхиляється від прозахідного зовнішньополітичного курсу. Країна активізує діяльність в Близькосхідному регіоні для того, щоб закріпити статус лідера, а також відновити свій політичний вплив на території колишньої Османської імперії. Це все призвело до того, що країна, як в очах Ізраїлю, так і в очах США стала необхідним і сильним союзником. Так, після кожного конфлікту протягом 2009-2010 років і США, і Ізраїль проводили виважену політику і прагнули не втратити повного дипломатичного та політичного контакту із Туреччиною. Водночас дружні відносини з Ізраїлем є вигідними як для Анкари, так і для Єрусалиму. Хороші відносини Ізраїлю з мусульманською

Туреччиною довгі роки підсилювали його позиції, послаблюючи ізоляцію в регіоні в період напруженості, яка виникала з арабськими державами та значною частиною ісламського світу. Але ці відносини ніколи не були простими.

Ізраїльсько-турецьке співробітництво на початку 90-х років розвивалося дуже стрімко і могло бути охарактеризованим як стратегічний союз, але вже після приходу в 2002 році до влади в Туреччині ПСР відносини між країнами почали слабшати і ставали все менш активними, що особливо чітко простежувалося саме в 2009-2010 роках. На шляху їх становлення та розвитку досить часто виникали перепони та суперечки, часом навіть досить серйозні, але країнам вдавалося їх долати, використовуючи навіть задля зміцнення власного партнерства. Так сталося і з протиріччями та конфліктними питаннями, які виникли між країнами в 2009-2010 роках та стали причиною похолодання у політичному діалозі між Анкарою та Єрусалимом на подальші п'ять років. Але зниження активності та охолодження у відносинах тривало недовго, вже в кінці 2015 на початку 2016 року в силу ряду подій, в тому числі й у зв'язку із зростанням напруження в регіоні Близького Сходу, збільшення загрози розповсюдження тероризму, країни знову активізували політичний діалог, який вже в найближчому майбутньому може призвести до відродження не лише стратегічно союзу у боротьбі проти тероризму та інших загроз в регіоні, але і до повного відновлення співробітництва між країнами у військовій та інших сферах.

Останні події в зовнішній політиці Туреччини, які пов'язані чи то з активізацією відносин з деякими країнами регіону, наприклад, як це зараз відбувається з Іраном та Саудівською Аравією, чи з погіршенням взаємовідносин, як-то з Єгиптом та до нещодавнього часу з Ізраїлем, напряду пов'язані з пошуком Туреччиною свого місця в міжнародних відносинах та в Близькосхідному регіоні. Якщо прогнозувати подальший розвиток турецько-ізраїльських взаємовідносин, то можна сказати, що найближчим часом буде

спостерігатися значне їх потепління та реалізація ряду спільних проєктів, як-то військові навчання та військові операції.

Задля утримання та посилення статусу регіонального лідера, а також для перетворення Турецької Республіки в повноцінного гаранта безпеки в регіоні та в центр сили політичному керівництву країни необхідно заручитися підтримкою, якщо не всіх, то принаймні ключових країн регіону, серед яких, безумовно, і Ізраїль зі своєю потужною та сучасною зброєю і розгалуженою розвідувальною мережею. Крім того, економічна складова та перспективи розвитку торгових відносин між країнами є досить важливим фактором у налагодженні співробітництва між країнами. Вже найближчим часом в силу тієї ситуації, яка складається в регіоні, тяга до співробітництва між Анкарою та Єрусалимом буде переважати над питаннями нещодавньої політичної конфронтації та ворожнечі між країнами. Водночас потрібно враховувати, що в Турецькій Республіці все ще є досить впливові сили у вигляді військового істеблішменту, ділових кіл та ліберальних партій, які за підтримки Єрусалиму і потужного єврейського лобі в Сполучених Штатах Америки докладатимуть значних зусиль задля утримання Турецької Республіки в орбіті «стратегічного союзу» з Ізраїлем. Цілком саме завдяки згаданим факторам відносини між країнами за останні п'ять років не перейшли зі стану охолодження до відкритої конфронтації чи навіть подальшої ескалації конфлікту.

4.3. Туреччина та Сирія: ключові сфери двосторонньої взаємодії

Турецько-сирійські відносини зараз є найкращим прикладом того, як регіональний політичний ландшафт може зазнати змін, а потім пройти шлях швидких перетворень до висхідного стану. Протягом 10-12 років відносини Туреччини з Сирією розвивалися від значного військового напруження та високого рівня конфліктогенності до «повної гармонії», яка, за словами колишнього прем'єр-міністра А. Давутоглу, мала місце у відносинах між країнами безпосередньо до того моменту, як «арабська весна» прийшла до

Сирії. Туреччина проводила досить конструктивну політику щодо Сирії, так як, згідно твердження А. Давутоглу, «Є два бачення щодо регіону. Перше бачення полягає в місії побудови благополуччя, мир і стабільність», а «інше бачення засноване на створенні суперечок і занепокоєнь... отже, перше бачення буде звужувати зону другого». Водночас тут повинна бути загальна мета, додавав він, «вийти з порочного кола і перетворити регіон в зону стабільності та процвітання».

Розглядаючи турецько-сирійські відносини, потрібно, передусім, звернути увагу на те, що, з погляду історичної ретроспективи, між країнами існує ряд проблем, які йдуть своїм корінням ще в ХХ ст.. Так, як роль Турецької Республіки на світовій політичній арені та в Близькосхідному регіоні значно зростає, і країна поступово зміцнює статус регіонального лідера з власною системою інтересів, тож непрості сирійсько-турецькі відносини потрібно розглянути більш детально, роблячи акцент на ключові проблемні питання та суперечки, які виникали між сусідніми державами в процесі історичного розвитку, та проаналізувати перспективи і моделі подальшої еволюції цих відносин.

В турецько-сирійських відносинах кінця ХХ ст. можна виділити декілька основних проблем: територіальні, які були пов'язані із Олександретським санджаком; «водні питання», пов'язані із розподілом вод річки Євфрат; та курдська проблема, яка полягала в підтримці Сирією РПК на чолі з Абдулою Оджаланом. Відносини між Туреччиною та Сирією мають досить довгу історію та йдуть своїм корінням в часи існування Османської імперії, саме тому їх вивчення на сучасному етапі неможливе без проведення аналізу та дослідження в історичній ретроспективі. В ХХ ст. серед країн арабського світу та Сирією Турецька Республіка сприймалася як правонаступниця Османської імперії, яка довгий період часу колонізувала їх та гальмувала нормальний розвиток [144, с. 12-13].

В кінці ХХ ст., а саме в 1980-1990-ті роки між Сирією та Турецькою Республікою спостерігалася значна боротьба за регіональний вплив, яка

ускладнювалася тим, що обидві країни знаходилися по різні боки двох протиборчих полюсів: з одного боку, Туреччина, будучи членом НАТО із 1952 року та обравши курс на співробітництво із Заходом, протиставляла себе лідеру іншого блоку – СРСР, а з іншого боку, в ту пору Сирія проводила політику зближення та налагодження відносин із Москвою. На формування політики Анкари щодо Сирії значно вплинула експансіоністська політика СРСР в регіоні та антирадянська позиція тогочасного політичного керівництва Туреччини. Дамаск, зі свого боку, ставився до Турецької Республіки, як до жандарма Сполучених Штатів на Близькому Сході, використовуючи геополітичне розташування якого Захід проводив в регіоні власну політику [129].

Проблема розподілу вод р. Євфрат була і залишається до нині одним із основних каменів спотикання у сирійсько-турецьких взаємовідносинах. Близькосхідний регіон характеризується нерівномірним розподілом прісноводних ресурсів, основні гідроресурси розташовані на півночі регіону, а саме на сході та південному сході Турецької Республіки, в північній частині Ірану та Іраку і «транспортуються» в райони із значним дефіцитом води завдяки системі водних артерій. Басейни таких річок, як Тигр та Євфрат, які входять до річкової системи Месопотамії, є яскравим прикладом цього. В контексті більш масштабних геополітичних проблем регіону та конфліктних ситуацій, до яких можна віднести арабо-ізраїльський конфлікт, водне питання може мати більш різке звучання і сприяти додатковій ескалації напруженості. Проблема водних ресурсів між Сирією та Туреччиною значно загострилася в 1970-1980-ті роки на фоні початку будівництва та подальшого вводу в експлуатацію Туреччиною ряду гідроенергетичних та іригаційних об'єктів у контексті реалізації проекту GAP Південно-Східної Анатолії. Під час будівництва гідроелектростанцій та дамб керівництво Турецької Республіки підтримувало потік об'ємів води до Сирії через водну систему р. Євфрат на рівні близько 500 м³/с та скорочувало об'єми в період наповнення водосховищ, що негативно відбивалося на відносинах між Сирією та Туреччиною і

виливалося в їх значне напруження. Одним із прикладів демонстрації Анкарою своєї потужної «водної зброї» можна вважати ситуацію, яка склалася в січні 1990 р., коли задля наповнення водосховища біля греблі ім. Ататюрка турецькими гідротехніками аж на місяць був зупинений стік вод річки Євфрат до Сирії, в результаті чого русло річки від південного кордону Турецької Республіки і аж до м. Алеппо повністю пересохло. Це призвело до загострення сирійсько-турецьких відносин. Одночасно потрібно відмітити, що і раніше використання Анкарою водних ресурсів у власних цілях, наприклад, під час будівництва таких гребель, як Кебан та Каракайа в 1974 та 1981 роках відповідно, багаторазово призводило до кризових ситуацій, а також викликало гострі дипломатичні конфлікти та протиріччя у відносинах між Туреччиною, з одного боку, і Сирією та Іраком, з іншого [218].

В кінці ХХ ст. курдська проблема посідала значне місце у турецько-сирійських відносинах. Курди є одним із найчисельніших етносів на Близькому Сході після іранців, турків та арабів, який все ще не має державності. Чисельність курдів за різними оцінками становить від 35 до 40 млн осіб, 20 млн із яких проживають в Туреччині, всі інші, а саме 6-8 млн – в Іраку, 3-5 млн – в Ірані, близько 1 млн – в Сирії, а всі інші розкидані по території Південного Кавказу, Середньої Азії та Європи [144].

Потрібно відзначити, що в кінці 70-80-х рр. ХХ ст. ряд значних подій в Близькосхідному регіоні, пов'язаних із ісламською революцією в Ірані в лютому 1979 року, приходом Саддама Хусейна до влади в Іраку в липні 1979 року, військовим переворотом у Туреччині в вересні 1980 року, початком восьмирічної війни між Іраком та Іраном у вересні 1980 року, значно вплинули на регіональну геополітичну ситуацію та відобразилися на курдській проблемі. Саме в цей період часу курдські сепаратисти в Туреччині, Ірані та Іраку все частіше заявляли про себе. Зі свого боку, політичне керівництво в Анкарі та Багдаді нерідко вдавалося до дій (депортації, примусові переселення, винищування курдських сіл тощо), які можна кваліфікувати не

інакше, як геноцид задля викорінення та подолання сепаратистських настроїв [245].

Курдська проблема має місце і в Сирії, де права курдів масово дискримінуються, адже половина з них навіть не мають громадянства, не дивлячись на те, що вони народилися і проживають на сирійській території. В Сирії їх досить часто називають «іноземцями», «некорінним населенням», вони позбавлені багатьох прав, у тому числі права на державну службу, службу в збройних силах, виборчих прав та не мають можливості отримати вищу освіту. Хоча інколи сирійська політична еліта використовувала курдський чинник для тиску на Турецьку Республіку, вступаючи у відносини з курдськими лідерами, як, наприклад, було у 80-90-ті роки в періоди загострення «водних» проблем між країнами. Такий стан речей закономірно досить сильно обурював Анкару [181, с. 212-213].

Восени 1998 року саме курдська проблема стала причиною погіршення та загострення сирійсько-турецьких відносин. Уникнути конфлікту між країнами та врегулювати взаємовідносини між ними вдалося більшою мірою за допомогою значних зусиль президента Єгипту Хосні Мубарака та його човниковій дипломатії, а також за активної участі міністра закордонних справ Ісламської Республіки Іран Камала Харазі. В результаті 21 жовтня 1998 року між країнами була підписана Джейханська угода, основні положення якої полягали в том, що один із лідерів сирійських курдів А. Оджалан не мав більше права на перебування в Сирії, членам РПК заборонявся в'їзд на сирійську територію, заборонялося розміщення військових таборів курдів в Сирії, а деяких членів РПК було арештовано [14]. Разом з даною угодою, за інформацією деяких джерел, було підписано цілий ряд інших, які залишилися не опублікованими.

Причина тодішньої стрімкої ескалація відносин між Туреччиною та Сирією полягала в тому, що Анкара досить сильно переймалася посиленням позицій РПК в Сирії в 1998 р., а також в Європі, свідченням чому був початок «Четвертої національної конференції Курдистану», яка проходила 11-12

жовтня 1998 року в Лондоні, крім того значно посилювався курдський рух всередині самої Туреччини. Влада країни розуміла, що ефективно боротися зі сепаратистською діяльністю РПК досить тяжко, використовуючи лише заборони та силові методи в напрямку викорінення націоналістичних ідей.

Певні позитивні зміни у відносинах між Сирією та Туреччиною відбулися вже в 2000-х роках, коли на «престол» в Дамаску зійшов син Хазефа аль-Асада - Башар аль-Асад, який був прихильником прагматизму та виваженості у внутрішній та зовнішній політиці Сирії.

До одного із основних показників зближення у відносинах між країнами того часу більшість ЗМІ віднесли факт присутності турецького президента А. Сезера на похоронах Хафеза аль-Асада. Було відмічено, що «нове політичне керівництво Сирії задоволене присутністю високопоставленого турецького керівництва». Водночас потрібно відмітити, що зближення між Анкарою та Дамаском знайшло своє продовження у намаганнях заступників міністрів закордонних справ обох країн прийти до взаєморозуміння та згоди по водній та курдській проблемах. Незважаючи на те, що конкретних результатів досягти так і не вдалося, проте переговори було продовжено. У 2000 році до Турецької Республіки також прибули із офіційним візитом прем'єр-міністр та міністр внутрішніх справ Сирії Абдул Халім Хаддад та Мухамед Харбаї. Візити представників сирійського уряду були організовані та проходили на найвищому рівні і демонстрували серйозність намірів обох сторін. А вже на саміті глав мусульманських держав в Дохі в листопаді 2000 року була проведена зустріч президентів Сирії та Туреччини [187].

З початку 2000-х років турецько-сирійські відносини, які до цього були досить напруженими, досягли безпрецедентного рівня розвитку. Взаємовідносини між країнами покращилися в багатьох сферах, починаючи з безпеки, енергетики та банківської справи та закінчуючи співробітництвом в галузі вищої освіти. Великий внесок зробила Турецька Республіка в триваючий процес реінтеграції Сирії в міжнародну систему, а також, незважаючи на відсутність підтримки і осуд таких дій з боку держав Заходу,

просунула свій власний конструктивний і мирний образ в арабському світі. Турецька політика щодо Сирії мала доволі хороші результати. Наприклад, сирійський уряд з моменту налагодження відносин між країнами на початку XXI ст. почав підтримувати уряд Туреччини в питаннях, що стосувалися боротьби з РПК, це підтверджується неодноразовими заявами сирійського уряду про те, що останній може амністувати близько 1500 сирійських громадян, які є членами РПК, якщо організація складе зброю [32].

Після того, як в Турецькій Республіці до влади прийшла нова політична сила – Партія справедливості та розвитку, яку очолював Р. Ердоган, у сирійсько-турецьких відносинах розпочався новий етап. Це було пов'язано з тим, що Реджеп Ердоган вбачав основний вектор зовнішньої політики країни на Близькому Сході саме в розвитку та покращенню зв'язків з країнами регіону. Після приходу до влади в країні ПСР відбувається налагодження відкритого діалогу із країнами арабського світу на фоні процесу дистанціювання від Ізраїлю. Такий стан речей не міг позитивно не вплинути на відносини Турецької Республіки з Сирією.

І як результат вже в 2004 році відбувся перший в історії офіційний візит сирійського президента Башара Асада до Анкари. Даний візит оцінювався аналітиками як спроба остаточного налагодження та врегулювання ключових проблемних питань в сирійсько-турецьких відносинах.

Саме тоді в курдському питанні позиція сторін стала досить схожою. Так, Башара аль-Асад на ідеї створення на території Іраку курдського, або будь-якого іншого утворення на етнічному ґрунті заявив, що це вихід за межі «червоної лінії». Схожу позицію висловив і прем'єр-міністр Турецької Республіки. Процес налагодження відносин між країнами відобразився і на їх торгово-економічній складовій, адже так звана довготривала «холодна війна» між країнами мала свій негативний вплив на їх економіки. Додатковим стимулом до збільшення товарообігу між Турецькою Республікою та Сирією стали підписана Б. Асадом та Р. Ердоганом угода про запобігання подвійного оподаткування та обопільне заохочення інвестицій, а також угода про

відкриття торгового представництва в Хатай, яка де-факто стала визнанням існуючих кордонів між країнами.

А вже наприкінці 2004 року під час візиту турецького прем'єр-міністра Р. Ердогана в Сирію було підписано два важливих договори: договір про вільну торгівлю між країнами, який в подальшому мав стати базою для розвитку сирійсько-турецьких торгово-економічних зв'язків, а також договір про розподіл водних ресурсів. Обидва договори розцінювалися, як Сирією та і Туреччиною як успішний крок на шляху побудови взаємовигідного партнерства.

Наступні декілька років відзначалися серйозним зближенням позицій Дамаску та Анкари в основних проблемних питаннях, які десятиліттями стояли на шляху налагодження відносин між країнами. Вважалося, що позитивні зміни у відносинах між Турецькою Республікою та Сирією були пов'язані із приходом до влади в обох країнах політиків нового мислення, із прагматичними позиціями і без важкого спадку політиків минулого. В контексті євроінтеграційних прагнень Турецької Республіки тих часів зміни зовнішньополітичної доктрини країни спрямовані на налагодження та розвиток відносин із сусідами були основною прерогативою для Анкари. Сирія, зі свого боку, намагалася зміцнити ослаблені позиції в регіоні шляхом пошуку нових союзників та попередження загрози, що насувалася із Заходу і могла вилитися у військову конфронтацію зі Сполученими Штатами Америки. Однак, незважаючи на часткове врегулювання та вирішення водних та територіальних проблем між країнами, все ще актуальною залишалася курдська проблема і не лише для Турецької Республіки та Сирії, але і для інших країн регіону, де проживало курдське населення – ІРІ та Ірак.

Відносини між країнами, не дивлячись на ряд непорозумінь та невирішених питань, продовжували покращуватися. На хвилі зближення відбулося покращення економічних зв'язків між країнами. Туреччина стала однією з найбільших торгово-економічних партнерів Сирії. В 2011 році

товарообіг між країнами склав 2,5 млрд дол. Анкара виступала на стороні Дамаску і на політичній арені.

Однак, низький рівень інституціоналізації співпраці з авторитарними режимами через їх особливості проявився і в турецько-сирійських відносинах. Так, на початковому етапі внутрішньополітичної боротьби, яка розгорялася на хвилі подій «арабської весни» в Сирії, Туреччина сподівалася на те, що режим Башара Асада може справитися зі ситуацією і управляти поступовим і мирним переходом до більш демократичної структури в країні, але водночас сирійський уряд не хотів і був не в змозі прийняти необхідні реформи, які потрібні для переходу країни до нормального, демократичного життя. Водночас, як тільки події «арабської весни» поглинули Сирію в березні 2011 року, опозиційні сили в країні почали використовувати тодішній стан речей задля того, щоб звалити режим Б. Асада, а не чекати довготривалих, малоперспективних реформ, які б ніколи так і не реалізувалися. Як зазначали експерти, ризики державного перевороту представляли загрозу і для Туреччини, особливо великою була загроза припливу біженців через довгий кордон з Сирією (що в подальшому, після ескалації конфлікту на території останньої за участю поза регіональних сил, і сталося), але одразу після загострення ситуації в Сирії і початку громадянської війни в країні турецький уряд заявив, що Туреччина не буде ставити обмеження на число біженців і вітатиме всіх, хто рятуватиметься через сирійсько-турецький кордон [32].

Як результат в березні 2011 року в Сирії розпочалися масові антиурядові демонстрації, які тривали близько десяти місяців і поступово переросли у військовий конфлікт, в який були втягнуті не лише країни регіону, але і поза регіональні актори. За перший рік протестів, за даними ООН, кількість жертв серед мирного населення в країні перевищувала 5 тис. осіб, були також жертви і серед військових та співробітників внутрішніх органів Сирії, число яких налічувало близько двох тисяч. Опозиція, яка підтримувалася США та країнами ЄС, вимагала відставки нинішнього президента Сирії Башара аль-Асада. Але останній не приймав волю власного народу і не мав намірів

залишати свою посаду. Мирні демонстрації розганялися військовими Сирії, в результаті таких акцій гинули сотні людей.

На країну було накладено ряд міжнародних санкцій. Політика санкцій з боку ЄС та США із самого початку призвела до серйозних наслідків для Сирії. Так, Центральний банк країни був практично позбавлений можливості проводити операції валютного обміну. Крім того, на початку вересня 2011 року ЄС ввів ембарго на імпорт нафти із Сирії, а ЛАД призупинила членство Сирії та пізніше вжила проти останньої економічні санкції. Країна за досить короткий період часу опинилася в економічній та політичній блокаді. За той час між опозицією та правлячими колами країни розгорілася запекла боротьба, яка не обійшлася без кровопролиття та масових вбивств мирних жителів.

Турецька Республіка в даному питанні виступила проти кровопролиття та за мирне вирішення конфлікту, але після невдалих спроб домовитися із Б. Асадом та врегулювати ситуацію на самому початку Анкара відкрито виступила на боці опозиції і за зміну політичного режиму в Сирії. Отже, відносини між країнами були остаточно зіпсовані, і у випадку, якщо при владі в Сирії залишиться нинішнє керівництво, то відносини між країнами відновити буде неможливо.

Політичне керівництво Туреччини вжило ряд санкцій проти Сирії, які склалися із дев'яти основних пунктів:

1. Призупинення стратегічного співробітництва Туреччини на найвищому рівні з Сирією до приходу до влади в ній лояльного до населення законного керівництва.

2. Заборона в'їзду на територію Туреччини сирійських чиновників, які використовували проти населення жорстокі заходи, що виходять за рамки закону, а також арешт їхнього майна.

3. Призупинення продажу Туреччиною всіх видів озброєння і військового спорядження сирійській армії.

4. Усіляке перешкоджання, згідно з міжнародним правом, транзиту через територію, повітряний простір, або внутрішні води Туреччини озброєнь і військового спорядження до Сирії «третіми» країнами.

5. Призупинення взаємин з Центральним банком Сирії.

6. Замороження фінансових ресурсів сирійського уряду на території Туреччини.

7. Припинення кредитування сирійського уряду.

8. Призупинення проведення банківських операцій з Торговим банком Сирії, за винятком тих, які виконуються в даний момент.

9. Скасування договору про кредитування проектів нерухомості в Сирії, підписаного Ексімбанком.

Даний пакет санкцій був доповнений 7 грудня 2011 року ще одним обмеженням з боку Туреччини - остання ввела 30-ти відсотковий податок на товари, які ввозяться з Сирії. Отже, Туреччина остаточно припинила будь-який діалог із нинішнім сирійським урядом і повністю стала на бік протестуючих. Турецький уряд більше не збирався вести будь-які переговори з нинішньою владою Сирії і повністю підтримував останні рішення ЛАД. Припинивши політичне і економічне співробітництво з Дамаском, Туреччина очікувала якнайшвидшої зміни влади в Сирії. Надалі з кожним роком тиск з боку турецького уряду тільки зростає, тому що вже було прийнято остаточне рішення про те, чю позицію необхідно підтримувати в цьому конфлікті [98].

Ескалація сирійського конфлікту в 2011-2012 рр. призвела до того, що турецька економіка також зазнала значних втрат: припинився транзит товарів із Туреччини через Сирію, а також відбулося різке скорочення товарообігу між двома державами. Внаслідок цього Туреччина за попередніми підрахунками втратила від 7 до 8 млрд дол. лише за перші роки конфлікту. Крім того, у відповідь на санкції з боку Анкари, Сирія, зі свого боку, відмовилася від імпорту турецьких товарів, що також досить сильно вплинуло на економіку країни [101].

Водночас реакцію Туреччини на волевиявлення в Сирії неможливо

розглядати у відриві від загального підходу Анкари до подій „арабської весни”. Саме тоді Туреччина, яка робила значні спроби закріплення статусу регіонального лідера, спробувала скористатися потрясіннями в арабському світі задля посилення свого впливу в регіоні, поширюючи власний досвід демократизації та лібералізації, про що вже згадувалося раніше. Відповідно до цього, Анкара зробила ставку на підтримку протестантів та їх рухів, яка характеризувалися турецьким керівництвом виключно як демократичні [230, с. 197].

За наступні п'ять років ситуації в Сирії так і не стабілізувалася, крім того того, конфлікт розростався та призвів до втягнення в нього поза регіональних акторів, передусім, Російської Федерації. Інакше кажучи, громадянська війна в Сирії перетворилася на майданчик, де зіткнулися інтереси не лише потужних регіональних держав, таких як Туреччина та Іран, але і глобальних акторів – США та ЄС, з одного боку, і Російської Федерації, з іншого. Даний конфлікт цілком нагадує ряд конфліктів після Другої світової війни, коли світові центри сили з'ясовували свої стосунки шляхом опосередкованого втручання у локальні війни та регіональні конфлікти по всьому світу на боці різних протибочих сторін, намагаючись при цьому розширити свої сфери впливу. Затяжний характер конфлікту в Сирії був непередбачуваним для турецьких політиків, і зусилля, спрямовані на його розв'язання та хоча б деескалацію, не принесли відчутних результатів протягом кількох років. Саме тоді вплив сирійської кризи стає все більш помітним в самій Туреччині, зачіпаючи сферу економіки, безпеки, а також викликаючи розкол в турецькому суспільстві та сумніви в правильності зовнішньополітичного курсу правлячої партії. Підтвердженням цьому можна вважати результати першого туру Парламентських виборів в країні в 2015 році, за результатами яких правляча ПСР втратила значну частину голосів і не змогла у відведений період часу створити коаліцію та сформувати новий уряд. Здається, що у важкій ситуації, яка склалася навколо Сирії, найбільш небезпечним для Анкари сценарієм буде повномасштабна збройна інтервенція в сусідню державу. Зовнішнє збройне

втручання в сирійський конфлікт об'єктивно суперечить національним інтересам Туреччини хоча б з тієї причини, що не дає ніяких гарантій збереження турецького впливу в Сирії і несе загрозу створення на турецькому кордоні зони затяжної нестабільності, подібної Іраку [230, с. 198-204]. Тим більше, цей виклик може змінити баланс сил на Близькому Сході і порушити регіональну рівновагу сил між Анкарою і Тегераном, поставивши під загрозу перспективи двостороннього співробітництва. Також, автоматично виникатиме загроза втрати країною статусу регіонального лідера та повна відсутність шансів у Турецької Республіки претендувати на роль регіонального центру сили та гаранта безпеки, миру та стабільності в регіоні.

Водночас режим Б. Асада не планує домовлятися зі своїми противниками – сирійською опозицією. Заручившись підтримкою Росії, урядові війська з новими силами відновили військові дії, які призвели до нападу на місто Алеппо [50]. Військові дії навколо Алеппо розпочалися ще в 2012 році і тривали аж до кінця 2016 року, адже місто є стратегічним населеним пунктом, взяття під контроль якого означатиме отримання контролю над північними територіями країни. За місто велася жорстока боротьба до якої були залучені також ВПС Російської Федерації [41].

Паралельно із загостренням ситуації та посиленням військових дій біля м. Алеппо в Женеві проводилися переговори щодо вирішення сирійського питання, які були ініційовані США та ЄС і закінчилися на початковому етапі їх проведення. Сирійська опозиція і Туреччина, яка її підтримує, дотримувалися точки зору, що проводити переговори під час ведення активних бойових дій ВПС РФ та сирійськими проурядовими військами біля міста Алеппо є недоцільним і буде безрезультативним. Саме тоді Анкара намагалася залучитися підтримкою США задля здійснення тиску на Москву і припинення наступу на Алеппо. В контексті тодішніх подій Туреччина розвинула не тільки серйозну дипломатичну, але і військову активність: до сирійського кордону підтягувалися усе нові підрозділи турецької армії.

Туреччина ставила за мету створення 90-кілометрової зони безпеки уздовж сирійсько-турецького кордону на території Сирії для гарантування безпеки сирійських біженців, а також присутність в цьому регіоні і вирішення задачі по контролю над сирійськими курдами, що унеможливить закріплення за ними міцних позиції та посилення їхнього впливу в регіоні, а також не допустить створення курдської автономії на сирійській території уздовж турецького кордону [50].

Туреччина також досить сильно переймається тим, що США заручившись підтримкою сирійських курдів, стали офіційним союзником курдської Партії «Демократичний союз», у той час, як Турецька Республіка визнає її терористичною організацією. До того ж Туреччина намагається добитися такого ж визнання і з боку США. На думку дослідниці М. Воротнюк, Анкара побоюється, що створення курдської автономії в Сирії стане початком до появи нових проблем регіонального масштабу – населення південного сходу Туреччини захоче цього ж. Водночас з офіційним керівництвом іракських курдів у Туреччині є діалог, розвивається співробітництво у сфері транспортування енергоносіїв. Але РПК, яка базується в горах північного Іраку і на деяких територіях Туреччини – для турецької влади це абсолютно інша справа [50].

Загалом, якщо брати до уваги класичні канони гібридної або опосередкованої війни, то те, що відбувається в Сирії, містить в собі всі ознаки початкового етапу Великої війни, до якої в подальшому може бути втягнута і Турецька Республіка. Фактичними бойовими учасниками збройного конфлікту в Сирії є російські ВПС зі своєю матеріально-технічною базою, війська Башара Асада і Об'єднаної сирійської опозиції, численні шіїтські добровольці з Лівану, Іраку, Ємену, Ірану та інших країн, суніти-добровольці з мусульманських країн, курдські повстанці і бойовики ІДІЛ. Всі спроби дипломатичного врегулювання сирійського конфлікту не принесли жодного успіху. Переговори в Женеві, Відні та Мюнхені являються лише перепочинком для його учасників в їх підготовці до подальшої стадії

військового протистояння. Подальше можливе долучення Туреччини до сирійського конфлікту, хоча і малоімовірно, але може стати основою для прямого військового зіткнення між Туреччиною та Росією, з одного боку, та РФ і військами Заходу, з іншого.

Можна точно сказати, що з веденням військових дій, спроби застосування дипломатії та вирішення конфлікту не силовим шляхом будуть і надалі постійними. Однак вони будуть проходити на тлі триваючих із різною інтенсивністю воєнних дій на території Сирії. Військова майстерність та позиція тієї чи іншої сторони на полі бою буде служити аргументом на відповідному етапі переговорів, адже від успіху військових перемог однієї із сторін буде залежати слабкість або сила позиції різних сторін конфлікту в переговорному процесі [86].

Отже, для того щоб спрогнозувати подальший розвиток взаємовідносин між Туреччиною та Сирією, а також спрогнозувати місце та роль Анкари в подальшому протіканні та вирішенні сирійського конфлікту, необхідно звернути увагу на те, що можливий вступ Турецької Республіки у відкритий конфлікт та активне долучення до військових дій, цілком можливо, призведе до перетворення регіону на палаючу кулю, в результаті чого неминуче буде повномасштабне військове втручання в конфлікт позарегіональних акторів - США та країн ЄС, а також РФ. Такий сценарій розвитку подій увінчається для Анкари призупиненням економічного розвитку, а також втратою свого впливу та ролі лідера в регіоні на досить тривалий час. Саме тому Р. Ердоган неодноразово заявляв на початковому етапі революційних подій в Сирії, що бажає вирішити конфлікт в країні мирним шляхом і не допустити повномасштабного втручання в життя Близького Сходу Західних країн та США, як це було у випадку із Іраком. А тому Анкара і надалі намагатиметься вирішити конфлікт саме дипломатичними методами та шляхом долучення до цього процесу та об'єднання навколо себе країн Близького Сходу та арабського світу, використовуючи для цього свою участь у ряді регіональних організацій таких, як ОІС та інші. Країна вже зараз використовуючи

дипломатичні методи, розвиває відносини та заручається підтримкою різних країн регіону, деякі з них є вороже налаштованими одна до одної, як-то Іран та Ізраїль, а також налагоджує співробітництво із ними не лише для посилення свого впливу в регіоні в рамках реалізації свого зовнішньополітичного курсу, але і для того, щоб мати підтримку у вирішенні сирійського питання в короткостроковій перспективі саме завдяки мирним переговорам та дипломатії.

Висновки до підрозділу. Ситуація на Близькому Сході наразі досить складна та вкрай нестабільна. Революційні події «арабської весни», які мали місце в країнах Північної Африки, Близького Сходу та арабських країнах, мають на цей час свої відголоски. Одним із найнегативніших та найвідчутніших наслідків «арабської весни», особливо для країн Близького Сходу, можна вважати війну в Сирії, яка не припиняється вже близько 4-х років та все більше втягує як регіональні, так і поза регіональні держави, провокуючи появу та розвиток різного роду терористичних течій та угруповань, як, наприклад, створення ІДІЛ, та посилення боротьби сирійських курдів за свою незалежність та створення власної держави.

Погіршення внутрішньополітичної ситуації в країні на хвилі масового незадоволення політикою нинішнього керівництвом Сирії на початку 2011 року значно вплинуло на дружні відносини Дамаску з Анкарою. Політичні розбіжності між Туреччиною і нинішнім сирійським урядом стали причиною серйозних економічних проблем. Небажання турецького керівництва бачити на чолі Сирії Башара Асада та підтримка Анкарою опозиційних сил стали причиною припинення всіх економічних зв'язків між двома країнами та застосування ряду санкцій Турецькою Республікою проти Сирії. При цьому збитки почали нести не лише турецькі підприємці та компанії, а й сама держава. Турецька Республіка зацікавлена у вирішенні конфлікту лише дипломатичними методами задля перешкодження його розповсюдження і подальшої ескалації та у подальшому відновленні економічних зв'язків із Дамаском. Враховуючи те, що Сирія, в особі свого нинішнього керівництва,

отримала серйозний удар від свого колись найближчого союзника - Туреччини, ймовірність того, що відносини між країнами будуть відновлені та надалі можна буде будувати економічні відносини, досить мала, якщо при владі залишиться Башар Асад.

Потрібно також зазначити, що у разі стабілізації ситуації в Сирії у російських компаній з'являється хороший шанс зайняти важливу нішу на сирійському ринку, тому що, залишившись при владі, Б. Асад створить режим найбільшого сприяння для Росії, яка підтримала його у важкий для політика час. Саме, враховуючи ці та багато інших факторів, Анкара, розраховуючи відновити партнерські відносини із новим, демократичним керівництвом в Дамаску, робить все можливе задля того, щоб підтримати опозиційні сили країни в їх боротьбі за політичні зміни в Сирії, а водночас, частково використовуючи військові сили та співробітництво на двосторонньому рівні із країнами Близького Сходу та арабського світу, намагається подолати загрози, які нависли над регіоном у вигляді посилення курдської проблеми, активізації бойовиків ІДІЛ та терористичної загрози мирним жителям. Отже, подальший розвиток та побудова двостороннього співробітництва Анкари та Дамаску повністю залежатиме від протікання та наслідків сирійського конфлікту.

В умовах, коли досить тяжко спрогнозувати подальший розвиток подій та геополітичні наміри сусідніх регіональних держав, Анкарі потрібно досить серйозно та розсудливо підходити до формування та реалізації зовнішньополітичного курсу і регіональної стратегії, а також ставити збереження всіх своїх досягнень республіканської епохи в центрі своїх внутрішньо- і зовнішньополітичних зобов'язань [133].

Розділ V. Українсько-турецьке співробітництво

Українсько-турецькі відносини мають свій досить довгий шлях розвитку та ідуть корінням в століття. В новітній історії вони активно розвивалися вже в перші половині ХХ ст.. В кінці 1921 року в Анкару прибула українська делегація, яку очолював М. Фрунзе, який був членом Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів УРСР. А вже на початку січня 1922 року між країнами було підписано Угоду про дружбу і братерство. М. Кемаль-паша, виступаючи 3-го січня 1922 року на прийомі, присвяченому підписанню угоди, зазначив: «Туреччина і Україна є найбільш близькими між собою країнами, таким ж близькими, як і дружба між українським та турецьким народами». Тогочасні українсько-турецькі відносини розвивалися досить активно до 30-х років, але в період Другої світової війни та довгий час після неї носили більшою мірою формальний характер, а часом навіть не підтримувалися.

До першого документального свідчення відродження відносин між УРСР та Турецькою Республікою можна віднести підписання в 1989 році протоколу між країнами щодо розвитку торгово-економічних відносин. У березні 1991 року з офіційним візитом до України прибув президент Туреччини Тургут Озал, який під час візиту 13 березня 1991 року зустрівся з головою парламенту України. За підсумками зустрічі була ухвалена Спільна заява та підписана Декларація про принципи і цілі двосторонніх відносин. У Декларації зазначалося, що, беручи до уваги спільні наміри обох країн щодо підтримання добрих традицій, закладених в Угоді про дружбу і братерство від 2-го січня 1922 року, Турецька Республіка та Україна заявляють про наміри розвивати та нарощувати темпи взаємовигідного економічного, політичного, науково-технічного, інформаційного, культурного, гуманітарного та екологічного співробітництва.

В подальшому українсько-турецькі відносини закріплювалися рядом зустрічей офіційних представників обох країн та підписанням низки офіційних

документів. До найбільш вагомих можна віднести візит в Україну 5-6 березня 1992 року турецького міністра закордонних справ Х. Четіна, по результатах якого сторони підписали Протокол про консультації з питань зовнішньополітичної діяльності, а також візит українського президента Л. Кравчука до Туреччини, який завершився підписанням між країнами Договору про дружбу і співробітництво в політичній, економічній, культурній та інших сферах. Договір передбачав не лише посилення співробітництва між Туреччиною та Україною в таких сферах, як охорона навколишнього середовища, наука та техніка, сфера зв'язку, інформатики, туризму та спорту, але й розвиток та посилення прямих контактів між підприємствами обох країн. Особлива увага в договорі приділялася взаємодії в Чорноморському регіоні, яка, зі свого боку, регулювалася «Декларацією про Чорноморське економічне співробітництво», підписаною 25 червня 1992 року в Стамбулі представниками 11-ти країн причорноморського регіону. Декларація передбачає співробітництво між країнами в напрямку розвитку інфраструктури, посилення ділового партнерства, а також зняття обмежень на пересування капіталів, товарів, послуг та людей.

Потрібно відмітити, що на початку 90-х років зовнішньополітична стратегія Туреччини в регіоні передбачала політику балансування між Києвом та Москвою, вектор якої з часом міг бути повністю зміщеним в бік України за умови докладання зусиль останньої в цьому напрямку. На думку деяких експертів, це було пов'язано, передусім, із непрогнозованістю російської політики у силу ряду геополітичних, соціальних та національних причин. Зі свого боку Україна, зі свого боку, проводячи більш прогнозовану зовнішню політику, чітко спрямовану на підтримку миру, безпеки та стабільності в регіоні, більшою мірою відповідала національним інтересам Турецької Республіки. Та з часом наша країна не виправдала покладених на неї сподівань.

З іншого боку, кримськотатарський чинник був ще однією причиною високого рівня зацікавленості Анкари щодо України. За словами турецького

президента, на території Кримського півострову живуть «наші брати». Туреччина вважає своїм обов'язком підтримувати кримських татар, надавати їм допомогу та спонукати до цього інші держави. Особливо це питання набуло ще більшої актуальності після анексії Кримського півострову Російською Федерацією.

Туреччина була і досі є ключовою державою для України, оскільки через неї проходять найзручніші транспортні шляхи в Середземноморський і Близькосхідний регіони. Мотиви для зближення України з Туреччиною виглядають досить обґрунтованими: необхідність забезпечення транспортування енергоносіїв через Україну, компліментарність економік, співпраця в межах ЧЕС тощо. Розвиток партнерських відносин із Туреччиною, на яку нині припадає близько половини всього обсягу торгівлі України з близькосхідними країнами, переважно відбувається в межах двостороннього економічного співробітництва, або в межах системи ЧЕС [139].

З моменту відмови України від політики балансування між Сходом та Заходом і остаточним обранням Україною шляху на євроінтеграцію, що підтверджують останні події такі, як укладення Угоди про Асоціацію, скасування положення про позаблоковий статус і проголошення стратегії щодо якнайшвидшого вступу до НАТО, скорочення торговельних відносин з традиційним партнером – Росією, наша країна опинилася в складній політичній та економічній ситуації. Втрата частини української території через анексію державою-гарантом українського суверенітету, «гібридна війна» на Сході України, колапс української національної валюти, призупинення стратегічного діалогу з НАТО про можливість приєднання до альянсу, відсутність очікуваної підтримки Заходу у вигляді поставок летальної зброї, а також несправдження сподівань на якнайшвидшу повноцінну інтеграцію з ЄС стали одними із основних причин погіршення та ускладнення внутрішньополітичної та економічної ситуації в країні. Зазначені проблеми внутрішнього і зовнішнього характеру змушують українську владу знаходити нові ефективні та часом радикальні рішення, в тому числі у питаннях, що

стосуються формування та реалізації зовнішньополітичної стратегії, а також робити кроки, спрямовані на здобуття нових потенційних союзників у політичній сфері та стабільних партнерів у економічному середовищі. Головними поточними завданнями України на міжнародній арені є здобуття підтримки у відновленні територіальної цілісності та рівня українського експорту після часткової втрати російського ринку. Одна з потенційно важливих, але досі реально не задіяних сил, здатних значно вплинути на ситуацію, є саме Турецька Республіка.

За умови вироблення відповідних механізмів, тактики та стратегії, які, передусім, повинні полягати у проведенні регулярних двосторонніх зустрічей на рівні президентів країн, прем'єр-міністрів, зустрічей міністрів профільних міністерств та відомств з представниками бізнесу, підписанні двосторонніх рамкових угод та дорожніх карт з розвитку та зміцненню співробітництва в економічній сфері між країнами, відпрацювання Міністерством економіки України інвестиційних можливостей і створення сприятливих умов для залучення капіталу та інвестицій з Турецької Республіки в Україну і навпаки, саме вектор економічних відносин між країнами може в найближчому майбутньому мати неабиякий потенціал [66].

Відповідно до даних статистики, за період з 1992 р. до 1999 р. обсяг торгівлі між Турецькою Республікою та Україною збільшився в 10 разів і склав 1263 млн дол., за рахунок чого Туреччини стала 4 найбільшим торговим партнером України. За станом на 2015 рік Турецька Республіка все ще залишається найважливішим торговельним партнером нашої держави із збереженням позитивного сальдо України у товарному обміні. Туреччина знаходиться на другому місці по обсягам реалізації українського експорту. Згідно офіційних даних, отриманих від Державного комітету статистики України, в 2014 році обсяги торгівлі товарами та послугами між країнами становили 5,1 млрд дол. США (що на 15,5% менше, ніж у 2013 році), при цьому експорт становив 3,7 млрд дол. США (менше на 7,7%), а показники імпорту були в районі 1,5 млрд дол. США (менше на 26,9%), при цьому рівень

позитивного сальдо закріпився на відмітці 2,2 млрд дол. США. Станом на 1 жовтня 2014 р. суб'єкти підприємницької діяльності інвестували в економіку України 204,5 млн дол. США, що становило 0,4% від загального обсягу прямих іноземних інвестицій. Позитивна динаміка збереглася і в 2015 році. Так, Туреччина стала третім торговим партнером України, при цьому загальний об'єм торгівлі склав приблизно 4 млрд. дол. США, що нижче на 22%, ніж в 2014 році. Але водночас зберігається позитивне сальдо і складає 1,9 млрд дол. США. На 10% зросли показники об'ємів торгівлі послугами. А вже в січні 2016 р. торговельний обіг між Україною та Туреччиною становив 195,8 млн. дол. США. Експорт товарів з України до Туреччини зменшився на 49,6% і становив 120,8 млн дол. США, а імпорт товарів з Туреччини в Україну збільшився на 5,6% і становив 74,9 млн дол. США. До того ж для України, як і раніше, зберігається позитивне сальдо у торгівлі товарами та послугами – 45,9 млн дол. США. За даними Державної служби статистики України, станом на 01.01.2016 р. Туреччина інвестувала в економіку України 200,3 млн дол. США (до червня 2016 року цей показник збільшився на 1,7 млн дол. США). Водночас на спільних зустрічах президенти України та Турецької Республіки неодноразово висловлювали плани щодо збільшення обсягів торгово-економічного обороту між країнами до 2023 року – до 20 млрд дол. США [103].

Також потрібно зазначити, що на території України здійснює діяльність близько 500 підприємств з турецьким капіталом. До того ж щорічною тенденцією є зростання пасажирських та вантажних перевезень між державами. Турецький авіаперевізник «Турецькі авіалінії» планує не лише збільшити кількість рейсів в Україну, але й розвивати нові напрями сполучення. До 2014 р. включно Туреччина активно сприяла розвитку туристичного сектора Криму. Крім того, з червня 2016 року безвізовий термін перебування громадян України в Туреччині збільшений з 60 до 90 діб [24].

Туреччина бачить в Україні нові ринки збуту для власної продукції, а Україна розглядає Туреччину як надійного партнера у реалізації власних енергетичних ініціатив та проектів. Для Туреччини Україна з її обсягом ринку,

зручним географічним розташуванням, відкритою економікою і ринком праці – приваблива країна з точки зору інвестування та покращення регіональних відносин. Одночасно для України співпраця з Туреччиною на двосторонній основі, а також в рамках ОЧЕС, Blackseafor, як зазначає український фахівець з даного питання О. Волович, виконує завдання збереження балансу інтересів у відносинах з Росією (принаймні такий стан речей був до моменту інтервенції РФ в Україні та анексії Кримського півострова) та Заходом [159, с. 352-355].

З іншого боку, досить перспективним напрямком двостороннього українсько-турецького співробітництва може стати саме енергетична сфера. Енергетична безпека держав стала пріоритетним та досить вагомим напрямком геополітичного та економічного співробітництва країн та інших суб'єктів міжнародних відносин, чому значно «посприяли» світові енергетичні кризи 70-х років. Енергетична галузь, беручи до уваги низький рівень забезпечення паливно-енергетичними ресурсами більшої частини країн світу, високий рівень спекулятивності енергетичного ринку, необхідність значного фінансування та інфраструктурного забезпечення, є досить важливою в системі соціально-економічного розвитку держав.

В даному контексті потрібно відмітити, що Балтійсько-Чорноморський регіон в силу свого геополітичного розташування становить собою пояс держав, через які проходять стратегічно важливі нафтогазові магістралі, основна функція яких полягає в забезпеченні паливно-енергетичними ресурсами країни Європи. Цей регіон через свою геополітичну важливість та з урахуванням стрімкого розвитку потужних регіональних держав, серед яких Туреччина та Російська Федерація, за останні декілька років набув статусу важливого енергетичного ринку, задіяного в розподілі та перерозподілі великих об'ємів паливно-енергетичних ресурсів через транспортно-інфраструктурні об'єкти мережі «Схід-Захід». Історично склалося так, що на шляху від багатих на паливно-енергетичні ресурси країн Азії до європейських країн, які більше всього їх потребують, лежать країни, через які проходять

досить важливі потужні нафтогазові транспортні магістралі - Україна та Турецька Республіка.

Декілька останніх років представники різних політичних сил обох країн, апелюючи на значні перспективи українсько-турецького співробітництва, виділяють енергетичну сферу як таку, що в найближчому майбутньому може стати одним із основних напрямків співробітництва між країнами. Значна енергомісткість економік, залежність від імпорту паливно-енергетичних ресурсів, а також розгалужена транспортно-комунікаційна мережа України й Туреччини цілком сприяють посиленню взаємовідносин між країнами в енергетичній сфері, роблячи її стратегічним елементом двостороннього партнерства [179, с. 161-168].

Одним із головних експортерів енергетичної продукції для обох країн є Російська Федерація. Так, за даними 2015 року, для України імпорт із РФ становив 39%, а для Туреччини знаходився на рівні 34%. Водночас обидві країни намагаються диверсифікувати джерела постачання енергоносіїв, які Україна додатково імпортує із таких країн, як Білорусія, Азербайджан, Туркменістан, Казахстан, Литва, США, а також із таких Європейських країн, як Словаччина, Польща, Угорщина та ін., а Туреччина - із Ірану, Алжиру, Казахстану, Іраку, Саудівської Аравії, Італії. До того ж, потрібно зазначити, що політичне керівництво Туреччини уже протягом багатьох років ставить собі за мету зменшити поставки природного газу з РФ. Свідченням цьому можуть бути заяви представників правлячої партії, які лунали ще в 2011 році, та позиція членів Ради національної безпеки Туреччини, які переконані, що існує важлива необхідність стосовно вжиття термінових заходів, спрямованих на зміну ситуації в енергозабезпеченні країни із іноземних джерел [209, с. 538-540]. Зусилля Анкари в даному напрямку ще більше активізувалися після того, як в листопаді 2015 року відбулося погіршення російсько-турецьких відносин. Доля імпорту паливно-енергетичних ресурсів із Росії в Україну значно знизилася за останні декілька років у зв'язку із напруженістю у відносинах між країнами,

пов'язаною із агресією Москви на сході України та анексією Кримського півострову.

За умов значної залежності від імпорту енергоносіїв обидві країни для покращення власного політичного становища та для гарантування енергетичної безпеки намагаються активно використовувати вигідне геополітичне розташування та власні розгалужені газотранспортні системи. Так, наприклад, українська газотранспортна система є однією із найбільших ГТС у світі і покликана виконувати декілька основних функцій: забезпечувати паливно-енергетичними ресурсами внутрішній ринок та здійснювати транзит газу в Західну та Центральну Європу. Загальна протяжність газопроводів ГТС України становить 37,0 тис. км., які включають в себе 22,2 тис. км., магістральних газопроводів та 14,8 тис. км. газопроводів-відводів. Пропускні можливості української газотранспортної системи на вході 288 млрд м³, а на виході 178,5 млрд м³ на рік, з них до країн Європи надходить 142,5 млрд м³ щороку.

Так саме через територію Турецької Республіки також проходять значні розгалужені газотранспортні артерії, які сполучають багатий на нафту і газ Каспійський регіон з країнами Європи. Цей фактор, особливо після включення в 2004 році до ЄС Румунії та Болгарії, значно впливає на співробітництво Туреччини з країнами Європейського Союзу, а також збільшує перспективи утворення європейського транзитного альянсу у формі коридору Каспійський регіон – Турецька Республіка – Європа, що дозволить створити нову систему постачання енергоресурсів до європейських країн.

Отже, як Україна, так і Туреччина мають потужну, розгалужену магістральну мережу ГТС, які забезпечують паливно-енергетичними ресурсами ЄС, який є одним із найбільших в світі їх споживачів. Виходячи із цього, політика обох країн повинна бути спрямована на реалізацію одного стратегічно важливого завдання – побудови надійної енерготранспортної мережі для забезпечення країн ЄС паливно-енергетичними ресурсами із Чорноморсько-Каспійського та Близькосхідного регіонів, а також підвищення

рівня їх енергетичної безпеки. Отже, обом країнам належить ключова роль в транспортуванні паливно-енергетичних ресурсів до ЄС, при цьому Турецька Республіка займає більш вигідну позицію в даному питанні будучи однією із основних енергетичних країн-транспортерів на Близькому Сході. Не дивлячись на те, що більшість експертів вважають Україну та Туреччину більше суперниками ніж партнерами в даній сфері, потрібно враховувати, що погоджені, консолідовані та глибоко сплановані дії на політичному рівні між країнами щодо співробітництва в сфері транспортування паливно-енергетичних ресурсів із РФ, країн Каспійського регіону та Близько Сходу можуть приносити обопільну фінансову та політичну вигоду – передусім, значно закріпить та посилить їх позиції в Чорноморсько-Близькосхідно-Каспійському регіоні та на міжнародній арені [179, с. 165-168].

Перспективною та досить вигідною для нашої держави була б можлива участь в ряді проектів, які реалізуються та, безперечно, будуть реалізовуватися за участю Турецької Республіки в майбутньому. Серед таких проектів варто виділити наступні: будівництво газопроводу «NABUCCO» та «Трансанатолійський газопровід» - TANAP тощо. Звісно, що участь в подібного роду проектах потребує активної зовнішньополітичної діяльності, чіткої та виваженої політичної позиції, і, найголовніше, відповідних інвестиційних кроків. З іншого боку, відновлення та стабілізація турецько-російських відносин, а також можлива реалізація нового проекту – будівництва «Турецького потоку» за спільною участю Туреччини та РФ, може стати перепоною на шляху до втілення деяких спільних українсько-турецьких енергетичних ініціатив.

Видобуток паливно-енергетичних ресурсів на шельфах Чорного та Азовського морів може бути ще одним перспективним напрямком двостороннього співробітництва. Так, Україна, в порівнянні з іншими державами Чорноморського басейну, видобуває досить невеликі об'єми газу. Туреччина ж, зі свого боку, активно залучає інвестиції в даному напрямку, які становлять близько 1,5 млрд. дол. США (основні компанії Saudi Aramco

(Саудівська Аравія), BP (Велика Британія), Chevron та ExxonMobil (США), Petrobras (Бразилія), Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (державне підприємство Турецької Республіки)). Інші країни басейну Чорного моря, такі як Румунія, Грузія та Болгарія, зі свого боку, теж залучають такі інвестиційні компанії, як Melrose, Resources, OMV, Anadarko Petroleum Corporation, JKH [57]. Україна, виходячи із сучасних економічних внутрішньодержавних та світових реалій, може разом із Туреччиною, використовуючи спільний досвід, бути ініціатором реалізації проектів по видобутку нафти з шельфу Чорного моря саме із залученням іноземних інвестицій.

Відновлювальні джерела електроенергії – ще один перспективний напрямок двостороннього українсько-турецького співробітництва. За останні кілька років керівництво Турецької Республіки все більшу роль відводить поновлюваним джерелам енергії, що можуть зайняти значне місце в розширенні виробництва електроенергії та диверсифікації енергопостачання [34]. Україна, зі свого боку, маючи не лише сприятливі природні умови, але і відповідних спеціалістів та досвід в реалізації подібних проектів (по даним на 2015 рік в Україні в галузі лише вітрової енергетики введено в експлуатацію 16,6 МВт нових потужностей), в тісній співпраці з Турецькою Республікою може вивести на якісно новий рівень розвиток систем відновлювальних джерел електроенергії, що значно вплинуло б на зміцнення власної енергетичної безпеки країни.

Обидві країни мають докорінно переглянути двостороннє співробітництво в економічній сфері в цілому і в енергетичній зокрема, розглядаючи його, передусім, як взаємовигідну колаборацію, а не породжувати дух змагання та конкуренції в даних сферах співпраці. Найближчим часом потрібно побудувати фундамент для становлення українсько-турецького енергетичного співробітництва, що дозволить обома країнам ефективно використовувати свої ГТС та геополітичне розташування для закріплення та посилення своєї ролі в регіоні, а також виведення забезпечення енергетичної безпеки на якісно новий рівень.

Водночас в контексті сучасних викликів та загроз в Чорноморсько-Близькосхідному регіоні питання більш тісного оборонного співробітництва між Анкарою та Києвом стає все більше актуальним. Країни поступово розвивають та нарощують темпи співпраці в даній сфері. Свідченням цьому може бути те, що 16 травня 2016 року між Збройними силами України та Турецької Республіки був підписаний імплементуючий план військового співробітництва, який включає в себе практичні кроки, направлені на підвищення оперативних можливостей ЗСУ та розрахований на строк до 2020 року. Співпраця в такому руслі допоможе нашій армії вийти на якісно новий рівень розвитку та військової підготовки, а також підготуватися до можливого в подальшому вступу до НАТО. Турецька Республіка, вже будучи членом НАТО із 1952 року та маючи добре підготовлені ЗС, шляхом обміну досвідом та проведення спільних військових навчань із ЗСУ, зі свого боку, матиме надійного північного сусіда і партнера по забезпеченню та гарантуванню безпеки в Чорноморсько-Близькосхідному регіоні.

Потрібно відмітити, що в умовах зміни геополітичної ситуації на Близькому Сході створюються нові шляхи співпраці з країнами в басейні Чорного моря. Як наслідок, турецько-українські відносини в даний час переживають один із найінтенсивніших періодів з позитивною позначкою. Досить успішний і динамічний розвиток відносин Києва з Анкарою заснований на прагматичному розрахунку. Насамперед однією із характерних рис двосторонніх відносин між країнами є взаємодоповнюваність в цілях, які переслідує кожна із сторін. Для України, яка проводить курс на дистанціювання від Росії, співпраця з Туреччиною представляється додатковою можливістю заручитися підтримкою в питаннях диверсифікації поставок енергетичних ресурсів, про що вже згадувалося раніше. До недавнього часу Київ також отримував численні турецькі інвестиції для вирішення економічних проблем, зокрема Кримського півострову, в таких галузях економіки, як сільське господарство та промисловість. Туреччина активно інвестувала в українське виробництво і нерухомість, поставляла

продукти харчування, товари народного споживання, полімерні матеріали та пластмаси, закупувала чорні метали і добрива.

Крім того, політичні пріоритети України і Туреччини з ключових питань міжнародного життя переважно збігаються. В останні роки турецька влада намагалася позиціонувати себе як захисника і союзника тюркських народів на Кавказі та Центральній Азії, тому анексія Криму Росією є своєрідною загрозою для турецьких інтересів. З часів української незалежності Туреччина позиціонує свою політику в Криму як більш відкриту, прозору, доброзичливу та таку, що спрямована на виключну підтримку територіальної цілісності України і яка не несе в собі сепаратистського спрямування, обмежуючись виключно культурними контактами та бізнес-проектами [74]. На думку українського дослідника Н. Мхитарян, Туреччина завжди була зацікавлена в стабільності на Кримському півострові в складі України через бажання зміцнити партнерські відносини з нашою державою, страх перед посиленням позицій Росії і в Криму, і на Чорному морі та зміни статусу Криму на користь РФ [209, с. 14-22].

На фоні анексії АРК Російською Федерацією Анкара першопочатково висловила стриману і вкрай обережну підтримку Україні аналогічно тій, що мала місце як вичікувальна і стримана реакція на Помаранчеву революцію 2004 р. і події Майдану кінця 2013-го – початку 2014 рр. Формально підтримуючи цілісність України, додержання норм міжнародного права, подолання сепаратистських тенденцій в Криму шляхом діалогу і консенсусу, захист прав кримських татар, Туреччина уникала згадки російської інтервенції як основної причини виникнення «кримської проблеми», але тим не менше вже на початку травня 2015 р. Анкара засудила дії Росії. За словами А. Давутоглу, «кримська проблема» повинна вирішуватися самою Україною. Однак, в цій же заяві він зазначив: «Ми не дозволимо, щоб зростаюча напруга в Криму стала причиною кризи в наших відносинах з Росією. Деякі сили намагаються погіршити російсько-турецькі відносини, скориставшись кримською проблемою». Таку позицію можна пояснити розчаруванням

Туреччини в процесах євроінтеграції і бажанням здобути більшу регіональну вагу, що і стимулює розвиток її тісної співпраці з Росією, порушити яку вона не була готова через тісну економічну інтеграцію з цією країною.

У 2014 р. Туреччина вперше прокоментувала ситуацію в Україні напередодні анексії, коли дороги в Крим перекрили озброєні бойовики з російськими прапорами. Тодішній міністр закордонних справ Туреччини А. Давутоглу закликав відновити безпеку в Криму, «місце проживання етнічних тюрків» (татарів), і закликав всі етнічні та релігійні групи на півострові сприяти стабілізації ситуації [89]. Саме А. Давутоглу став одним із перших іноземних чиновників, які відвідали Київ після початку кризи, і протягом майже тижня проводив переговори в Києві з новою владою.

В день проведення нелегітимного референдуму в АРК від 16 березня 2014 р. на сайті МЗС Туреччини було опубліковано критичну заяву із засудженням даного кроку, що характеризувався як помилковий і «небезпечний та неправильний крок, який може призвести до негативних результатів в регіоні та поза ним, до серйозних зіткнень між різними групами в Криму». А вже після включення Криму в березні 2014 р. до території Росії влада Туреччини офіційно висловила серйозну стурбованість соціально-економічним становищем і забезпеченням прав кримськотатарського народу на півострові. Анкара також не визнала результатів кримського референдуму і неодноразово декларувала свою прихильність принципу територіальної цілісності України, а також закликала вирішити російсько-український конфлікт, ґрунтуючись на міжнародному праві, а не на односторонніх силових кроках [22].

Водночас турецькі керівники категорично відмовилися вводити одночасно з ЄС і США санкції проти РФ у зв'язку із незаконними діями останньої на території України. Крім того, на сьогодні, крім РФ, Туреччина є єдиною країною, яка порушує резолюцію Генеральної Асамблеї ООН від 27 березня 2014 р. і не припиняє транспортне (поромне) сполучення з окупованим Росією Кримом, причому за період з 27 березня 2014 до 27 березня 2015 рр. у

кримські порти увійшло 44 турецьких човна [85]. Можна зробити висновок, що керівництво країни вважає за потрібне проводити прагматичну політику - отримувати максимальну економічну вигоду там, де це можливо, і обмежуватися декларативною риторикою про занепокоєність в тих питаннях, щодо яких у Туреччини та РФ - діаметрально протилежні погляди.

На думку експерта українського Міжнародного центру перспективних досліджень ICPS А. Крутя, така політика Анкари тоді базувалася на таких складових: 1) традиційно упереджене ставлення Туреччини до будь-якої військової активності Росії в регіоні Чорного моря, особливо щодо нарощування контингенту збройних сил РФ у Криму; 2) власне «тюркоцентричне» сприйняття регіону, ролі і місії Туреччини в чорноморському і середземноморському басейнах; 3) бажання скористатися будь-якими можливостями для посилення власних політичних чи економічних інтересів, а також прагнення уникати викликів, які можуть створити загрози цим інтересам, наприклад, енергетичним, враховуючи залежність країни від поставок російського газу [65].

Одна з головних причин, чому Туреччина досить довгий період часу не наважувалася загострити відносини з Росією для вирішення конфліктної ситуації по лінії Україна-РФ на користь України, була обумовлена саме тим, що спроба штучного розвороту Анкари проти Москви ускладнювалася і залежністю Туреччини від російського газу, адже саме РФ є одним із ключових постачальників природного палива, про що вже згадувало раніше. Та навіть це не змогло стримати політичну та економічну конфронтацію турецько-російських відносин в листопаді 2015 року, яка з часом зійшла на нівець.

Враховуючи не тривале охолодження у відносинах між Анкарою та Москвою, політичне керівництво України мало унікальну можливість використати такий стан речей задля розвитку та поглиблення двостороннього українсько-турецького співробітництва і поступового його переведення у формат стратегічного партнерства. Звісно ж, така можливість в Україні буде і в подальшому, уже після покращення відносин між Анкарою та Москвою, але

для її реалізації потрібно буде прикласти значно більше сил та дипломатичних ресурсів.

На цей час після входження Криму до складу Росії та нещодавньої конфронтації у відносинах між Анкарою та Москвою інтереси Туреччини постраждали, ступінь інтегрованості з цим регіоном в майбутньому однозначно знизиться. Туреччина може втратити численні важелі в регіоні Чорного моря при Криму під контролем Росії, аніж якщо б він перебуватиме у складі України. Питання постає в тому, якою мірою, за якого сценарію Туреччина підтримає Україну у її конфлікті із РФ. Єдиним засобом прискорити цей процес для України є лише економічна інтеграція з Туреччиною в плані розвитку торгово-економічного, політичного, військово-технічного, енергетичного та фінансово-інвестиційного співробітництва між країнами, що дасть змогу переорієнтувати та збільшити обсяги турецьких інвестицій в Україну. Водночас складна ситуація, в яку потрапила наша країна, має шанси на вирішення на її користь за рахунок потенційної підтримки Турецької Республіки, що може бути отримана уже в найближчій перспективі.

Висновки до підрозділу. На цей час стратегічним завданням Української держави є інтеграція у європейські економічні та політичні об'єднання, при цьому в полі зору стратегічних інтересів нашої країни має залишатися розвиток та побудова взаємовигідного співробітництва із ключовими об'єднаннями та окремими державами інших, особливо сусідніх, або ж наближених до української території регіонів світу. Особливе місце в зовнішньоекономічному та політичному співробітництві для України може посісти саме Турецька Республіка, за умови постійної підтримки та розвитку політичного діалогу і економічного співробітництва між країнами, розвитку спільних енергетичних проектів. До того ж динаміка відносин Турецької Республіки та РФ матимуть свій вплив на українсько-турецьке співробітництво.

Враховуючи сучасну ситуацію в Туреччині та геополітичні процеси на Близькому Сході, пов'язані, передусім, із війною в Сирії, а також нещодавні

проблеми у дипломатичних та економічних відносинах Анкари із Російською Федерацією, які вплинули на економічну ситуацію в Турецькій Республіці, остання зацікавлена в пошуках нових торгових партнерів та союзників не лише в регіоні, але і поза його межами. Зважаючи на це, Україна має більше можливостей для активізації та подальшого поглиблення взаємовигідного економічного та політичного співробітництва із Туреччиною в рамках Чорноморсько-Близькосхідного регіону. Крім того, Турецька Республіка може стати надійним партнером для Києва в питанні повернення до складу нашої держави анексованої території Кримського півострову. Але використовувати дану можливість потрібно із обережністю, адже для нас РФ, безсумнівно, на сучасному етапі – ворожа держава, для Туреччини – неосяжний фінансовий ринок з необмеженими можливостями.

Для поглиблення турецько-українських взаємовідносин Україні потрібно зробити ряд кроків, які мають полягати в підписанні угод, направлених на закріплення та розвиток двостороннього співробітництва в енергетичній, військовій, торгово-економічній та фінансово-інвестиційній сферах, в тому числі й угоди про створення зони вільної торгівлі та створення спеціальної міжурядової групи, до якої мають увійти як представники політичних еліт обох країн, так і фахові спеціалісти та представники бізнесу; закріплення в короткостроковій перспективі за Турецькою Республікою статусу стратегічного партнера на рівні зовнішньополітичної доктрини нашої країни; створення сприятливого економічного клімату, шляхом внесення відповідних змін на законодавчому рівні, спрямованих на спрощення, передусім, податкового законодавства та надання додаткових митних та податкових преференцій закордонним інвесторам та бізнесменам.

Вищезазначені кроки дозволять не лише поглибити співробітництво між країнами у ключових сферах двосторонніх відносин, але залучити, збільшити обсяги турецьких інвестицій і побудувати підґрунтя для розвитку турецького бізнесу в Україні. Розвиток українсько-турецького співробітництва із постійним акцентом вітчизняних політиків на його перспективах і перевагах

для обох сторін може вже в найкоротшій перспективі вивести партнерство між Турецькою Республікою та Україною на якісно новий, «стратегічний» для обох країн рівень. Водночас при розбудові та поглибленні співробітництва та партнерства між країнами необхідно враховувати сучасний стан відносин Анкари із Москвою.

Висновки

У результаті дослідження близькосхідного вектора зовнішньої політики Турецької Республіки в постбіполярний період автор дійшов наступних висновків:

1. Аналіз джерельної бази з досліджуваного питання свідчить про брак аналітичних матеріалів, присвячених зовнішній політиці Туреччини на Близькому Сході. У переважній більшості досліджень основний акцент зроблено на європейській інтеграції Турецької Республіки, її співробітництві зі США та НАТО без достатньої уваги та ґрунтовного аналізу місця та ролі Туреччини на Близькому Сході та в сусідніх з ним регіонах, а також політики Анкари у якості регіонального лідера. Однак широка і змістовна база дослідження, яку можна умовно поділити на чотири групи (загальнотеоретичні праці, офіційні документи, праці вітчизняних та зарубіжних вчених), та застосована методологія, яка базується на поєднанні теоретичних, концептуальних та прикладних підходів, а також принципи історизму, об'єктивності, багатофакторності, системності, світоглядної толерантності, всебічності, логічності та методологічного плюралізму дали автору можливість провести комплексний і глибокий аналіз еволюції зовнішньої політики Турецької Республіки на Близькому Сході в постбіполярний період, та вирішити усі поставлені завдання.

2. Зовнішня політика Турецької Республіки та її Близькосхідний вектор пройшли декілька етапів еволюції: від пошуків союзників на Заході і майже повного відвернення від співробітництва з країнами Близького Сходу та арабського світу до чергового «повернення» країни на Схід в напрямку активного ведення регіональної політики та налагодження відносин з близькосхідними країнами. Еволюція близькосхідного вектора турецької зовнішньої політики саме в постбіполярний період являє собою окремий дослідницький інтерес, який полягає у відображенні змін зовнішньополітичних прерогатив Туреччини від вираженого європейського напрямку, через диверсифікацію зовнішньої політики країни до значного

переважання близькосхідного вектора в системі зовнішньополітичних пріоритетів Анкари. Саме в цей період часу цілком простежується шлях Анкари до її нині триваючого «повернення» на Близький Схід, під час якого країна поступово перетворюється на потужного регіонального гравця із власною системою інтересів; зростає роль країн не лише в регіоні, але і на міжнародній політичній арені; все більше Туреччина зміцнює свої позиції щодо вирішення регіональних проблем, гарантування миру і безпеки в Близькосхідному та сусідніх з ним регіонах; а також все частіше знаходиться в центрі важливих регіональних подій.

Завдяки гнучкій, виваженій та збалансованій зовнішній політиці, підкріпленій рядом внутрішньополітичних змін та економічних перетворень в постбіполярний період, Турецька Республіка змогла зайняти місце регіонального лідера та швидкими темпами продовжує зміцнювати свої позиції не лише в регіоні, але й у світовій політиці.

3. В постбіполярний період основоположними концепціями формування та реалізації близькосхідного вектора зовнішньої політики Туреччини були «нуль проблем із сусідами», «принцип мирного співіснування» та «розбудова дружніх відносин з усіма сусідніми державами». В силу зміни геополітичної ситуації в регіоні та місця і ролі Анкари в ньому вищезазначені принципи поступово почали відходити на задній план, адже їх дотримання стало все більш складним, а імплементація за умови існування в окремих державах різних політичних режимів, які досить часто вороже налаштовані один до одного, досить тяжкою, а в більшості випадків навіть неможливою. Особливо така тенденція простежується в період після революційних подій «арабської весни». На фоні цього все більше зростає вплив принципів теорій неоосманізму та неопантюркізму в зовнішньополітичну доктрину країни. Їх суть полягає саме в закріпленні Туреччини як регіонального лідера, розбудові дружніх відносин з ключовими країнами регіону, розширенні впливу Анкари на країни, території яких раніше були частиною Османської імперії, прагнення

до більш об'єднаного Близького Сходу, де Туреччина буде відігравати значущу роль.

З урахуванням геополітичної ситуації в регіоні та все більшого проникнення ідей теорій неопантюркізму та неоосманізму можна спрогнозувати проведення Анкарою збалансованої та виваженої політики, спрямованої на розбудову співробітництва із ключовими регіональними країнами, до яких можна віднести Іран, Саудівську Аравію, Ізраїль, а також об'єднання близькосхідних політичних еліт навколо Турецької Республіки задля вирішення регіональних проблем та конфліктних ситуацій. Водночас в якості об'єднуючого чинника буде використовуватися як релігійний фактор, так і конфлікт у Сирії, а також постійні втручання позарегіональних акторів у регіональні проблеми. Політичне та дипломатичне забезпечення перебування Анкари в центрі всіх цих процесів призведе лише до посилення місця і ролі країни на Близькому Сході та на світовій політичній арені.

Зі свого боку, відставка з посади прем'єр-міністра Туреччини А. Давутоглу, якого вважають «архітектором» нового зовнішньополітичного курсу країни, матиме свій вплив на подальше формування зовнішньополітичної стратегії Анкари не лише в Близькосхідному регіоні, але і поза його межами, на сучасному етапі розвитку країни.

4. В контексті імплементації регіональної зовнішньої політики та зміцненні своїх економічних та політичних позицій на Близькому Сході Анкара особливу увагу приділяє участі в ряді регіональних організацій. Активна участь Турецької Республіки в них є одним із механізмів імплементації її зовнішньої політики на регіональному рівні, досягнення поставлених зовнішньополітичних цілей та зміцнення своїх економічних і політичних позицій в Близькосхідному регіоні. До таких організацій можна віднести, передусім, Організацію ісламського співробітництва та Організацію економічного співробітництва. Так, будучи одним із найвагоміших членів ОІС та ОЕС, Туреччина не лише зміцнює та посилює їх роль в регіоні, але і розвиває та налагоджує двосторонні та багатосторонні торгово-економічні, та

політичні відносини із країнами-членами, а також використовує їх як об'єднуючі та консолідуючі регіональні центри.

Аналізуючи дії Турецької Республіки в цих та ряді інших регіональних утвореннях, можна припустити, що вони виступають своєрідним плацдармом для країни в реалізації ідей теорій неопантюркізму та неоосманізму, а враховуючи напруженість ситуації на Близькому Сході, являються ще й досить сильними об'єднуючими центрами для регіональних держав в протистоянні новим викликам та загрозам із ключовими місцем та роллю Анкари в них.

Водночас потрібно враховувати, що безпосередня участь і членство та інші форми присутності Туреччини в регіональних об'єднаннях Чорноморсько-Близькосхідно-Каспійського регіону та в Центральній Азії впливають на зовнішню політику країни не лише на Близькому Сході, але і на міжнародній політичній арені в цілому. Адже Анкара при формуванні свого зовнішньополітичного курсу повинна враховувати не лише геополітичну ситуацію у вищезазначених регіонах, але і балансувати між позиціями та точками зору щодо питань різних регіональних політичних акторів.

5. Геополітична ситуація на Близькому Сході, в умовах військового втручання в регіональний сирійський конфлікт США, країн ЄС та Росії на боці різних протиборчих сил створює передумови не лише до початку трансформаційних процесів регіональної політичної та безпекової системи, в центрі яких знаходиться Турецька Республіка, але і до змін та перестановки сил у сучасній системі міжнародних відносин.

Близькосхідний регіон, останнім часом, вкрай обтяжений безпековими викликами як у частині класичної військової безпеки (захист суверенітету і територіальної цілісності), так і в частині “твердої безпеки” у вигляді “нових викликів” (створенням ІДІЛ, військовий конфлікт в Сирії, посилення активності РПК та ін.), що цілком сприяє зростанню ролі Туреччини як гаранта регіонального миру та безпеки. З одного боку, членство в НАТО, нарощування масштабів розвитку та вдосконалення військово-промислового комплексу

країни, високий рівень підготовки збройних сил, а з іншого, розвиток співробітництва Анкари із рядом потужних регіональних держав, передусім, з Ісламською Республікою Іран, може призвести до формування нової регіональної системи безпеки із переважанням ролі Турецької Республіки в ній, що матиме свій позитивний результат для регіонального безпекового середовища.

б. Під час дослідження близькосхідного вектора зовнішньої політики Турецької Республіки було проаналізовано розвиток, ключові напрямки та проблемні питання двостороннього співробітництва з такими країнами як Ісламська Республіка Іран, Сирія та Ізраїль. До того часу провідна політична сила країни - ПСР, керуючись принципом «дружнього співіснування з усіма сусідніми країнами», успішно розвивала політичне та економічне співробітництво з ними. Але після подій «арабської весни», які значно вплинули на концептуальне забезпечення зовнішньої політики Туреччини, дещо зазнали змін двосторонні відносини між країнами.

Втім, незважаючи на це, Анкара продовжує проводити ціленаправлену, прагматичну та виважену зовнішню політику у побудові двосторонніх відносин, що їй не завжди вдається реалізувати цілком. Так, на хвилі налагодження та розвитку відносин із Іраном та рядом інших країн арабського світу, в тому числі і з Саудівською Аравією, погіршилися взаємовідносини з Ізраїлем, а у випадку із Сирією - взагалі відбувся їх розрив у зв'язку зі спалахом громадянської війни в країні та ескалацією сирійського конфлікту. Основна причина – підтримка політичним керівництвом Турецької Республіки опозиційних сил в країні після тривалих, безуспішних спроб врегулювання конфліктної ситуації в Сирії мирним шляхом за допомогою переговорів. Отже, лише зміна політичного керівництва в країні та прихід до влади опозиційних сил дозволить Анкарі налагодити та розвивати торгово-економічні та політичні відносини з Дамаском, який нещодавно був одним із основних торговельних партнерів Туреччини із стабільно зростаючими показниками

імпорту та експорту між країнами. В іншому випадку сирійсько-турецькі взаємовідносини залишатимуться напруженими найближчі роки.

Відбулося значне погіршення і у турецько-ізраїльських відносинах, яке тривало досить довгий проміжок часу і ледь не призвело до повного розриву дипломатичних зв'язків між країнами, але вже за останні декілька років все більше простежуються тенденції до налагодження і розвитку турецько-ізраїльських відносин. З огляду на короткострокову перспективу, враховуючи тісні економічні та політичні зв'язки між країнами, достатньо впливові сили в Турецькій Республіці, до яких можна віднести військовий істеблішмент, ділові кола та ліберальні партії, за підтримкою Ізраїлю і могутнього єврейського лобі в США, робитимуть все можливе для утримання Турецької Республіки в орбіті «стратегічного союзу» з Єрусалимом.

Водночас з огляду на розвиток військово-політичної та економічної ситуації в регіоні, аналізуючи тенденції розвитку взаємовідносин між Туреччиною та Ісламською Республікою Іран, а також, беручи до уваги, нещодавне зняття економічних санкцій із останньої, простежується підґрунтя до подальшого розвитку економічного співробітництва та політичного діалогу між Анкарою та Тегераном. Така тенденція буде наростати на фоні політичної боротьби між країнами за регіональне лідерство. В контексті збільшення викликів та загроз територіальній цілісності обох держав цілком можливе їх об'єднання задля забезпечення миру, безпеки та стабільності в Близькосхідному регіоні, що може вилитися в створення військово-політичного об'єднання, яке носитиме стратегічне значення для регіональних країн. Враховуючи політичну вагу такого союзу не лише в Близькосхідному регіоні, але й на міжнародній арені, Вашингтон може вдаватиметься до політики стримування і протипага задля перешкоджання його формуванню та розвитку.

7. В контексті зміцнення ролі Туреччини на Близькому Сході та її місця на міжнародній політичній арені Анкара є досить вигідним партнером і для України. Враховуючи сучасну ситуацію в країні, геополітичні процеси на Близькому Сході та нещодавнє погіршення російсько-турецьких відносин, які

вплинули на економічну ситуацію в Турецькій Республіці, остання зацікавлена в пошуках нових торгових партнерів та союзників не лише в регіоні, але і поза його межами. Зважаючи на це, Україна має більше можливостей для активізації та подальшого поглиблення взаємовигідного співробітництва із Анкарою в таких сферах, як торгово-економічна, паливно-енергетична, військово-технічна, фінансово-інвестиційна тощо, а українсько-турецьке партнерство вже в короткостроковій перспективі може набути «стратегічного» для обох країн рівня. Одночасно динаміка відносин Турецької Республіки та РФ матиме свій вплив на співробітництво по лінії Анкара-Київ. Туреччина може також стати надійним партнером для України в питанні повернення до складу нашої держави анексованої території Кримського півострову, але використовувати дану можливість потрібно із обережністю, адже для нас РФ – держава-агресор, для Туреччини – неосязний фінансовий ринок з необмеженими можливостями.

Список використаних джерел і літератури

Офіційні документи Турецької Республіки:

1. Cem Ismail Official statements, speeches and articles of Ministers for Foreign Affairs of the Republic of Turkey // [Electronic resource] / Turkish foreign policy: opening new horizons for Turkey at the beginning of a new millennium: [website]. – Mode of access: <http://www.turkishpolicy.com/images/stories/2002-01-futureofTRpolicy/TPQ2002-1-cem.pdf>
2. Political reforms in Turkey / Ministry of Foreign Affairs. Secretariat General for EU affairs. - Ankara. - 2007.
3. The Justice and Development Party's program // [Electronic resource] / The Justice and Development Party: [website]. – Mode of access: <http://www.akparti.org.tr/english/akparti/parti-programme>
4. Turkey, Ministry of foreign Affairs. The Goals and principles of Turkish foreign policy.- Ankara: Ministry of Foreign Affairs, June 1996.
5. Turkey's Perspectives and Policies on Security Issues // [Electronic resource] / Republic of Turkey, Ministry of Foreign Affairs: [website]. – Mode of access: http://www.mfa.gov.tr/i_-turkey_s-security-perspective_-historical-and-conceptual-background_-turkey_s-contributions.en.mfa
6. Turkish Ministry of Foreign Affairs // [Electronic resource] / Turkish Ministry of Foreign Affairs: [website]. - Mode of access: <http://www.mfa.gov.tr/default.en.mfa>
7. Конституция Турции 1982 г. // Конституции государств Европы. - М. – 2001.

Міжнародні документи:

8. Abuja Declaration 2010 // [Electronic resource] / D-8 Organization for Economic Cooperation: [website]. – Mode of access: <http://www.developing8.org/documents/summit/abujadeclaration-2010/>

9. Bakanlar Kurulu «Turkiye'nin dis politikasi hakkında bir konusma» / Bakanlar Kurulu // [Electronic resource] / Turkiye Cumhuriyeti Kalkinma Bakanligi: [website]. – Mode of access: <http://www.dpt.gov.tr/belgeler/arsiv432#223%>
10. Cairo Declaration Fifth session of the conference of the Parliamentary Union of the OIC Member States (PUIC), Arab Republic of Egypt, 30-31 January 2008 // [Electronic resource] / Parliamentary union of the OIC member states: [website]. – Mode of access: <http://www.puic.org/english/index.php?option=comcontent&task=view&id=68&Itemid=119>
11. Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürlüğü // [Electronic resource] / Turkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanligi: [website]. – Mode of access: <http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanligi/teskilat/cb-ozel-kalem/>
12. Final Report of Asian Parliamentary Assembly, the Third Plenary Session, Jakarta, 29 November 2008 // [Electronic resource] / Asian Parliamentary Assembly: [website]. – Mode of access: <http://asianparliament.org>
13. Genel Sekreterlik Özel Kalem Müdürlüğü // [Electronic resource] / Turkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanligi: [website]. – Mode of access: <http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanligi/teskilat/ozel-kalem-muduru/>
14. General de l'organisation de la Conference Islamique a la 32ème Session de la Conference Islamique des Ministres des Affaires Etrangères Sanaa Republique du Yemen, 28 June 2005 // [Electronic resource] / OIC: [website]. – Mode of access: <http://www.oic-oci.org/topicdetail.asp?tid=2293&xkey=>
15. Istanbul Declaration 1997 // [Electronic resource] / D-8 Organization for Economic Cooperation: [website]. – Mode of access: <http://www.developing8.org/documents/summit/istanbul-declaration-1997/>
16. Kampala Declaration adopted by the sixth session of the PUIC Conference Kampala Republic of Uganda, 30-31 January, 2010 // [Electronic resource] / Parliamentary union of the OIC member states: [website]. – Mode of access: <http://www.puic.org/english/index.php?option=comcontent&task=view&id=779>

17. Tehran Declaration 2004 // [Electronic resource] / D-8 Organization for Economic Cooperation: [website]. – Mode of access: <http://www.developing8.org/documents/summit/tehran-declaration-2004/117>
18. Tehran Declaration 2007, 2nd Plenary Session of the Asian Parliamentary Assembly (APA), from 19 to 20 November 2007, Tehran, Islamic Republic of Iran // [Electronic resource] / Asian Parliamentary Assembly: [website]. – Mode of access: <http://asianparliament.org>
19. The PUIC Conference // [Electronic resource] / Parliamentary union of the OIC member states: [website]. – Mode of access: <http://www.puic.org/english/index.php?option=comcontent&task=view&id=92&Itemid=132>
20. О сотрудничестве между Республикой Казахстан и Организацией Экономического Сотрудничества // [Электронный ресурс] / Министерство иностранных дел Республики Казахстан: [сайт]. - Режим доступа: <http://portal.mfa.kz/portal/page/portal/mfa/ru/content/policy/inegration/EC>.
21. Первый-Саммит СВМДА, Пресс-релиз Материалы центров стратегических исследований Турции: Discours de Son Excellence le Professeur Ekmeleddin Ihsanoglu Secetaire // [Электронный ресурс] / Центр стратегических исследований Турции: [сайт]. - Режим доступа: <http://missions.itu.int/~kazaks/rus/cica/cica08.html>
22. Політичні відносини між Україною і Туреччиною // [Електронний ресурс] / МЗС України: [сайт]. - Режим доступа: <http://turkey.mfa.gov.ua/ua/ukraine-tr/diplomacy>.
23. Текущая хроника российско-турецких отношений // [Электронный ресурс] / МИД РФ: [сайт]. - Режим доступа: <http://www.turkey.mid.ru/rus/hronika.html>.
24. Торговельно-економічне співробітництво між Україною і Туреччиною // [Електронний ресурс] / МЗС України: [сайт]. - Режим доступа: <http://turkey.mfa.gov.ua/ua/ukraine-tr/trade>

Матеріали ЗМІ:

25. Ahmet Davutoglu, Turkey's Prime Minister, Is Expected to Be Replaced, 04.05.2016 // [Electronic resource] / New York Times: [website]. – Mode of access: http://www.nytimes.com/2016/05/05/world/europe/erdogan-ahmet-davutoglu-turkey-prime-minister-is-expected-to-be-replaced.html?_r=0
26. Alexander Christie-Miller. Turkey power play: Does Davutoğlu exit spell longer term trouble for Erdoğan?, 05.05.2016 // [Electronic resource] / The Christian Science Monitor: [website]. – Mode of access: <http://m.csmonitor.com/World/Middle-East/2016/0505/Turkey-power-play-Does-Davutoglu-exit-spell-longer-term-trouble-for-Erdogan>
27. Any change in Turkey's foreign policy?, 11.05.2016 // [Electronic resource] / Dayli news: [website]. – Mode of access: <http://www.hurriyetdailynews.com/any-change-in-turkeys-foreign-policy.aspx?PageID=238&NID=99012&NewsCatID=409>
28. Islamic world leaders seek to bridge differences, 14.04.2016 // [Electronic resource] / Aljazeera: [website]. – Mode of access: <http://www.aljazeera.com/news/2016/04/islamic-world-leaders-seek-bridge-differences-160414082230514.html>
29. Keskin Arif. Iran-Turkey Relations: Balance, Rivalry and Mutual Dependence, 25.04.2009 // [Electronic resource] / Gunaz: [website]. – Mode of access: <http://www.gunaz.tv/?id=4&vmode=1&sID=269&lang=1>
30. Semih Idiz. What happened to Turkey's foreign policy?, 04.04.2014 // [Electronic resource] / Al-monitor: [website]. – Mode of access: <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/02/turkey-former-diplomats-say-islamist-outlook-cause-isolation.html#>
31. Svante E. Cornell. What Drives Turkish Foreign Policy? Changes in Turkey, 2012 // [Electronic resource] / Middle East Forum: [website]. – Mode of access: <http://www.meforum.org/3129/turkish-foreign-policy>

32. Turkey as a New Security Actor in the Middle East: Beyond the Slogans, 2011 // [Electronic resource] / SAM: Center for strategic research: [website]. – Mode of access: <http://sam.gov.tr/turkey-as-a-new-security-actor-in-the-middle-east-beyond-the-slogans/>
33. Turkey power play: Does Davutoğlu exit spell longer term trouble for Erdoğan?, 05.05.2016 // [Electronic resource] / The Christian Science Monitor: [website]. – Mode of access: <http://m.csmonitor.com/World/Middle-East/2016/0505/Turkey-power-play-Does-Davutoglu-exit-spell-longer-term-trouble-for-Erdogan>
34. Turkey's Renewable Energy Sector from a Global Perspective // [Electronic resource] / PWC: [website]. – Mode of access: http://www.pwc.com.tr/tr_TR/tr/publications/industrial/energy/assets/Renewable-report-11-April-2012.pdf
35. Turkey's prime minister just resigned. That's a dangerous sign for Turkish democracy, 6.05.2016 // [Electronic resource] / Vox news: [website]. – Mode of access: <http://www.vox.com/2016/5/6/11599628/davutoglu-resigns>
36. What happened to Turkey's foreign policy?, 04.04.2014 // [Electronic resource] / Al-Monitor: [website]. – Mode of access: <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/02/turkey-former-diplomats-say-islamist-outlook-cause-isolation.html#>
37. Аватков В. А. Новый облик турецкой армии в начале XXI века, 20.04.2013 // [Электронный ресурс] / Альманах «Искусство войны»: [сайт]. - Режим доступа: <http://navoine.info/turk-army-21.html>
38. Аватков В. А. Неосманизм. Базовая идеология и геостратегия Турции // [Электронный ресурс] / Свободная мысль: [сайт]. – Режим доступа: <http://svom.info/entry/458-neosmanizm/>
39. Балашов С. Выборы в Туреччине: вгору сходами, які ведуть униз, 17.06.2011 // [Электронный ресурс] / Газета «Дзеркало тижня»: [сайт]. – Режим доступа:

http://gazeta.dt.ua/POLITICS/vibori_v_turechchini_vgoru_shodami,_yaki_vedut_uniz.html

40. Бахревский Е. Политика «нового османизма» Турции и постсоветское пространство // [Электронный ресурс] / Кавказ: [сайт]. – Режим доступа: <http://caucasica.org/analytics/detail.php?ID=2077>

41. Бои в Алеппо не стихают ни на минуту: армия Сирии освобождает провинцию от террористов, 04.04.2016 // [Электронный ресурс] / Телерадиокомпания «Звезда»: [сайт]. - Режим доступа: http://tvzvezda.ru/news/vstrane_i_mire/content/201604040834-8r22.htm

42. Братерский А. Эрдоган празднует победу, 02.11.2015 // [Электронный ресурс] / Газета.ру: [сайт]. – Режим доступа: http://www.gazeta.ru/politics/2015/11/02_a_7867427.shtml

43. В Стамбуле открывается саммит Организации исламского сотрудничества, 14.04.2016 // [Электронный ресурс] / Риа Новости: [сайт]. - Режим доступа: <http://ria.ru/world/20160414/1410353595.html>

44. В Стамбуле пройдут туркмено-турецкие переговоры по экономическому сотрудничеству // [Электронный ресурс] / Trend: [сайт]. - Режим доступа: <http://www.trend.az/capital/business/1802138.html>

45. В Турции прошел экономический саммит стран ОИК // [Электронный ресурс] / dv-news: [сайт]. - Режим доступа: <http://dv-news.ru/a/>

46. В Турции прошла встреча глав МВД стран-участниц ОЭС, 24.12.2010 // [Электронный ресурс] / Вестник Кавказа: [сайт]. - Режим доступа: <http://www.vestikavkaza.ru/news/politika/summit/30797.html>

47. Війна на два фронти: Туреччина вступає в боротьбу з ІДІД і курдами, 14.08.2015 // [Электронный ресурс] / Корреспондент: [сайт]. – Режим доступа: <http://ua.korrespondent.net/world/3551215-viina-na-dva-fronty-turechchyna-vstupaie-v-borotbu-z-idil-i-kurdamy>

48. Внешняя политика Турции после второй мировой войны // [Электронный ресурс] / Институт истории, государственного управления и

- международных отношений: [сайт]. – Режим доступа: http://history.kemsu.ru/oldversion/PUBLIC/govorov/gov_2-12-7.htm
49. Волович О. О. Політика Росії, Туреччини, США і ЄС в Чорноморсько-Каспійському регіоні: взаємодія і суперництво, 27.04.2008 // [Електронний ресурс] / Номос: [сайт]. - Режим доступу: <http://nomos.com.ua/content/view/168/77/>.
50. Воротнюк М. Боротьба курдів. Як виглядає велика політика на Близькому Сході, 12.08.2015 // [Електронний ресурс] / Лига.нет: [сайт]. – Режим доступу: http://news.liga.net/interview/politics/6394388-borba_kurdov_kak_vyglyadit_bolshaya_politika_na_blizhnem_vostoke.htm
51. Габер Є. Парламентські вибори в Туреччині: народна демократія або демократія народів?, 12.06.2015 // [Електронний ресурс] / Газета «Дзеркало тижня»: [сайт]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/international/parlamentski-vibori-v-turechchini-narodna-demokratiya-chi-demokratiya-narodiv-_.html.
52. Габер Є. Туреччина від виборів до виборів: АТО, війна і коаліція, що не вдалася, 21.08.2015 // [Електронний ресурс] / Газета «Дзеркало тижня»: [сайт]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/international/turechchina-vid-viboriv-do-viboriv-ato-viyna-i-koaliciya-scho-ne-vdalasya-_.html.
53. Габер Є. Туреччина: кінець «непевних часів»? 06.11.2015 // [Електронний ресурс] / Газета «Дзеркало тижня»: [сайт]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/international/turechchina-kines-nepevniih-chasiv-_.html
54. Геополитические и идеологические проблемы неосманизма, 15.06.2011 // [Электронный ресурс] / Еркрамас: [сайт] - Режим доступа: <http://www.yerkramas.org/2011/06/15/geopoliticheskie-i-ideologicheskie-problemy-neosmanizma/>
55. Геополитическое измерение «новой эры» на Ближнем Востоке, 20.08.2013 // [Электронный ресурс] / «Война и Мир»: [сайт]. - Режим доступа: <http://www.warandpeace.ru/ru/analysis/view/82898/>

56. Джафарсой Н. Турецко-иранские отношения: соперничество или сотрудничество, 27.03.2011 // [Электронный ресурс] / 1news: [сайт]. – Режим доступа: <http://www.1news.az/authors/oped/20110327034727418.html>
57. Дудченко А. Разработка шельфа: правовой, экономический и экологический аспекты // [Электронный ресурс] / Флот-2017. – 2010.: [сайт]. – Режим доступа: <http://flot2017.com/show/analitics/22458>
58. Дунаева Е. В. Саммит ОЭС подтвердил выработанные ранее приоритеты, 06.01.2011 // [Электронный ресурс] / Открытый дискуссионный журнал «Новое Восточное Обозрение»: [сайт]. - Режим доступа: <http://journal-neo.com/?q=ru/node/3714>
59. Зуев Д. Туреччина: ісламизм поступається неоосманізму, 08.08.2013 // [Электронный ресурс] / Голос Столицы: [сайт]. – Режим доступа: http://newsradio.com.ua/2013_08_08/Turechchina-slam-zm-postupa-tsja-neoosman-zmu/
60. Израиль и Турция ведут политические консультации // [Электронный ресурс] / Информационное агентство «REGNUM»: [сайт]. - Режим доступа: <http://www.regnum.ru/news/fd-abroad/1280114.html>.
61. Израиль-Турция: отношения обостряются, 07.09.2011 // [Электронный ресурс] / Вестник Кавказа: [сайт]. - Режим доступа: <http://www.vestikavkaza.ru/articles/politika/geo/42499.html>.
62. Иран и Турция договорились об экономическом сотрудничестве, 19.03.2016 // [Электронный ресурс] / Укринформ: [сайт]. - Режим доступа: <http://www.ukrinform.ru/rubric-world/1984998-iran-i-turcia-dogovarivautsa-ob-ekonomiceskom-sotrudnicestve.html>.
63. Иран и Турция могут довести товарооборот до \$30 млрд., 07.08.2015 // [Электронный ресурс] / Trend News Agency: [сайт]. – Режим доступа: <http://www.trend.az/business/economy/2422904.html>
64. Конфликт из-за геноцида: ссора Турции и ФРГ, 03.06.2016 // [Электронный ресурс] / Корреспондент.нет: [сайт]. - Режим доступа:

- <http://korrespondent.net/world/3691728-konflikt-yz-za-henotsyda-ssora-turtsyyu-y-frh>
65. Круть А. Турция и Украина чего ждать от визита Эрдогана, 19.03.2015 // [Электронный ресурс] / Апостроф: [сайт]. – Режим доступа: <http://apostrophe.com.ua/author/1884>
66. Кузьо Т. «Турецко-украинские отношения получают новый импульс» // [Электронный ресурс] / Отечество: [сайт]. – Режим доступа: <http://www.otechestvo.org.ua/statyi/300403.html>
67. Кулинич Р. Газопровод «Набукко». Заменит ли азербайджанский проект российский газ в Европе?, 06.03.2015 // [Электронный ресурс] / 24СМИ: [сайт]. - Режим доступа: http://24smi.org/news/23478-zamenit-li-azerbajdzhanskij-proekt-nabucco_spect.html
68. Курды примирили Турцию и Иран, 21.05.2016 // [Электронный ресурс] / Деловая Столица [сайт] - Режим доступа: <http://www.dsnews.ua/world/kurdy-romirili-turtsiyu-i-iran-21032016142800>
69. Любопытные отношения между Турцией и Израилем, 30.01.2010 // [Электронный ресурс] / Война и мир: [сайт]. – Режим доступа: <http://www.warandpeace.ru/ru/news/view/43780>
70. Нелепов В. Бесіди про Туреччину. Зовнішня політика, 11.12.2015р. // [Электронный ресурс]. / Хвиля : [сайт]. – Режим доступа: <http://hvylya.net/interview/geopolitics2/besidi-pro-turechchinu-zovnishnya-politika.html>
71. Необходимо расширить сотрудничество в сфере возобновляемых источников энергии в ОЭС - президент Турции, 23.12.2010 // [Электронный ресурс] // Trend: [сайт]. - Режим доступа: <http://www.trend.az/capital/energy/1802421.html>
72. Новый этап в экономических отношениях между Ираном и Турцией, 09.04.2016 // [Электронный ресурс] / Parstoday: [сайт]. - Режим доступа: <http://parstoday.com/ru/news/iran-i20005>

73. Отношения Турции и Израиля становятся все хуже, 19.09.2011 // [Электронный ресурс] // Вести Турции: [сайт]. - Режим доступа: http://www.vesti-turkey.com/news_detail.php?id=1263
74. Посол Турции: у нас нет тайных планов относительно Крыма, 28.02.2011 // [Электронный ресурс] / Black Sea News: [сайт]. - Режим доступа: <http://www.blackseanews.net/read/12458/>
75. Президент Турции стал председателем ОЭС, 23.12.2010 // [Электронный ресурс] / Trend: [сайт]. - Режим доступа: <http://www.trend.az/regions/met/turkey/1802309.html>
76. Путін зробив неможливе: Туреччина та Ізраїль помирилися через конфлікт з Росією, 18.12.2015 // [Электронный ресурс] / Патріоти України: [сайт]. – Режим доступа: <http://patrioty.org.ua/blogs/putin-zrobyv-nemozhlyve-turechchyna-ta-izrail-pomyrylysia-cherez-konflikt-z-rosiieiu-102899.html>
77. Рукомеда Р. Внешняя политика Турции, взгляд изнутри, 21.08.2013 // [Электронный ресурс] / УНІАН: [сайт]. – Режим доступа: <http://www.unian.net/news/590880-vneshnyaya-politika-turtsii-vzglyad-iznutri.html>
78. Саммит ОЭС подтвердил выработанные ранее приоритеты, 06.01.2011 // [Электронный ресурс] / Открытый дискуссионный журнал «Новое Восточное Обозрение»: [сайт]. - Режим доступа: <http://journal-neo.com/?q=ru/node/3714>
79. Саммит ОЭС и будущее Сирии, 17.10.2012 // [Электронный ресурс] / «Trend News Agency»: [сайт]. - Режим доступа: <https://www.trend.az/other/commentary/2077681.html>
80. Сафонов М. Современные подходы к изучению международных отношений // [Электронный ресурс] / Журнал «Международные процессы»: [сайт]. - Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/one/006.htm>
81. Свежий ветер по всем направлениям. Внешняя политика Турции делает ставку на примирение со своими соседями. Значимость ЕС уменьшается», 11.01.2010 // [Электронный ресурс] / Газета «Иносми.ру»: [сайт]. – Режим доступа: <http://www.inosmi.ru/europe/20100111/157482757.html>

82. Сова Е. Израиль: Турция поспешила с заявлением о примирении, 09.04.2015 // [Электронный ресурс] / BBC русская служба: [сайт]. - Режим доступа:
http://www.bbc.com/russian/international/2016/04/160410_israel_turkey_relations
83. Стамбульский саммит ОИК и Турция, 13.11.2009 // [Электронный ресурс] / Институт Ближнего Востока: [сайт]. - Режим доступа:
<http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/13-11-09b.htm>
84. Тарасов С. Турция – Иран: время больших решений, 24.03.2012 // [Электронный ресурс] / Информационное агентство Regnum: [сайт]. – Режим доступа: <http://www.regnum.ru/news/polit/1513390.html>
85. Турецкие корабли 44 раза нарушали блокаду Крыма, 20.04.2015 // [Электронный ресурс] / Black Sea News: [сайт]. – Режим доступа: <http://ura-inform.com/ru/society/2015/04/20/turetskie-korabli-44-raza-narushali-blokadu-kryma>
86. Турецкий гамбит: сирийский военный конфликт обострился из-за вмешательства Анкары, 18.02.2016 // [Электронный ресурс] / RBC: [сайт]. - Режим доступа: <https://www.rbc.ua/rus/analytics/turetskiy-gambit-siriyskiy-voennyy-konflikt-1455733760.html>
87. Турецька армія увійшла на територію північного Іраку, 18.11.2011 // [Електронний ресурс] / Газета День, № 210-211: [сайт]. – Режим доступа: <http://www.day.kiev.ua/3027425>
88. Туреччина висунула Ізраїлю ультиматум, 02.06.2010 // [Електронний ресурс] / ТСН: [сайт]. – Режим доступа: <http://tsn.ua/svit/turechchina-visunula-izrayilyu-ultimatum.html>
89. Туреччина закликає зберегти цілісність України та боїться «кривавих днів» Майдану в Криму // [Електронний ресурс] / ТСН: [сайт]. – Режим доступа: <http://tsn.ua/politika/turechchina-zaklikaye-zberegiti-cilisnist-ukrayini-ta-boyitsya-krivavih-dniv-maydanu-v-krimu-337133.html>.
90. Туреччина: розширення двостороннього співробітництва // [Електронний ресурс] / Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського:

- [сайт]. – Режим доступа:
http://www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/pips/2008/BSEC_2008/Pages%20from%20tom1/0066.pdf
91. Турция - Израиль: что дальше?, 16.10.2009 // [Электронный ресурс]
//Analitika: [сайт] - Режим доступа:
http://analitika.at.ua/news/turcija_izrail_что_dalshe/2009-10-16-15720
92. Турция дрейфует в сторону Израиля, 25.01.2016 // [Электронный ресурс]
/ Геополитика: новости, статьи, аналитика: [сайт]. - Режим доступа: <http://geopolitica.info/turtsiya-dreyfuet-v-storonu-izrailya.html>
93. Турция и вызовы «Арабской весны», 13.12.2011 // [Электронный ресурс]
/ Фонд нораванк: [сайт]. - Режим доступа:
http://www.noravank.am/rus/articles/detail.php?ELEMENT_ID=6175
94. Турция и «арабская весна», 22.05.2012 // [Электронный ресурс] /
Иносми.ру: [сайт]. - Режим доступа:
<http://inosmi.ru/asia/20120522/192336792.html>
95. Турция и Израиль близки к заключению союза: Сирия, Россия и Иран
могут оказаться под мощнейшим геополитическим ударом, 09.04.2016 //
[Электронный ресурс] / Диалог.юа: [сайт]. - Режим доступа:
http://www.dialog.ua/news/82901_1460152181
96. Турция и Израиль налаживают дипломатические отношения //
[Электронный ресурс] / Media International Group: [сайт]. - Режим доступа:
http://www.mignews.com/news/politic/world/300410_222446_46822.html
97. Турция нужна США, чтобы остановить «агрессию Путина», 23.06.2016 //
[Электронный ресурс] / ИноТВ: [сайт]. - Режим доступа:
<https://russian.rt.com/inotv/2016-05-23/Hill-Turciya-nuzhna-SSHA-чтоби>
98. Турция пригрозила отказаться от транзита через Сирию, 29.11.2011 //
[Электронный ресурс] / Lenta.ru: [сайт]. - Режим доступа:
<http://lenta.ru/news/2011/11/29/turk/>
99. Турция примеривает на себе роль лидера исламского мира //
[Электронный ресурс] / Клуб политологов «Южный Кавказ»: [сайт]. - Режим

доступа: <http://club.xronika.az/actual/40-turciya-primerivaet-na-sebe-rol-lidera-islamskogo.html>

100. Турция простила Израиль со второй попытки, 14.01.2010 // [Электронный ресурс] / Lenta.ru: [сайт]. - Режим доступа: <http://www.lenta.ru/news/2010/01/14/apology>

101. Турция: Сирия “сама навлекла на себя” санкции, 30.11.2011 // [Электронный ресурс] / Euronews: [сайт]. - Режим доступа: <http://ru.euronews.net/2011/11/30/turkey-announces-sanctions-against-syria/>

102. Турция-Израиль: истоки дипломатического скандала // [Электронный ресурс] / Интернет-газета «mideast»: [сайт]. - Режим доступа: <http://www.mideast.ru/351/48649>

103. Украина и Турция договорились о торговом сотрудничестве» 23.03.2015 // [Электронный ресурс] / Вести Турции Босфор: [сайт]. – Режим дуступа: <http://www.vestiturkey.com/ukraina-i-turci-dogovorilis-o-torgovom-sotrudnicestve-4026h.htm>

104. Хейран-Ния Джавад «Строительство турецкой военной базы в Катаре», 01.02.2016 // [Электронный ресурс] / Иносми.ру: Россия сегодня: [сайт]. - Режим доступа: http://inosmi.ru/reg_mideast/20160201/235225810.html

105. Шлейфер И. Турция: Анкара вступила в дипломатический конфликт с Израилем, 16.01.2010 // [Электронный ресурс] / Eurasianet: [сайт]. - Режим доступа: <http://russian.eurasianet.org/node/30931>

106. Эмомали Рахмон провел переговоры с Абдуллой Гюлем, 23.12.2010 // [Электронный ресурс] / Trend: [сайт]. - Режим доступа: <http://www.trend.az/regions/met/turkey/1802178.html>

107. Юнусов Р. Турция и Израиль: демарш в Давосе // [Электронный ресурс] / Media group “Kontinent”: [сайт]. - Режим доступа: http://www.kontinent.org/article_rus_498cea26c48c2.html

Документи і матеріали основних політичних акторів:

108. Davutoglu A. Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political // [Electronic resource] / SAM: Center for strategic research: [website]. – Structuring http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/04/vision_paper_TFP2.pdf
109. Davutoglu A. Stratejik Derinlik: Turkiye'nin uluslararası konumu / A. Davutoglu // Globe Publications. – 2001. – Istanbul
110. Davutoglu A. Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007 / A. Davutoglu // Insight Turkey. – 2008. – Vol. 10, № 1. – P.77
111. Davutoglu A. Turkey's Zero-Problems Foreign Policy // [Electronic resource] / Foreign policy: [website]. – Mode of access: <http://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreign-policy/>
112. Ататюрк М. К. Избранные речи и выступления // М. К. Ататюрк / Пер. с тур., ред. и вступ. Статья проф. А.Ф. Миллер. М.: Прогресс, 1966.
113. Ататюрк М. К. Путь новой Турции 1919-1927 // М. К. Ататюрк / Т.2-4. М.: Госиздат, литиздат НКВД, 1929-1934.

Історіографія:

114. Altunisik Meliha Benli. Turkish Policy Toward Israel / Altunisik Meliha Benli // Turkey's New World: Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy. – Washington, D.C.: The Washington Institute for Near East Policy, 2000. – P. 59–73.
115. Aras B., Karakaya R. Turkey and the Middle East: Frontiers of the New Geographic Imagination / B. Aras, R. Karakaya // Australian Journal of International Affairs. – 2007. – Vol. 61 (4), December. – P.471-488.
116. Ayman S. Gülden. Turkey and Iran: Between Friendly Competition and Fierce Rivalry / G. Ayman, S // Arab Studies Quarterly. - Winter 2014. - Vol. 36, №1.
117. Binnaz Toprak. Islam and Democracy in Turkey / Binnaz T. // Turkish Studies, Vol. 6, № 2, June 2005, PP. 187-199.
118. Dogangil S. G. Analysing Turkish Foreign Policy under the AKP governments between 2002 and 2013: Is Turkey moving away from the European

Union?, 2013 / S. G. Dogangil // [Electronic resource] / London School of Economics and Political Science (LSE): [website]. – Mode of access: http://www.jeanmonnet.org.tr/Portals/0/scholars_database_thesis/sevim_gozdem_dogangil_tez.pdf

119. Hakan M. Yavuz. Islamic Political Identity in Turkey / M.Y. Hakan // Religion and Global Politics: - Oxford University Press. – USA. - 2003. – P. 343.

120. Hüseyin Bağcı, Bayram Sinkaya. Zeitgeist: global politics and Turkey / Bağcı Hüseyin // Ankara: Orion Kitabevi. – 2008. – 620 p.

121. Idris Bal. Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era / Bal Idris // USA, Florida: BrownWalker Press. – 2006. – 474 p.

122. Karakoç Abdullah. Turkey's relations with Iran and the United States: a shift in alignment? / A. Karakoc // Thesis. - Naval Postgraduate School. - Monterey, California. - 2009.

123. Kissinger Henry. World Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History / H. Kissinger // Penguin Press. – 2014. – P. 432.

124. McCurdy Daphne. Turkish-iranian relations: when opposites attract / D. McCurdy // SETA. Foundation for Political, Economic and Social Research. - November, 2009 - №37.

125. Meliha Altunisik, Özlem Tür. Turkey: Challenges of Continuity and Change (The Contemporary Middle East) / Meliha A., Özlem T. // Simultaneously published in the USA and Canada: RoutledgeCurzon. – 2005. – P.17

126. Morghenthau H. J. Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace / H. J. Morghentau // – N.Y.: Alfred A. Knopf Publisher. - 1962. – P. 630.

127. Nikbay O., Hancerli S. Understanding and Responding to the Terrorism Phenomenon A Multi-Dimensional Perspective / O. Nikbay, S. Hancerli // Pub. Date June 2007. - P.128-129.

128. Olson R. Turkey-Syria relations since the Gulf War: Kurds and Water / R. Olson // Middle East Policy. – 1997. - Vol. 5. - № 2. – P.169

129. Olson R. Turkey-Syria relations since the Gulf War: Kurds and Water» / R. Olson // Middle East Policy. - Vol. 5, № 2. - May 1997, pg. 169.

130. Rustow D. A. Political Modernization in Japan and Turkey / D. A. Rustow // Princeton, N. J., Princeton University Press, 1964, 502 p.;
131. Rustow D. A. Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model / D. A. Rustow // Comparative Politics, Vol. 2, N 3, p. 337-363 [Electronic resource]. – Mode of access: [htlo://www.istor.or&/stable/421307](http://www.istor.or&/stable/421307)
132. Rustow D. A. Turkey, America's forgotten ally / Rustow D. A. // N.Y.: Council on Foreign Relations, 1987, p. 69-107.
133. Stephen F. Larrabee, Nader Alireza. Turkish-Iranian Relations in a Changing Middle East, 2013 // [Electronic resource] / National Defence Research Institute: [website]. – Mode of access: http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR200/RR258/RAND_RR258.pdf
134. Turkey in Middle East foreign policy, 22.04.2009 // [Electronic resource] / Ankara Center for Turkish Policy Studies (ANKAM): [website]. – Mode of access: <http://ejts.revues.org/index3435.html>
135. Waltz K. Theory of International Politics / K. Waltz // – N.Y.: Random House. – 1979. – P. 250.
136. Yavuz, M. Hakan. Political Islam and the welfare (Refah) party in Turkey / M. Hakan Yavuz // Comparative Politics. – 1997. – Vol. 30. - No. 1. - P.63-82.
137. Аватков В. А. Внешнеполитическая идеология Турецкой Республики при правлении Партии справедливости и развития / В. А. Аватков // дис. канд. пол. наук. – М., 2013. – 161 с.
138. Аватков В. А., Филиппова А. Д. Курдский фактор и позиция Турции в сирийском кризисе / В. А. Аватков, А. Д. Филиппова // Ближний Восток и современность: сборник статей. – Вып. 47. – М.: Институт Ближнего Востока, 2013. – С.5-17.
139. Алієв М. М. «Зовнішня політика Туреччини наприкінці 90-х рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст.» // [Електронний ресурс] / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка: [сайт]. – Режим доступу: <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/09/06.htm>

140. Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром, Р. Далтон // Учебное пособие. М.: Аспект Пресс, 2002.
141. Андерсон Б. Воображаемые сообщества: Размышления об истоках и распространении национализма / Б.Андерсон // -М.: Канон-Пресс-Ц, 2001.
142. Арфа-заде М. Турция - откровенный враг Исламской Республики Иран / М. Арфа-заде // Кейханэ Ландан. [Тегеран], 21 мая 1992., 14 авг.
143. Атмаджа М. Взаимодействие между Турцией и США в регионе Центральной Азии и Кавказа / М. Атмаджа // Востоковедный сборник. - 2006. - Вып. №7.- М.: С.276-283.
144. Ахмедов В. М. Противостояние: Сирия-Турция / В. М. Ахмедов // Азия и Африка сегодня. - 2000. – Вып.№ 1. – М.: С.12-13.
145. Ахмедов В. М. Сирия при Башаре Асаде Региональный опыт модернизации в условиях внешней нестабильности / В. М. Ахмедов // Институт востоковедения РАН. – 2005. – М.: С.311.
146. Бажанов Е. П. Актуальные проблемы международных отношений / Е. П. Бажанов // Избранные труды. В 3-х томах. – 2001. - М.
147. Бажанов Е. П. Современный мир / Е.П. Бажанов // Избранные труды. – 2004. - М.
148. Барыш Достер. Турция между двух континентов, двух цивилизаций и двух сил / Д. Барыш // Геополитика. Информационно-аналитическое издание. – М., 2011. – Вып. №9. Турция. – С.14-33.
149. Бжезинский З. Великая шахматная доска: Господство Америки и ее геостратегические императивы / З. Бжезинский // М.: Международные отношения, 1998. 256 с.
150. Блок М. Характерные черты французской аграрной истории / М. Блок. // М.: Изд-во иностр. л-ры. - 1957. – С.352.
151. Бобкин Н. Турция в новой политике Ирана / Н. Бобкин // Современный Иран. – 2014. – Вып. №29.

152. Быков О. Н. Международные отношения: трансформация глобальной структуры / О. Н. Быков // М.: Наука, 2003
153. Варбанец П. Региональные центры силы / П. Варбанец // Центральная Азия и Кавказ. Журнал социально-политических исследований. – 2008. – Вып. №1 . – М.: С.55
154. Вертяев К. В. Курдский вопрос в политике Турции (конец XX - начало XXI века) / К. В. Вертяев // Ин-т Ближнего Востока, ИВ РАН; отв. рсд": Ш.Х. Мгои. – 2007. - М.: ИВ РАН.
155. Вертяев К. В. Ситуация в Ираке и проблемы политической стабильности Турции / К.В. Вертяев // Курдский вопрос в Западной Азии в начале XXI века: сборник статей – 2006. - М.: Институт Ближнего Востока. - С. 215-226.
156. Волович О. О. Турецкий неоосманізм і «арабські революції» 2011 року, інформаційно-аналітичне есе. // [Електронний ресурс] / NewsInformationSecrets: [сайт]. – Режим доступу: <http://www.niss.od.ua/p/404.doc>
157. Волович О. О. Туреччина у сучасному світі: пошук нової ідентичності / О. О. Волович, М. О. Воротнюк, Є. В. Габер // Збірник статей та аналітичних матеріалів. - Національний інститут стратегічних досліджень, Регіональний філіал у м. Одесі. – Одеса : Фенікс, 2011. – 408 с.
158. Волович О. О. Турция – Израиль: «стратегический союз» под угрозой / О. О. Волович // Газета «Дзеркало тижня». – 2004. – Вып. №18. – С. 12 – 16.
159. Волович О. О. Україна і Туреччина в контексті американсько-російського суперництва в Чорноморсько-каспійському регіоні / О. О. Волович, М. О. Воротнюк, Є. В. Габер // Туреччина у сучасному світі: пошук нової ідентичності: збірник статей та аналітичних матеріалів. - Національний інститут стратегічних досліджень Регіональний філіал у м. Одесі. – Одеса: Фенікс, 2011. – С. 352-355.
160. Воротнюк М. О. Україна у міжнародних відносинах: цілі, інструменти, перспективи. Туреччина: регіональний гравець з глобальними амбіціями / М.

- О. Воротнюк // КОМПАС 2020. – Фонд ім. Фрідріха Еберта. - 2010. – Одеса: С. 14.
161. Воротнюк М. О. Протести в Туреччині та події на Близькому Сході: нормативні аспекти / М. О. Воротнюк // Зовнішні справи. – 2013. – Вип. № 10. – С. 34-37.
162. Гаджиев А. Г. К вопросу о значении Турции на международной арене // [Электронный ресурс] / Институт Ближнего Востока: [сайт]. - Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2010/31-07-10.htm>
163. Гаджиев А. Г. Роль Ирана во внешнеполитических амбициях Турции, 29.07.2010 // [Электронный ресурс] / ЦентрАзия: [сайт]. - Режим доступа: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1280384340>
164. Гаджиев А. Г. Стамбульский саммит ОИК и Турция // [Электронный ресурс] / Институт Ближнего Востока: [сайт] - Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/13-11-09b.htm>
165. Гасратян М. А. Курды Турции в новейшее время / М. А. Гасратян // Ереван: Айастан, 1990. – С. 385.
166. Геллнер Э. Пришествие национализма. Мифы, нации и класса: Нации и национализм / Э. Геллнер // Б.Андерсон, О.Бауэр, М. Хрох и др; М.: Праксис, 2002 г.
167. Головань О.О. Еволюція зовнішньої політики США на початку ХХІ століття / О. О. Головань // дис....канд.політ.наук: 23.00.04. - Миколаїв, Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили, 2016. – 202 с.
168. Гурьев А. А. К некоторым тогам парламентских выборов в Турции // [Электронный ресурс] / Институт Ближнего Востока: [сайт]. - Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2007/24-07-07.htm>
169. Гурьев А. А. Новая концепция национальной безопасности Турции // [Электронный ресурс] / Институт Ближнего Востока: [сайт]. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2005/07-11+05.htm>.

170. Гурьев А. А. Правящей в Турции Партии справедливости и развития 5 лет // [Электронный ресурс] / Институт Ближнего Востока: [сайт]. - Режим доступа: www.iimes.ru
171. Гурьев А. А. Ситуация в Турции, (ежемесячный обзор) // [Электронный ресурс] / Институт Ближнего Востока: [сайт]. - Режим доступа: www.iimes.ru
172. Гусейнов О. Г. Развитие политического режима Республики Турция к. XX - нач. XXI вв. / О. Г. Гусейнов // дис. ... канд.пол.наук: 23.00.04. - М., 2012. – 173 с.
173. Данилов В. И. Политическая борьба в Турции / В. И. Данилов // М.: Наука, 1985. – 322 с.
174. Данилов В. И. Проблемы демократии в республиканской Турции / В. И. Данилов // Ближний Восток и современность. – 2001. - Вып. №11. - М.: С.46-65.
175. Данилов В. И. Религия и политика в мусульманском обществе. Опыт Турции / В. И. Данилов // Ислам и политика. – 2001. - М.: – С.166-173.
176. Данилов В. И. Турция 80-х: от военного режима до «ограниченной демократии» / В. И. Данилов // М.: Наука, 1991. – С. 189.
177. Данилов В. И. Турция после Второй мировой войны: демократический эксперимент продолжается / В. И. Данилов // Восток. – 1998. – Вып. №4. – М.: С. 55
178. Дергачов В. А. Многопартнерская геополитика Турции / В. А. Дергачов // [Электронный ресурс] / Вестник аналитики № 3. – 2010.: [сайт]. – Режим доступа: <http://dergachev.ru/analit/191010.html>
179. Енверов Р. Р. Енергетичні аспекти відносин України та турецької Республіки / Р. Р. Енверов // «Стратегічні пріоритети». – 2012. – Вип. №4 (25). – К.: ТОВ «Книжково-журнальна друкарня «СОФІЯ». – С. 161 - 168.
180. Жуков Е. М., Болтин В. П., Волина Е. А. (и др. редакторы) Советская историческая энциклопедия. Т.10 / Е. М. Жуков, В. П. Болтин, Е. А. Волина // Сов.энцикл. – 1967 . - М.: С.534

181. Задонский С. М. Решение курдского вопроса в Турции / С. М. Завадский // Аналитические записки – Проблемы Ближнего Востока. - 2004. - М.: С. 212-213.
182. Иванова И. И. Некоторые направления турецко-американского сотрудничества / И.И. Иванов // Современный исламский Восток и страны Запада. – 2004. – М.: С.71-87
183. Иванова И. И. Позиция Турции по вопросам ближневосточного урегулирования / И.И. Иванов // Ближний Восток и современность: сборник статей – 2005. – Вып. №26. - М.
184. Ивашенцов Г. Россия - Иран. Горизонты партнерства / Г. Ивашенцов // «Россия и мусульманский мир». - 2005. – Вып. №1. – М.: Институт научной информации по общественным наукам РАН. – С. 111-117.
185. Истомин И. А. Механизм научно-аналитического обеспечения внешнеполитического процесса в США / И. А. Истомин // «Вестник МГИМО». - 2009. – Вып. № 6. – М.: С. 1-14.
186. Карадаг М. Внешняя политика Партии Справедливости и Развития (ПСР) / М. Карадаг // «Внешняя политика Турецкой Республики в условиях глобализации»: Материалы международной научной конференции (г. Нижний Новгород, Россия, 2006 г.). – 2006. - Новгород.
187. Карапетян Р. «Новые развития в турецко-сирийских отношениях» / Р. Карапетян // Туркологические и османоведческие исследования. – 2003. - Ереван.
188. Карпачева О. В. Мировой терроризм: масштабы, динамика, тенденции / О. В. Карпачева // Системный мониторинг глобальных и региональных рисков. - Отв. ред. Д. А. Халтурина, А. В. Коротаев, Ю. В. Зинькина. – 2010. - М.: Издательство ЛКИ. – С. 61-92.
189. Киреев Н. Г. История Турции XX век / Н. Г. Киреев // Институт Востоковедения РАН. – 2007. – М.: Крафт+.

190. Киреев Н. Г. Турция между Европой и Азией. Итоги европеизации на исходе XX века / Н. Г. Киреев // Институт востоковедения РАН, Институт изучения Израиля и Ближнего Востока. – 2001. - М.: С. 535.
191. Колобов О. А. Стратегические ориентиры современной внешней политики Турецкой Республики / О. А. Колобов // «Актуальные проблемы изучения современной Турции»: Материалы международной научной конференции (г. Новгород, Россия, 27 апреля 2007 г.). – 2007. – Новгород: ИСИ ННГУ.
192. Корнилов А. А. «Центр стратегических исследований МИД Турецкой Республики: особенности функционирования и масштаб экспертизы» / А. А. Корнилов // «Актуальные проблемы изучения современной Турции»: Материалы круглого стола (г. Новгород, Россия, 2007). – 2007. – Новгород: ННГУ.
193. Кудряшова Ю. С. Турция и Европейский союз: история, проблемы и перспективы взаимодействия / Ю. С. Кудряшов // Ин-т Ближнего Востока. - 2010. – М.: С.108-147.
194. Кунаков В. В. Турция и ЕС: проблемы экономической интеграции / В. В. Кунаков // Институт Ближнего Востока. – 1999. - М.
195. Лазарев М. Курдская проблема в Европейском измерении / М. Лазарев // Азия и Африка сегодня. – 1997. – Вып. №2. – М.: С. 70-72.
196. Лилль Алон. Израиль и Турция: особые отношения / А. Лилль // Международная политика. - 2000. – Вып. №11. – М.: С. 10-13.
197. Луис Б. Ислам и Запад / Б. Луис // М.: Издательство «Библейско-богословский институт» Св. Апостола Андрея. - 2003.
198. Маврина Ю. В. Концепция внешней политики Турции Ахмета Давутоглу / Ю. В. Маврина // Саратовский Государственный университет. - «Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия История. Международные отношения.» . – 2014. – Выпуск № 1. – том 14. – Саратов.
199. Мамедова Н. М. Иран и Турция - факторы соперничества и сотрудничества, 03.04.2012 // [Электронный ресурс] / Институт Ближнего

- Востока: [сайт]. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2012/03-04-12a.htm>
200. Масумова Н. Р. Особенности модернизации экономики Турции на современном этапе / Н. Р. Масумова // диссертация канд.экон.наук: 08.00.14. – 2010. – М.: С. 220.
201. Мейер М. Россия и Турция на исходе XX в. Россия и Турция на пороге XXI в.: на пути в Европу или в Евразию? / М. Мейер // Под ред. И. Кобринской и Ш. Гарнетта. Московский центр Карнеги. - 1997. - Вып. 14. М: - С. 10-21
202. Мкртычян А. А. Пантюркизм в геостратегии Турции на Кавказе как глобальная проблема современных международных отношений: политологический анализ» / А. А. Мкртычян // диссертация докторара пол. наук: 23.00.04. – 2003. - М.: – С. 343.
203. Мосаки Н. З. Курдистан и курдский вопрос в политике Запада и России (90-е годы XX века - начало XXI века) / Н. З. Мосакин // Институт востоковедения РАН. – 2011. – М.: С. 345.
204. Мрасси Р. Эволюция концептуальных основ внешней политики Турецкой республики / Р. Мрассии // диссертация канд.ист.наук: 07.00.15. – 2010. – М.: С. 224.
205. Мурадян К. Анаголийско-иранское геоцивилизационное противостояние / К. Мурадян // Кавказский центр иранистики. - 1998. – Ереван.
206. Мхитарян Н. И. Роль Турции в Черноморском регионе, украинско-турецкие отношения, вероятные интересы Анкары в Крыму / Н. И. Мхитарян // «Межнациональные отношения в Крыму: внешние факторы риска»: материалы семинара (г. Киев, Украина, 13-14 октября 1997 г.). – 1997. - К.: Украинский центр исследований международной безопасности. - С. 9-12.
207. Мхитарян Н. І. Курдська проблема і зовнішні відносини Туреччини / Н. І. Мхитарян // «Спостерігач». - 1995. - Вип. №10. - К.: С.28-33.

208. Мхитарян Н. І. Особливості формування сучасної зовнішньої політики Туреччини / Н. І. Мхитарян // «Стратегічні пріоритети». – 2012. – Вип. № 1 (22). – К.: С. 177-182.
209. Мхитарян Н. І. Стратегічні орієнтири взаємовідносин України з Туреччиною / Н. І. Мхитарян // «Стратегічні пріоритети». - Аналітичні оцінки. – 2006 : монографія / за ред. О. С. Власюка. – К.: НІСД. – С.536–541.
210. Мхитарян Н. І. Стратегія розвитку українсько-турецьких відносин у контексті пріоритетних завдань української держави / Н. І. Мхитарян // «Українсько-турецькі відносини: стан і перспективи розвитку»: Матеріали міжнародної конференції (м. Одеса, Україна, 2006 р.). – 2006. - Одеса: за ред. М.О. Воротнюк. – С. 14-22.
211. Мхитарян Н. І. Туреччина і Україна в рамках регіонального співробітництва / Н. І. Мхитарян // Вісник Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. - 1997. – К.: С.94-96.
212. Мхитарян Н. І. Україна і Туреччина в рамках ЧЕС / Н.І. Мхитарян // «Політика і час». - 1997. – Вип. №4. – К.: С.42-46.
213. Мхитарян Н. І. Українсько-турецький чинник в Чорноморському регіоні / Н. І. Мхитарян // «Геополітичне майбутнє України»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 19-20 березня 1998 р.). – 1998. - К.: ТОВ «ЗАДРУГА». - С.102-104.
214. Мхитарян Н. І. ЧЕС: шляхи співробітництва / Н. І. Мхитарян // «Спостерігач». - 1996. – Вип. №28. – К.: С.34-37.
215. Мхитарян Н. І. Чорноморське регіональне співробітництво як геополітичний чинник міжнародних інтеграційних процесів (1990-1998 рр.) / Н. І. Мхитарян // дис... канд. політ. наук: 23.00.04. – Київ, Нац. акад. наук України, Ін-т світової економіки і міжнародних відносин. – 1998. – С. 213.
216. Нагайчук В. І. У пошуках оптимальної парадигми близькосхідної політики США.» / В. І. Нагайчук // Рец. на кн.: Ross D., Makovsky D. Myths, illusions & Peace. Finding a New Direction for America in the Middle East. - N. Y.:

- Viking, 2009. – 368 p. / В. І. Нагайчук // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2009. – Вип. №15: Світова та українська дипломатія: історичний досвід, сучасний стан, перспективи. – С. 459-482.
217. Надеин-Раевский В. Турция и российские автономии / В. Надеин-Раевский // «Россия и Турция на пороге XXI в.: на пути в Европу или в Евразию?»: Под ред. И. Кобринской и Ш. Гарнетта: Московский центр Карнеги. - 1997. - Вып. №14. – М.: С. 68-83.
218. Новиков И. А. Проблема пресной воды и ее значимость для Турции / И. А. Новиков // «Ближний Восток и современность». – 2005. – Вып. № 25. – М.: С.170.
219. Паниев Г. Э. Современный курс внешней политики Турции // [Электронный ресурс] / Пятиг. Гос. Лингв. Ун-т.: [сайт]. – Режим доступа: <http://pn.pglu.ru/index.php?module=subjects&func=viewpage&pageid=649>
220. Примаков Е. М. (Научное руководство) Доклад «Турция: новая роль в современном мире» / Е. М. Примаков // Центр ситуационного анализа РАН . – 2012. – М.: ЦСА РАН. – С. 80.
221. Разливаев А. А. Исламский фактор в Турции и его влияние на вступление в Европейский Союз / А. А. Рахливаев // диссертация канд. пол. наук: 23.00.04. – 2009. – М.: С. 191.
222. Родионов А. А. Записи посла СССР в Турции 1974-1983 гг. / А. А. Родионов // Новая и новейшая история. – 2000. – Вып. №6. – М.: С.92-105.
223. Рукомеда Р. М. Реалізація основних положень концепції Ахмета Давутоглу у зовнішній політиці Туреччини / Р. М. Рукомеда // «Стратегічні пріоритети». – 2014. – Вип. № 1 (30). – К.: С. 187-192.
224. Рыжов И. В. Внешняя политика Государства Израиль: основные направления приоритеты (1948-2000 гг.) / И. В. Рыжов // Монография. Под общей редакцией академика О. А. Колобова, Н. Новгород: ИСИ ННГУ. - Вектор ТиС . – 2008 . – Новгород.

225. Свистунова И. А. Ближний Восток во внешней политике Турции в XXI в.: региональная стратегия / И. А. Свистунова // «Международная политика. Проблемы национальной стратегии». – 2012. – Вып. №4 (13). – М.: С. 39-55.
226. Свистунова И. А. Иракский фактор во внешней политике Турецкой Республики: 1990-2006 гг. / И. А. Свистунова // диссертация канд. ист. наук. – 2007. – М.
227. Свистунова И. А. О влиянии иракского фактора на развитие отношений Турецкой Республики с Ираном / И. А. Свистунова // «Ближний Восток и современность: сборник статей». – 2006. – Вып. №29. – М.: ИИИиБВ.
228. Свистунова И. А. Политика России и Турции в отношении Ирана в XXI ст. / И. А. Свистунова // Центр стратегических исследований Ближнего Востока. – 2011. - Доклад: 70. – Анкара.: С. 40.
229. Свистунова И. А. Политика Турции в отношении сирийского кризиса после международной эскалации вокруг Сирии в августе-сентябре 2013 г. / И. А. Свистунова // «Ближний Восток и современность: сборник статей». – 2014. – Вып. №48. – М.: Институт Ближнего Востока. – С.177-186.
230. Свистунова И. А. Политика Турции в отношении сирийского кризиса / И. А. Свистунова // «Ближний Восток и современность: сборник статей». – 2013. – Вып. №47. – М.: Институт Ближнего Востока. – С.195-207.
231. Свистуновская И. А. Внешняя политика Турецкой Республики в 2010 году, 18.11.2011 // [Электронный ресурс] / Институт Ближнего Востока: [сайт]. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2010/24-01-10.htm>
232. Система економічної безпеки держави: монографія / за заг. ред. д. е. н., проф., заслуженого економіста України А. І. Сухорукова // Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки при РНБО України. – К.: ВД «Стилос», 2009. – 685 С..
233. Сотниченко А. А. Особенности модернизации в Турции / А. А.Сотниченко // Препринт. – 2009. – Вып. №11. – М.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге. – С. 48.
234. Стародуб Т. С. Процеси формування регіональної ідентичності України як чинник її зовнішньої політики в галузі безпеки / Т. С. Стародуб // дис... канд.

- політ. наук: 21.01.01. – 2005. – Київ: Рада національної безпеки і оборони України, Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. – С. 161.
235. Стародуб Т. С. Міжнародний інтелектуальний форум «Майбутнє Близького Сходу після «Арабської весни» та Туреччина, 09.12.2011 // [Електронний ресурс] / Відкриті очі: [сайт]. – Режим доступу: <http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2011/12/2-4.html>
236. Стародуб Т. С. Наслідки «Арабської весни» 2011 для Близького Сходу та Північної Африки: основні ризики та загрози, 04.12.2011 // [Електронний ресурс] / Відкриті очі: [сайт]. – Режим доступу: <http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2011/12/2011.html>
237. Стародуб Т. С. Сучасна політика Туреччини на Близькому Сході в контексті її залучення до революційних подій 2011, 18.11.2011 // [Електронний ресурс] / Відкриті очі: [сайт]. – Режим доступу: <http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2011/11/2011.html>
238. Стародуб Т. С., Сапицька І. І. Нові підходи до формування системи регіональної безпеки у Чорноморсько-Каспійському регіоні / Т. С. Стародуб, І. І. Сапицька // Журнал «Стратегічна панорама». – 2009. – Вип. № 2. – К.: С. 86-95.
239. Стародубцев И. И. Трансформирующаяся Турция / И. И. Стародубцев // Институт Ближнего Востока. – 2011. – М.: 256 С.
240. Сулейманов А. В. Политика Турции в отношении Ирана: концептуальное обоснование, институциональная специфика и технологии реализации / А. В. Сулейманов // Автореферат диссертации канд.полит.наук: 23.00.02. – 2011. – Нижегород. гос. ун-т им. Н.И. Лобачевского. - Нижний Новгород: 194 С.
241. Сулейманов А. В. Политические отношения Турции, Ирана и ЕС / А. В. Сулейманов // Известия Саратовского университета. Сер. История. Международные отношения. - 2010. – Вып. № 2. - Т. 10.

242. США і світ XXI століття / Ю. М. Пахомов, М. О. Васильєва, В. М. Вовк, С. П. Галака, В. І. Головченко [та ін.] // Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України. – 2013. – Київ: Центр вільної преси. – 620 С.
243. Телешун С. О. Судний день ізоляціонізму або відчуття подиху нової культури // [Електронний ресурс] / Відкриті очі: [сайт]. – Режим доступу: <http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2011/04/blog-post.html> .
244. Тер-Оганов Н. К. Турецко-иранские отношения и газовый вопрос // [Электронный ресурс] / Институт Ближнего Востока: [сайт]. – Режим доступа: <http://ww.iimes.ru/ms/stat/2008/29-07-08c.htm>
245. Трофимов А. А. Курдская проблема и региональные отношения / А. А. Телешун // «Ближний Восток и современность». – 2003. – Вып. №17. – М.: С. 65.
246. Тупота О. М. Зовнішньополітична стратегія США у Чорноморському регіоні / О. М. Тупота // автореферат дисертції канд.політ.наук: 23.00.04. – 2013. – Дніпропетровськ.: 20 С.
247. Турецкая Республика // Справочник. – 2000. – М.
248. Ульген С. Место под солнцем или 15 минут славы? Новый внешнеполитический курс Турции / Синан Ульген // Московский Центр Карнеги. – 2011. – М. – С. 39
249. Ульченко Н. Ю. Роль юго-востока Турции в национальной стратегии транспортировки энергоресурсов на внутренний и внешние рынки / Н. Ю. Ульченко // Курдский вопрос в Западной Азии в начале XXI века: сборник статей – 2006. – М.: Институт Ближнего Востока. – С. 216-220.
250. Ульченко Н. Ю. Социально-экономическое развитие Турции в период правления Партии справедливости и развития / Н. Ю. Ульченко // Турция в период правления Партии справедливости и развития: сборник статей – 2012. – М.: Институт Ближнего Востока. – С. 63-79.
251. Ульченко Н. Ю., Шлыков П. В. (отв. ред.) Турция в период правления Партии справедливости и развития / Н. Ю. Ульченко // Сборник статей. —

2012. - М.: Институт Востоковедения РАН, Институт Ближнего Востока. — 238 С.
252. Усула А. Р. Демократия в Турции: влияние условий ЕС / А. Р. Усула
253. Хантингтон С. Ф. Столкновение цивилизаций. пер.с англ. / С. Ф. Хантингтон // – М.: АСТ: АСТ МОСКВА. – 2007.
254. Черніков І. Ф. Турецька Республіка в 50-60 роки ХХ ст / І. Ф. Черніков // З історії зовнішньої політики. – 1967. – К.: 125 С.
255. Шахинлер М. Кемализм: зарождение, влияние, актуальность / М. Шахинлер // Пер. с фр Власовой О. А. – 1998. - М.- Моск. писатель. – С. 447.
256. Шергін С. О. Політологія міжнародних відносин: навч. Посіб / С. О. Шергін // – К.: Дипломатична академія України при МЗС України, 2013. – С. 35.
257. Шлыков В. И. Армия в жизни турецкого общества в начале 2000-х гг., 01.06.2009 // [Электронный ресурс] / Сетевое издание Центр исследований и аналитики Фонда исторической перспективы: [сайт]. – Режим доступа: http://www.perspektivy.info/book/armija_v_zhizni_sovremennogo_tureckogo_obschestva_2009-06-01.h
258. Шлыков П. В. Особенности развития гражданского общества в современной Турции // [Электронный ресурс] / Институт Ближнего Востока: [сайт]. – Режим доступа: // <http://iimes.rU/rus/stat/2009/18-06-095.htm>
259. Шувалова Н. Б. Ближневосточная политика Турции начала XXI в.: Теория и практика: сводный материал / Н. Б. Шувалова // Социальные и гуманитарные науки РЖ. Сер.9, Востоковедение и африканистика. Зарубежная литература. – 2015. – Вып. №4. – М.:ИНИОН РАН. – С. 62-70.
260. Шувалова Н. Б. Политические партии в Турции в зеркале выборов в местные органы власти: Сводный реферат / Н. Б. Шувалова // Социальные и гуманитарные науки РЖ. Сер.9, Востоковедение и африканистика. Зарубежная литература. – 2015. – Вып.№3. – М.: ИНИОН РАН. – С. 18-33.
261. Ярошенко Є. Зовнішньополітичні акценти. Ісламська держава Іраку і Леванту: хто зупинить ісламський фундаменталізм / Є. Ярошенко //

«Зовнішньополітичні акценти». – 2015. – Вип. №20. – К.: // [Електронний ресурс] / Міжнародний центр перспективних досліджень: [сайт]. – Режим доступу:

http://icps.com.ua/assets/uploads/files/FPI_20_ukr_2015_10_08_1228.pdf